

**МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХАРИЛЦААГ ЗОХИЦУУЛЖ
БУЙ ЗАРИМ ХУУЛИУДЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫН
ТАЛААРХИ МЭДЭЭЛЭЛ, ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ**

*Ц.Норовдондог/Ph.D/, Ц.Батбаяр, Ц.Батдорж, Б.Буяндэлгэр,
Г.Билгээ, Т.Мягмаржав, Д.Мягмарцэрэн, Б.Мөнхцэцэг,
О.Нарантуяа, Ч.Онончимэг, А.Пагма, Ц.Элбэгзаяа*

ГАРЧИГ

- Нэг. Монгол Улсын төсвийн тухай хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн судлаач Ц.Батдорж/
1. Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай,
 2. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай
- Хоёр. Татварын холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн судлаач Г.Билгээ/
3. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай
 4. Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай /шинэчилсэн найруулга/
 5. Татварын ерөнхий хууль /шинэчилсэн найруулга/
 6. Хувь хүний орлогын албан татварын тухай /шинэчилсэн найруулга/
- Гурав. Банк, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн судлаач Ц.Элбэгзаяа/
7. Төв банк /Монголбанк/-ны тухай
 8. Банкин дахь мөнгөн хадгаламжийн баталгаа гаргах тухай
 9. Банкны тухай
- Банк, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр, хүснэгт
- Банкин дахь мөнгөн хадгаламжид баталгаа гаргах тухай
 - Санхүүгийн түрээс /лизинг/-ийн тухай
 - Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай
 - Төв банкны тухай болон Банкны тухай
 - Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай
- Дөрөв. Валютын арилжаа, гадаад худалдаа, зээл тусламжийн талаар холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн судлаач Ц.Батбаяр/
- Валютын арилжаа, гадаад худалдаа, зээл тусламжийн талаарх холбоотой хуулиуд тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр, хүснэгт
- Валютын зохицуулалтын тухай
 - Гадаадын зээл тусламжийг зохицуулах тухай
 - Ховордсон амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн гадаад худалдааг зохицуулах тухай
 -

- Тав. Компани, аж ахуйн нэгж, хоршооны талаар холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн судлаач Т.Мягмаржав/
- Нөхөрлөлийн тухай
 - Хоршооны тухай /шинэчилсэн найруулга/
 - Компанийн тухай
- Зургаа. Ашигт малтмалын талаар холбогдох хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн шинжээч Д.Мягмарцэрэн/
- Ашигт малтмалын тухай /шинэчилсэн найруулга/
 - Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийнүзэл баримтлал, танилцуулгын харьцуулалт
- Долоо. Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан болон бусад сангийн үйл ажиллагааны талаар холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн шинжээч А.Пагма/
- Засгийн газрын тусгай сангийн тухай
 - Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангаас хөрөнгө зарцуулах тухай
 - Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн тухай
- Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан болон бусад сангийн үйл ажиллагааны талаар холбоотой хуулиуд тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр, хүснэгт
- Засгийн газрын тусгай сангийн тухай
 - Монгол Улсын хөгжүүлэх сангийн тухай
 - Хүний хөгжил сангийн тухай
- Найм. Эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн зохицуулалтын талаар холбоотой хуулиуд:**
/Гүйцэтгэсэн Ахлах референт Б.Буяндэлгэр, судлаач О.Нарантуяа/
- Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай
 - Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай
 - Замын Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай
 - Цагааннуур худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай
- Эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн зохицуулалтын талаар холбоотой хуулиуд тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр, хүснэгт
- Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай
 - Чөлөөт бүсийн тухай
 - “Алтанбулаг” чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай
 - “Цагаан нуур” худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай
 - “Замын Үүд” эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай

Ес. Аудитын /хяналт шалгалт/ талаар*/Гүйцэтгэсэн судлаач Б.Мөнхцэцэг/*

- Аудитын тухай
- Төрийн аудитын тухай
- Эрдэнэсийн сангийн тухай

Арав. Эдийн засгийн харилцааг зохицуулж буй бусад хуулиуд:*/Гүйцэтгэсэн судлаач Ч.Онончимэг/*

- Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай
- Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай
- Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай /шинэчилсэн найруулга/
- Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай

Бусад эдийн засгийн эрх зүйн зохицуулалттай холбоотой хуулиуд тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр

- Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай
- Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай
- Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай /шинэчилсэн найруулга/
- Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай
- Улсын нөөцийн тухай

НЭГ. МОНГОЛ УЛСЫН ТӨСВИЙН ТУХАЙ ХУУЛИУД:***Төсвийн харилцааг зохицуулж байгаа эрх зүйн орчны өнөөгийн байдал, уялдаа холбоо:***

Төсвийн хүрээний харилцааг зохицуулж буй гол хуулиуд, тэдгээрийн хамрах хүрээг ялган тодорхойлсноор төсвийн харилцааг зохицуулах эрх зүйн орчинг бүрдүүлжээ. Монгол Улсын Үндсэн хуульд (1992) Засгийн газрын бүрэн эрхэд улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэл, улсын төсөв, зээл, санхүүгийн төлөвлөгөөг боловсруулж, УИХ-д өргөн барьж, гарсан шийдвэрийг биелүүлэх, УИХ-ын бүрэн эрхэд төсөв хэлэлцэн батлахаар тодорхойлсон нь эрх зүйн үндсэн заалт болдог. Энэхүү зохицуулалт нь УИХ-ын тухай, Засгийн газрын тухай хуулиудад давхар хуульчлагджээ.

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтий тухай болон Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуулиуд 2002 онд батлагдснаар төсөв, санхүүгийн тогтолцооны шинэчлэл эрчимжсэн. Доорх баримт бичгүүд нь өнөөгийн төсвийн харилцааг зохицуулж буй голлох эрх зүйн актууд юм. Эдгээрийн үндсэн агуулгыг товчхон дурдахад:

Нэгдсэн төсвийн тухай хууль нь Монгол Улсын нэгдсэн төсөв, түүний бүтэц бүрэлдэхүүн, төсөв захирагчийн эрх, үүрэг, төсвийн орлого, зарлагын ангилалд төсвийн гүйцэтгэлийг тайлагнах, төсвийн бүртгэлтэй холбогдсон төсвийн ерөнхий харилцааг зохицуулж байна.

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль (ТБУСТХ) нь төсөв зохиох, батлах, зарцуулах, тайлагнах үйл явц, төсвийн талаархи төрийн байгууллага,

албан тушаалтны эрх, үүрэг, төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, үйл ажиллагааны удирдлагын зарчим, улсын болон орон нутгийн төсвийн харилцаа, төсвийн хяналт, хариуцлага зэрэг төсвийн үйл явцтай холбогдсон харилцааг зохицуулж байна.

Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль, Төрийн аудитын тухай хуулиар бүх шатны Засаг даргын хяналт, шалгалт хийх бүрэн эрх, төрийн аудитын байгууллагын бүрэн эрхийг хуульчилжээ.

Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулиар засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн эдийн засгийн үндэс, төсөв, ИТХ, Засаг даргын бүрэн эрх, баг хорооны Засаг даргын цалин, бусад зардлын эх үүсвэрийг тодорхойлсон байна.

Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр (ЗГҮАХ)-т Засгийн газраас бүрэн эрхийнхээ хугацаанд эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, төрийн удирдлагын хүрээний асуудлаар хийж гүйцэтгэх ажлын гол зорилт, хэрэгжүүлэх үндсэн арга хэмжээг тодорхойлохоор Засгийн газрын тухай хуульд заажээ.

Монгол Улсын эдийн засаг, нийгмийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл нь Монгол Улсын Үндэсний хөгжлийн үзэл баримтлал, хөгжлийн стратеги, хөтөлбөр, ЗГҮАХ-ийг хэрэгжүүлэхэд тухайн жилд төрөөс баримтлах бодлогыг тодорхойлсон баримт бичиг юм. Үүнтэй агуулгаараа адил ЗГҮАХ-ийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг Засгийн газраас батлан хэрэгжүүлж байна.

ТБУС тухай хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш төсвийн төлөвлөлтөд баримтлах бодлогод зарчмын өөрчлөлт шинэчлэлт хийгдэж түүнд тулгуурлан боловсруулсан төсвийн байгууллагын хэтийн болон дунд хугацааны төлөвлөгөө, Төсвийн хүрээний мэдэгдэл (ТХМ), холбогдох байгууллагаас гаргасан удирдамж, чиглэл, төсвийн төслийг зохиох үндэс бий болгожээ.

Харин төсвийн төсөл боловсруулах үе шатанд төсвийн ерөнхийлөн захирагч төсвийг зориудаар төсөвт онд бага орлого төлөвлөж батлуулдаг нь төсвийн төлөвлөгөө бодитой биш болдог. Татварын Ерөнхий Газрын харьяа орон нутгийн татварын байгууллагууд орлогын төлөвлөгөөг давуулж, давсан орлогоос нийгмийн арга хэмжээндээ зарцуулах фонд байгуулах, дээр нь өөрсдөө төлөвлөгөө биелүүлсний шагнал авах сонирхолдоо хөтлөгдөн татварын орлогын хэмжээг жил бүр шахуу бус, хялбархан биелэгдэхээр төлөвлөдөг.

Үзэл баримтлалын агуулга:

2002 онд “Нэгдсэн төсвийн тухай” хууль, “Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтын тухай” хуулиуд батлагдсанаар төсвийн харилцааг зохицуулж буй 2 гол хуультай болсон юм. Энэхүү төсвийн харилцааг зохицуулж буй 2 гол хуулийн үзэл баримтлалын агуулгыг тус тусад нь салган авч үзье.

1. Монгол Улсын Нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн үзэл баримтлалын агуулга:

Хуулийг боловсруулах шаардлага үндэслэл:

Монгол Улсын Их хурлаас 2002 оны 6-р сарын 27-ны өдөр Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийг батлан гаргасантай холбогдуулан Монгол улсын төсвийн тухай хуулиар зохицуулагдаж байсан улсын төсөв, санхүүтэй холбогдсон зарим харилцааг Төсвийн тухай хуулиар зохицуулах шаардлагагүй болж, эдгээр хуулиудад давхардаж байгаа заалтуудыг нягтлан үзэж, давхардлыг арилгах шаардлага үүсч байна.

Цаашдаа Монгол улсын Төсвийн тухай хууль нь анхан шатны төсөвт байгууллагатай холбогдсон болон улсын төсвийг боловсруулж батлахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахгүй бөгөөд Монгол улсын төсөв, төсвийн бүртгэл, төсвийн орлого, зарлагын ангилал, төсвийн талаар баримтлах зарчим, төсвийн талаархи төрийн захиргааны төв байгууллагуудын эрх, үүргийг тодорхойлох, УИХ-аас батлагдсан төсвийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах юм гэж үзэж Төсвийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг боловсруулжээ.

Хуулийг боловсруулахад баримталсан зарчим:

Төсөв санхүүгийн талаархи хууль тогтоомжийг батлан мөрдүүлж байгаа Англи, Герман зэрэг улс орнуудын туршлагаас үзвэл төсвийн талаархи ерөнхий зарчмуудыг тогтоосон Төсвийн тухай хууль, төсөвт байгууллагуудын төсвийн талаархи үүрэг, хариуцлагыг тодорхойлсон нэр бүхий хуулиар тусгайлан зохицуулдаг байна. Энэ жишгээс үзвэл Төсвийн тухай хууль нь Монгол улсын төсөвт тавигдах үндсэн шаардлага, зарчмыг тусгасан тулгуур шинжтэй хууль эрх зүйн акт байх ёстой юм.

Төсвийн тухай хуулиар зохицуулах шаардлагатай асуудлууд:

- Төсвийн талаархи Санхүү, эдийн засгийн төв байгууллагын эрх, үүрэг
- Төсвийн бүртгэл
- Төсвийн ерөнхий нягтлан бодогчийг томилж, чөлөөлөх
- Төсвийн орлого, зарлагын ангилал
- Төсвийн гүйлгээг гүйцэтгэх зэрэг асуудлуудыг хамруулав.

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуульд Санхүү, эдийн засгийн асуудал эрхэлсэн сайдын эрх, үүргийг тусгасан байгаа боловч эдгээр эрх, үүрэг нь санхүү, эдийн засгийн үндсэн зарчмын асуудлыг голчлон хөндөж байгаа тул улсын төсвийг боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон зарим үүргийг төсвийн тухай хуульд тодорхой тусгах шаардлагатай гэж үзэж хуулийн төсөлд тусгав.

Хуулийн төслийг Монгол улсын Үндсэн хууль, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль болон бусад хуулиудад нийцүүлэн боловсруулжээ. Төсвийн тухай хууль нь дээрхи үндсэн бүлэг асуудлыг тусган боловсруулагдахаар тусгагдсан байна.

Хуульд тусгагдсан байдал:

Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан асуудлуудыг хуульд дараах байдлаар суулгаж өгчээ:

- 6 дугаар зүйл. Санхүү, төсвийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын эрх, үүрэг. Хуулийн үзэл баримтлалд Төсвийн талаархи Санхүү, эдийн засгийн төв байгууллагын эрх үүргийн талаар тусгаж өгсөн бөгөөд хуулийн эцсийн найрууллагын 6-р зүйлд шат шатны байгууллагын эрх үүргийг тодорхой заасан байна.
- 7 дугаар зүйл. Төсвийн ерөнхий нягтлан бодогчийг томилох, чөлөөлөх. Төсвийн ерөнхий нягтлан бодогчийг шат шатанд нь төсвийн ерөнхийлөн захирагч гэх ба түүнийг томилох чөлөөлөх эрх үүргийн талаар 7.1, 7.1.1, 7.1.2-т тусгасаж өгчээ.
- 8 дугаар зүйл. Төсвийн орлого
- 11 дүгээр зүйл. Төсвийн зарлага. 8 болон 11 зүйлд төсвийн орлого, зарлагийн ангилал тэдгээрийн шат шатны бүрэлдэхүүнийг тусгажээ.
- 14 дүгээр зүйл. Төсвийн өдөр тутмын гүйлгээг гүйцэтгэх. Энэ зүйлд Төсвийн өдөр тутмын гүйлгээг гүйцэтгэх эрх бүхий байгууллагуудын эрх үүргийг тодорхойлж өгсөн байна.

- 16 дугаар зүйл. Төсвийн бүртгэл Төсвийн бүртгэлийг олон улсын стандарт болон энэхүү стандартад нийцүүлэн дагаж мөрдөх заавар, аргачлалыг баталж мөрдүүлэх төрийн захиргааны төв байгууллага, эрх бүхий субъектийн эрхийг олгосон байна.

2. Монгол Улсын Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн үзэл баримтлалын агуулга:

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн төслийн талаар Монгол Улс зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжих хугацаанд нийгмийн амьдралын бүх салбарт ихээхэн өөрчлөлт гарч буй энэ үед төрийн удирдлага, төсвийн санхүүжилтийн шинэчлэлийг зайлшгүй хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм.

Өнгөрсөн хугацаанд төрийн хариуцах үүрэг болон гүйцэтгэх засаглалын байгууллагуудын эрхлэх ажлын мөн чанар, өмчийн харилцаанд зарчмын өөрчлөлт гарч, төрийн албаны шинэ тогтолцоо бүрэлдэн, хувийн хэвшлийн гүйцэтгэх үүрэг, түүний нийгэмд үзүүлэх нөлөө өдрөөс өдөрт өсөн бэхжиж байгаа нь төсвийн харилцааны зохицуулалтыг нийгмийн хөгжлийн өнгө аяст нийцүүлэн өөрчлөх зүй ёсны шаардлагатай болж байна.

Иймээс энэхүү хууль болон түүний үндсэн дээр хийгдэх шинэчлэлийн зорилго нь төсвийн харилцааг боловсронгуй болгож, нэг талаас ард түмнийг төлөөлөн төрийн өмчийг өмчлөгч төр буюу тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нийгмийн өмчийн зүйлсийг өмчлөгч Иргэдийн төлөөлөгчдийн 1 хурал, нөгөө талаас улсын төсвийн нийт байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит, мөн тэдгээр өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн удирдлага хоорондын харилцааг үйл ажиллагааны эцсийн үр дүнд чиглүүлэн цогц байдлаар зохицуулах асуудал юм.

Өөрөөр хэлбэл эдгээр байгууллагын зорилт, үр дүнг төлөвлөх, төсөвлөх, түүнийг хэрэгжүүлэх ажлын явц байдлыг хянан зохицуулж, үр дүнг нь үнэлэн, урамшуулах эсхүл хариуцлага тооцдог санхүү төсөв, удирдлагын иж бүрэн тогтолцоо бий болгох зорилгоор хуулийн төслийг боловсруулжээ.

Хуулийн ач холбогдол гарах үр дүн:

Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль батлагдсанаар

1. Төсвийн хөрөнгө нэгэнт зарцуулагдсаны дараа тухайн байгууллагын үйл ажиллагааг дүгнэдэг журмыг шинэчилж, ямар зорилт дэвшүүлэн, үйл ажиллагаа хэрхэн явуулж, ямар үр дүнд хүрэх гэж байгааг тодорхойлсны дараа санхүүжүүлдэг журамд шилжинэ.

2. Төсвийн шууд захирагчид төсвийн хөрөнгийг хэрхэн зарцуулсан талаар тодорхой албан тушаалтны өмнө хүлээж буй үүрэг хариуцлага нь тодорхой бус байгаа журмыг өөрчилж, төсвийн ерөнхийлөн захирагч өөрийн эрхлэх асуудлын хүрээнд хамаарах төсвийн байгууллагын ерөнхий менежертэй гэрээ байгуулснаар үр дүнг нь үнэлж урамшуулал, хариуцлага тооцдог журамд шилжинэ.

3. Байгууллага, бүтэц, орон тоо бүрийг санхүүжүүлдэг журмыг шинэчлэн, тухайн байгууллагын эрхэлж буй үйл ажиллагаа нь төрөөс зайлшгүй үзүүлэх ёстой ажил, үйлчилгээ мөн эсэхийг тодорхой шалгуураар тогтоож байж төсвөөс санхүүжүүлэх эсэхийг шийддэг журамд шилжинэ.

4. Төсвийн байгууллагын өмчлөлийн ашиг сонирхлын болон менежментийн асуудлын хүрээ зааг тодорхойгүй байсныг арилгаж өмчлөгч-төр буюу түүнээс эрх олгосон

этгээд өмчлөгчийн ашиг сонирхлыг хөндсөн бодлогын шинжтэй асуудал болон байгууллагын менежментийн асуудлын хүрээ зааг тодорхой болно.

5. Төсвийн байгууллага, албан тушаалтны улсын төсвийн талаархи эрх, үүргийг нарийвчлан зохицуулаагүй байсан 2 хуулийн хийдлийг арилгаж, эрх үүрэг нь хуулиар зохицуулагдах юм.

6. Одоо мөрдөж байгаа Монгол Улсын төсвийн тухай хуульд зөвхөн төсөв зохиох, хянах, батлах, төсвийн орлогыг бүрдүүлэх, хуваарилах, төсвийн гүйцэтгэлийг зохион байгуулах, тайлагнахтай холбогдсон харилцааг зохицуулж байгаа явцуу байдлыг арилгаж эдгээр харилцааг төдийгүй мөн тэдгээрт тавигдах шаардлагыг хуульчлан баталгаажуулж байгаагаараа төсвийн сахилгыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болно.

7. Төрийн албаны төв байгууллага нь төрийн захиргааны удирдах албан тушаалд томилогдох ажилтны талаар дүгнэлт гаргаж уг ажилтныг томилох эрх бүхий байгууллагад өгч байсан журамд өөрчлөлт оруулж, улмаар төсвийн байгууллагын ерөнхий менежер болон ажилтныг нэр дэвшүүлэх, сонгон шалгаруулах, томилох журмыг боловсруулж Улсын Их Хурлаар батлуулан, улсын төвлөрсөн төсвийн байгууллагын ерөнхий менежер, аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын ерөнхий менежер, төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн дарга, гишүүдийг томилоход сонголт хийх бололцоотой тооны хүмүүсийг нэр дэвшүүлж, томилох эрх бүхий этгээдэд санал болгон, хэрхэн сонгосноо, нэр дэвшигчдийн нэрсийн жагсаалтын хамт нийтэд мэдээлэх, дээрхи албан тушаалтны үр дүнгийн гэрээний хэрэгжилтийг үндэслэн урамшууллынх нь талаархи холбогдох этгээдэд санал оруулах, төсвийн ерөнхийлөн захирагч холбогдох удирдах албан тушаалтантай, ерөнхий менежер төсвийн байгууллагын албан хаагчидтай байгуулах үр дүнгийн гэрээ, түүнийг дүгнэх заавар, журмыг батлах, биелэлтэд нь хяналт тавих, дүгнэх, төрийн албаны хүний нөөцийн удирдлагыг хангахтай холбогдсон боловсон хүчний бодлогыг хэрэгжүүлэх үүргийг төсөлд тусгасан болно.

8. Төсвийн байгууллагын албан хаагчдын ижилсгэсэн цалин урамшууллын системийг боловсронгуй болгон байгууллагын бүтээгдэхүүн нийлүүлэхэд болон ажлын үр дүнг сайжруулах талаар тухайн албан хаагчийн оруулсан хувь нэмэр, байгууллагын нийт үйл ажиллагааны санхүүгийн үр дүнг харгалзан албан хаагчдад ажлын үр дүнгийн урамшуулал олгох эрхийг тухайн байгууллагын дарга эдлэх болно.

9. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн бие дааж эрхлэн шийдвэрлэж байх асуудал тодорхойгүй байгаа одоогийн байдлыг арилгаж, тухайн орон нутгийн эрхлэх асуудал буюу орон нутгийн хэрэгцээнд нийлүүлэх үндсэн бүтээгдэхүүний нэр төрлийг тогтоож, ингэснээр төв болон орон нутгийн эрх мэдлийн хуваарилалт тодорхой болж "Нутгийн өөрөө удирдах байгууллага тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны нутаг дэвсгэрийн хэмжээний эдийн засаг, нийгмийн амьдралын асуудлыг бие дааж шийдвэрлэнэ" гэсэн Үндсэн хуулийн заалт хэрэгжиж эхлэх хууль зүйн баталгаатай болно.

10. Аймаг, нийслэл болон Засгийн газар хоорондын санхүүгийн харилцааны зааг хүрээ тодорхой бус байсныг арилгаж, орон нутаг өөрийн хэрэгцээт үндсэн бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэхэд шаардлагатай төсөвтэй байх, орон нутаг өөрийн хэрэгцээт үндсэн бүтээгдэхүүнээс бусад бүтээгдэхүүнийг Засгийн газарт зөвхөн гэрээний үндсэн дээр улсын төвлөрсөн төсвийн хөрөнгөөр нийлүүлж байх болно.

11. Улсын Их Хурлын төрийн бодлого болон нийгэмд үзүүлэх ажил үйлчилгээг зөв тогтоох, үр нөлөөтэй хэрэгжүүлэх бололцоо, үүрэг нөлөө, чадавхи нэмэгдэнэ.

12. Засгийн газрын үйл ажиллагаа зах зээлийн эдийн засгийн шаардлагад илүү

нийцтэй болж, төсвийн хариуцлага, үр ашиг сайжран, нийтэд нээлттэй, ил тод болсноор Улсын Их Хурал, ард түмний зүгээс түүнийг хянах бололцоо өргөжнө.

13. Төр, засгийн хариуцах үүрэг тодорхой болохын хэрээр хувийн хэвшил, төрийн бус байгууллага, хувь хүний оролцоо хөгжих орон зай, сонирхол бий болон улмаар иргэний нийгэм төлөвшин сайн засаглал бүрдэх нэг үндэс бий болно.

14. Нийт төсвийн байгууллага төрийн бодлого, шийдвэрт захирагдаж шуурхай ажиллах чадвартай болж нийгэмд үзүүлэх үйлчилгээний чанар сайжран, татвар төлөгчдийн хөрөнгийг зарцуулах үүрэг, хариуцлага эрс нэмэгдсэнээр засаглал чадварлаг, мэдрэмжтэй болж төлөвших зэрэг асуудлуудыг зохицуулахаар тусгасан байна.

Шинэ хуультай холбоотой бусад хуульд орох өөрчлөлт:

Ажлын хэсэг хүлээсэн үүргийн дагуу Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийг дагаж мөрдөхөд шилжих тухай хуулийн төслийг боловсруулсан болно.

Энэхүү хуулийн төслийг дараахь зарчмаар боловсруулсан болно:

1. Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн (ТБУСТХ) төсөл УИХ-аар батлагдмагц Засгийн газар болон аймаг, нийслэлийн Засаг даргын шийдвэрээр төвлөрсөн болон орон нутгийн төсөвтэй харилцагч байгууллагууд удирдлага, санхүүжилтийн шинэ тогтолцоонд үе шаттайгаар шилжинэ.

2. Зохих бэлтгэл хангасан байгууллагууд шинэ тогтолцоонд шилжих тул шилжсэн болон хараахан шилжээгүй байгууллагуудын ангилал үүсэх болно. Энэ тохиолдолд удирдлага, санхүүжилтийн шинэ тогтолцоонд шилжсэн байгууллагын төсөв, санхүү, удирдлагын зарчим ТБУСТХ-иар зохицуулагдах бөгөөд шилжиж амжаагүй байгууллагуудын хувьд одоо мөрдөж байгаа хуулиуд хэвээр үйлчилсээр байх болно. Ийнхүү нэгэн зэрэг хоёр төрлийн хууль үйлчлэх тохиолдолд ямар хуулийн ямар зүйл, хэсэг, заалт шинэ тогтолцоонд шилжсэн байгууллагуудад хэвээр үйлчлэх болон ямар нь түүнд хамаарахгүйг тогтоох шаардлагатай гэж үзсэн.

3. Энэ зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд улсын төсөвт байгууллагын төсөв, санхүүгийн болон удирдлагын бусад харилцааг зохицуулж байгаа хуулиудыг сонгон авч нийтлэг үйлчилдэг болон тодорхой байгууллагад хамаардаг заалтуудыг ангилж, дээрхи хоёр төрлийн байгууллага зэрэгцээ орших нөхцөлд шаардлагатай өөрчлөлтийг боловсруулж төсөлд тусгав.

Энэ талаар Төсвийн тухай, Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж түүний удирдлагын тухай, Засгийн газрын тухай, Төрийн хяналт, шалгалтын тухай, Төрийн албаны тухай, Татварын ерөнхий хуулийн холбогдох зүйл, заалт улсын төсөвт байгууллагуудад нийтлэг үйлчилж байна. Эдгээрийг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн төсөлтэй харьцуулан судалж төсөв, санхүүгийн болон бусад удирдлагын талаархи харилцааг зохицуулж байгаа давхардсан буюу зөрчилдсөн зүйл, заалтыг тодруулж, шинэ тогтолцоонд шилжсэн байгууллагуудад хамаарахгүй тухай төсөлд тусгав.

4. Удирдлага, санхүүжилтийн шинэ тогтолцоонд шилжсэн болон шилжээгүй байгууллагууд хэсэг хугацаанд зэрэгцэн орших дээрх шаардлагаас үүдэн УИХ-аас шилжсэн байгууллагын төсвийг шинэ хуулиар, шилжээгүй байгууллагын төсвийг Төсвийн тухай хуулийн одоогийн журмаар хэвээр батлах тухай төсөлд тусгав. Ийнхүү төсвийг хоёр байдлаар батлах болсонтой холбогдоод ТБУСТ хуулийн төсөлд тусгасан төсвийн хүрээний мэдэгдлийг төсвийн байгууллагууд шинэ тогтолцоонд шилжиж эхлэхтэй холбогдон УИХ-

аар хэлэлцэн, зөвшөөрч байх тухай заалт оруулсан болно.

5. ТБУСТХ-ийн төслийн үүднээс үзэхэд хэнийг төрийн албан хаагчаар тогтоох нь тодорхойгүй боловч Үндсэн хуулийн 46 дугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэгт төрийн жинхэнэ албан хаагчийн тухай болон түүний ажиллах нөхцөл, баталгааг хуулиар тогтоохоор заасан тул Төрийн албаны тухай хуулийг бүхэлд нь хамаарахгүйгээр өөрчлөх боломжгүй юм.

Түүнчлэн Төрийн албаны тухай хуульд төрийн албан хаагчийг улс төрийн, захиргааны, тусгай, үйлчилгээний гэж ангилсан нь зөвхөн тэдгээрийн цалин хөлс, бусад хөнгөлөлт, баталгааг хангахтай холбоотой гэж үзэх үндэс болохгүй учир хуулийн эдгээр заалтыг хэвээр дагаж мөрдөх нь зүйтэй гэж Төрийн албаны тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг хамтад нь боловсруулжээ.

6. ТБУСТХ-ийн төсөлд орон нутгийн үндсэн бүтээгдэхүүнийг нэлээд хязгаарлагдмал байдлаар тодорхойлж, эрүүл мэнд, боловсрол зэрэг зарим чиг үүргийг Засгийн газрын худалдан авах бүтээгдэхүүн болгон тодорхойлж, нийлүүлэлтийг гэрээний үндсэн дээр хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзсэн тул Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулиар Засаг даргын бүрэн эрхэд хамааруулсан зарим үүрэг хариуцлагыг нэлээд өөрчлөн хамааруулахаар тусгасан байна.

Хуулийн төслийн талаар нийт яам болон Монгол банкны саналыг авч тусгасны дээр УИХ-ын Хууль зүйн байнгын хорооны дүгнэлтийн дагуу Үндсэн хуульд нийцүүлэх талаар онцгой анхааран ажилласан болно. Уг хууль батлагдсанаар нийт 30 орчим хуульд ямар нэгэн хэмжээний өөрчлөлт орохоор тооцоолжээ.

Хоёр.Татварын холбогдолтой хуулиуд

Татварын бодлогын асуудлууд:

Татварын бодлого нь улс орны зайлшгүй хэрэгцээт төсвийн орлогыг бүрдүүлэх, татвар төлөгчдийн үүрэг татварын ачааллыг багасгах, цаашдын үйл ажиллагааны хэвийн нөхцлийг хангах, үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулалт хийгдэх орчинг бүрдүүлэх татварын албаны бүтэц зохион байгуулалтыг сайжруулах зорилтыг багтааж байдаг албан татвар эдийн засагт хэрхэн нөлөөлөх, түүнтэй салшгүй холбоотойг харуулдаг.

Дэлхийн улс орнууд 50-70-аад онд хувийн бизнесийн үйл ажиллагааг татварын ерөнхий хөшүүргүүдээр дэмжиж байлаа. Ашигт малтмалын олборлох үйлдвэр, тээвэр, нисэх онгоцны үйлдвэр, экспортын чиглэлтэй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, шинжлэх ухааны судалгаа шинжилгээ болон хөрөнгө оруулалтыг татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтөөр дэмжиж байлаа.

80-аад онд хаа сайгүй хүн амын татварын хувь хэмжээг эрс бууруулахын зэрэгцээ аж ахуйн нэгжийн татварын хувь хэмжээг ч бууруулж эхэлсний зэрэгцээ татварын баазыг өргөжүүлэх, хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг багасгах арга хэмжээг зэрэг авч хэрэгжүүллээ. Шууд бус татварыг шинэчлэн өөрчлөхдөө гаалийн татвар болон онцгой татварын хувь хэмжээг бууруулж, нэмэгдсэн өртгийн татварт нийтээрээ гол анхаарлаа тавих болжээ.

XX зууны 80-аад болон 90 оны эхээр дэлхийн өндөр хөгжилтэй улсууд капиталын хуримтлалыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн татварын шинэчлэлт, өөрчлөлтийг хийж, аж ахуйн нэгжийн татварын хувь хэмжээг бууруулсан байна.

Сүүлийн жилүүдэд *татварын системийн зохицол ба татварын бодлогын зохицолыг хангах* гэсэн хоёр чиглэл хүчтэй үйлчилж байгаа аж. Эдгээрт өөр өөр хөгжлийн

төвшинтэй улсуудын татварын системийн болон эрх зүйн үндсэн үзүүлэлтүүд, олон улсын давхар татвар ногдуулахтай холбоотой болон татвараас зугтах, зайлсхийхтэй холбоотой асуудлууд, хөрөнгө оруулалтын үйл ажиллагааны татварыг зохицуулах оролдлого хамрагдаж байна.

90-ээд онд төлөвлөгөөт эдийн засагтай байсан нилээд улс зах зээлийн эдийн засагт шилжиж эхэлснээс үүдэн АНУ-ын Гарвардын Их Сургуулийн эрдэмтэд "Дэлхийн татварын кодекс" боловсруулах оролдлого хийж, түүндээ олон улсуудын туршлага дээр үндэслэж орчин үеийн татварын системийн ойлголтыг нэгтгэн үндэсний татварын хуулийг боловсруулах талаар зөвлөмж болгож, үр ашигтай татварын албыг бий болгох асуудлыг дэвшүүлсэн байна.

Өндөр хөгжилтэй улсууд өөрсдийн татварын түвшин өндөр байгаагаас улбаалан олон улсын татварт *оффшорны механизмыг* ашиглахад хүрсэн байна. Энэхүү механизмын үр дүнд өндөр татвартай улсаас бага татвартай улсад татварын объектыг хуулийн дагуу шилжүүлэх болжээ. Иймээс өндөр хөгжилтэй улсууд өөрийн капитал болон татварын орлогыг алдахгүй байхын тулд ийм үйлдэлд татвар ногдуулах механизм бий болгох, зөвшөөрлийн системийг бүрдүүлэх, өөрсдийн татварын диваажинг бий болгох зэрэг арга хэмжээ авсаар байна.

Татварын бодлого нь улс орны эдийн засагтай хэрхэн холбогдож байгааг тодорхойлохын тулд:

- Татварын ямархүү бүтэц бий болсон
- Татварын хувь хэмжээг засгийн газрын болон татвар төлөгчийн аль алиных нь ашиг сонирхолыг харгалзан тогтоосон эсэх
- Эдийн засгийн хөгжлийн гол шалгуур болсон хөрөнгө оруулалт хийгдэж энэ чиглэлд явуулж байгаа бодлогын шинж байдал
- Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт нь эдийн засгийн суурь харилцааг бүрдүүлж байгаа эсэх
- Татварын албаны үйл ажиллагаа нь татварын тогтолцоог хэрэгжүүлэх түвшинд байгаа эсэх
- Зээлийн ба хуримтлагдсан татварын талаар авч явуулж байгаа бодит арга хэмжээ цаашдын чиг хандлагатай холбон авч үзнэ.

Үндсэн хууль дахь татварын үндэс зохицуулалт:

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийг баталж улс төр, нийгэм, эдийн засгийн томоохон өөрчлөлтийг эхлүүлэн улс төрийн олон намын тогтолцоо болон өмчийн олон хэлбэр бүхий зах зээлийн эдийн засгийг суурийг тавьсан. Өмчийн олон хэвшлийг тунхагласан Үндсэн хуулийн заалтыг хэрэгжүүлэх, эдийн засгийг зах зээлийн харилцаанд шилжүүлэх шилжилтийг эхлүүлэх ажлын гол үндэс болсон өмч хувьчлалыг эхлүүлэн хийсэн нь ард иргэдэд гарааны нөхцлийг адил тэгш болгох арга хэмжээ болсон.

Шинэ Үндсэн хуулиар Монгол Улсын иргэний эдлэх үндсэн эрх, эрх чөлөөг тодорхойлсны дотор *"хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө шудрагаар олж авах, эзэмших, өмчлөх, өв залгамжлах"* эрхийг нь баталгаажуулж өгсөн. Ийнхүү өмчийн олон хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч иргэний эрх, үүргийг тодорхой болгосон нь албан татвар төлөх үүрэг үүсэх үндэслэлийг бий болгосон байна.

Монгол улсын Үндсэн хууль нь улсын тулгуур хууль болохынхоо хувьд Монгол Улсын албан татварын эрх зүйн үндэс болсон зохицуулалтыг зааж өгсөн. Тухайлбал: Үндсэн хуулийн 17 дугаар зүйлийн 17.3-т *"Иргэн бүр хуулиар ногдуулсан албан татварыг*

төлөх үүрэгтэй".

Үндсэн хуулин дахь албан татварын эрх зүйн зохицуулалтын үндсийг дараах гурван шаардлагад хуваан үздэг байна⁶⁶:

- улс төрийн шаардлага,
- эдийн засгийн шаардлага,
- зохион байгуулалтын шаардлага.

Албан татварын үйл ажиллагааны улс төр-эрх зүйн зарчмуудыг Үндсэн хуулиар баталгаажуулж өгсөн. Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1.2 дахь хэсэгт *"Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн"* болохыг заасан нь албан татварын үйл ажиллагаанд мөрдөгдөх үндсэн зарчим болно.

Албан татварын харилцааны эдийн засаг-эрх зүйн үндэс нь Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйлд заасан *"олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байх, өмчийн бүх хэлбэрийг хүлээн зөвшөөрч, өмчлөгчийн эрхийг хуулиар хамгаалах ба гагцхүү хуульд заасан үндэслэлээр тэдний эрхийг хязгаарлах, төр нь үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, аж ахуйн бүх хэвшлийн болон хүн амын нийгмийн хөгжлийг хангах зорилгод нийцүүлэн эдийн засгийг зохицуулна"* гэсэн заалтуудад тодорхой тусгагдаж төрийн зохицуулалттай зах зээлийн эдийн засгийг хөгжүүлэх чиглэлийг тогтоосон.

Энэхүү зохицуулалт бол Монгол Улсын оршин тогтнох эдийн засгийн чухал суурь юм. Татвар бол эдийн засгийн амьдралын чухал зохицуулагчийн нэг юм. Төрийн татварын үйл ажиллагааны эдийн засгийн үндсийг хууль тогтоогч эрх зүйн зохицуулалттай холбон үзсэн байна.

Татварын үйл ажиллагааны зохион байгуулалт-эрх зүйн үндсийг төрийн байгууллагын тогтолцоо, тэдгээрийн харилцааг заасан Үндсэн хуулийн 3 дугаар бүлэгт тусгагдсан заалтуудаар зохицуулсан байна. Энэ нь төрийн бодлого, зорилтыг хэрэгжүүлж байгаа засаглах эрх мэдэл бүхий байгууллагын бүтэц түүний бүрэн эрх, хэрэгжүүлэх чиг үүргээр илэрч гарна.

Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 1.7-д заасан *"төрийн санхүү, зээл, албан татвар, мөнгөний бодлого, улсын эдийн засгийн үндсэн чиглэлийг тодорхойлж Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, улсын төсөв, түүний гүйцэтгэлийн тайланг батлах"* бүрэн эрхийг УИХ-д олгох эрх зүйн үндсийг тогтоож өгчээ.

Албан татварын төрөлжсөн хуулиуд:

Монгол улсад тодорхой төрлийн татварын харилцааг зохицуулсан 25 төрлийн хууль үйлчилж байна. Тухайлбал, Монгол улсын Татварын ерөнхий хуулийн 7-р зүйлд *"тодорхой төрлийн татвар нь улсын болон орон нутгийн татварын аль нэгэнд хамаарна"* гэж заасан ба эдгээрийн тогтоосон хуулиудыг Монгол улсад татварын багц хууль гэж нэрлэж байна.

Монгол Улсын албан татварын төрөлжсөн хууль нь албан татвар, татвар төлөх, хураах хуулийн залгамж шинжтэй хууль юм. УИХ-аас баталсан *Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2008 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэлийн*⁶⁷ дагуу татварын ачааллыг бууруулах, татварын дарамтыг арилгах, эрх зүйн орчинг олон улсын жишигт

⁶⁶ Монгол улсын албан татварын эрх зүй. *Татварын ерөнхий газар, МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн*. УБ., 2009. 58 дахь тал.

⁶⁷ УИХ-ын 2005 оны 26-р тогтоол.

нийцүүлэн татварын хуулиудыг шинэчлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн.

Хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох шаардлага нь:

1. Дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагчдад тэгш, шударга зарчмаар хандан дэмжих, ажлын байр бий болгох, ядуурлыг бууруулах, татварын бааз суурийг өргөтгөх, түүний хувь хэмжээг бууруулах талаар Засгийн газрын бодлого, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах зорилтуудтай холбоотой.
2. Хуулийг хэрэглэхэд гарч буй хүндрэлийг арилгах зарим зохицуулалтыг хуульчлах, боловсронгуй болгох нөхцөл байдал бий болсон.
3. Татварын албаны татвар төлөгчдөд үйлчилгээ үзүүлэх чиг үүргийг тодорхой болгох, тэдгээрийн хоорондын харилцааг бэхжүүлэх.
4. Бизнес эрхлэгчдийн татварын дарамтыг бууруулах.
5. Татварын бааз суурийг өргөтгөн, далд эдийн засгийг бууруулах.
6. Татварын ялгавартай байдлыг арилгах зэрэг нөхцөл байдлыг харгалзан татварын багц хуулиудад өөрчлөлт оруулснаар үндсэндээ татварын эрх зүйн шинэчлэлтийг явуулсан.

Энэ хүрээнд зарим нэг албан татварын хууль шинээр мөн шинэчлэн найруулсан албан татварын хэд хэдэн хуулийг баталсан. Тухайлбал, Мөн шинэчлэн найруулсан *Татварын ерөнхий хууль* 2008.05.20-ны өдөр, *Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татварын тухай хууль* 2006.05.12-ны өдөр, шинэчлэн найруулсан *Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хууль* 2006.06.16-ны өдөр, *Нэмэгдсэн ертөнцийн албан татвар, Онцгой албан татварын болон Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулиуд* 2006.06.29-ны өдөр тус тус батлагдсан. Тэдгээрийн заримыг нь доор нэг бүрчлэн авч үзнэ.

2008 оны 2-р сарын 6-ны өдөр *Татварын өршөөл үзүүлэх тухай* хууль анх удаа батлагдсан ба энэ хуулийн зорилт нь зарим этгээдийг албан татвар, нийгмийн даатгалын өр, төлбөрийн тодорхой хувиас болон эрүү, захиргааны хариуцлага, эрүүгийн ялаас нэг удаа чөлөөлөхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулсан байна.

Хуулийн үйлчлэх хугацаа нь 2007.12.31-ны өдрийн 24 цагаас өмнө эрүүгийн хуулийн 166, 167 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн, захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 44-р зүйлд заасан зөрчил гаргасан этгээдийг хамаарах ба уг хуулийн үйлчлэл 2008.01.01-нээс эхлэн 6-р сарын дотор хэрэгжиж дууссан.

Татварын хуулийн шинэчлэлээр зарчмын шинжтэй олон асуудлыг зохицуулсан бөгөөд ялангуяа далд эдийн засгийг устгаж татвар төлөгчид хөрөнгө орлогоо ил болгон сайн дураар өөрөө орлогоо мэдүүлэх, шударгаар татвараа төлөх татварын ухамсрыг нийгэмд төлөвшүүлэх зорилтыг агуулж бизнесийн таатай орчинг бүрдүүлэхэд нэн ач холбогдолтой татварын хувь хэмжээг бууруулах чиглэлээр томоохон алхам хийгдсэн. Үүний үр дүнд татварын хувь хэмжээгээрээ олон улсын хэмжээнд хамгийн бага татвартай орны нэг болж байгаа нь жижиг дунд үйлдвэрлэл, хөрөнгө оруулалтыг дэмжсэн, улс орны эдийн засгийн өсөлтийг хангах эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн.

Албан татварын төрөлжсөн хууль нь хуульчилсан актуудаар нарийвчлан зохицуулагдах харилцаануудыг зохицуулсан эрх зүйн хэм хэмжээний шууд үйлчлэл бүхий акт юм.

Албан татварын эрх зүйн эх сурвалжийн тогтолцоонд татварын ерөнхий хуулийн зэрэгцээ тодорхой татварын төрлүүдийг зохицуулсан хуулиуд хамаарна. Татварын

тодорхой төрлийг зохицуулсан аливаа хууль нь татварын моделийг тогтоосон тодорхой хэм хэмжээнүүдийг агуулдаг. Энэ нь тухайн тодорхой төрлийн татварын мөн чанар түүний зохицуулалтын онцлогийг илэрхийлнэ.

Албан татварын хэм хэмжээ агуулсан бусад эх сурвалж:

Төсвийн болон бусад санхүүгийн хуулиуд нь татварын хууль тогтоомжийн үндэс болдог. Тухайлбал, *Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хууль*⁶⁸ нь төсөв зохиох, батлах, зарцуулах, тайлагнах, төсвийн талаархи төрийн байгууллага, албан тушаалтны эрх, үүрэг төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, үйл ажиллагааны удирдлагын зарчим, төсвийн хяналт, хариуцлагатай холбогдсон харилцааг зохицуулна.

*Нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн*⁶⁹ зорилт нь Монгол Улсын нэгдсэн төсөв, төсвийн захирагчийн эрх, үүрэг, төсвийн орлого, зарлагын ангилал, төсвийн гүйцэтгэлийг тайлагнах, төсвийн бүртгэлтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино. Төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах санхүүгийн эх үүсвэрийг бий болгох зорилгоор тухайн төсвийн жилд төрийн мэдэлд хуримтлуулан хуваарилж, зарцуулах мөнгөн хөрөнгийн орлого, зарлагын тэнцлийг Монгол Улсын нэгдсэн төсөв гэх ба энэ нь улсын, орон нутгийн төсөв, Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн төсөв болон нийгмийн даатгалын сангийн төсвөөс бүрдэнэ.

Мөн аж ахуйн нэгж, байгууллага нягтлан бодох бүртгэл хөтлөх, санхүүгийн тайлан гаргахтай холбогдсон харилцааг зохицуулсан *Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хууль, Банкны тухай хууль*⁷⁰ зэрэг нь татварын эрх зүйн эх сурвалжид хамаарна.

Татварын эрх зүйн хэм хэмжээ агуулсан татварын бус дараах хуулиудад ихэвчлэн албан татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдлэх талаар заасан байдаг: *Монгол улсын Гаалийн тарифын хууль, Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль, Боловсролын тухай хууль, Эрчим хүчний тухай хууль, Төрийн бус байгууллагын тухай хууль* гэх мэт.

Тодорхой салбарын болон төрийн байгууллагын үйл ажиллагааг зохицуулсан хуулиуд ч албан татварын эрх зүйн эх сурвалж болно. Тухайлбал, *УИХ-ын тухай хууль, Засгийн газрын тухай хууль, Яамдын эрх зүйн байдлын тухай хууль, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль, Эрүүгийн болон Иргэний хуулиуд* гэх мэт.

Татварын зохицуулалт нь эдийн засгийн төдийгүй эдийн засгийн бус чиглэлээр төрийн бодлогыг тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Татварын олон төрлийн зориулалтын чиг үүргийн дагуу эрүүл мэнд, боловсрол, соёлын салбар болон төрийн үйл ажиллагаа гэх мэт нийгэм-эдийн засгийг хөгжүүлэхэд татварын нэмэлт хөнгөлөлтүүдийг тогтоох хэрэгцээ бий болно. Энэхүү хэрэгцээ шаардлага нь татвартай холбогдсон харилцааг татварын бус хуулиудаар зохицуулах шаардлагыг бий болгодог байна. Тухайлбал: *Гадаадын хөрөнгө оруулалтын тухай хууль, Гаалийн тухай хууль, Чөлөөт бүсийн тухай хууль, "Алтанбулаг" худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Замын-Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль* гэх мэт.

Эдгээр хуулиудад ихэвчлэн татвар, төлбөр, түүний хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн талаар заасан байдаг. Гэхдээ татварын хууль тогтоомжийн дагуу тогтоогдсон хязгаарлалтын хүрээнд татварын харилцааг зохицуулна. 1997 онд баталсан Татварын

⁶⁸ 2002.06.27-нд батлагдсан.

⁶⁹ 2002.11.20-нд батлагдсан.

⁷⁰ 2010.01.28-нд батлагдсан.

ерөнхий хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулиар “Татвар бий болгох, ногдуулах, өөрчлөх, хөнгөлөх, чөлөөлөх, төлүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зөвхөн татварын хуулиар зохицуулна” гэсэн заалтыг нэмж оруулсан. Үүнтэй уялдуулан татварын тусгай хуульд өөрчлөлт оруулан дээр дурьдсан хуулиудаас зохих заалтуудыг хүчингүй болгох арга хэмжээг авсан.

Мөн норматив гэрээ нь сайн дурын үндсэн дээр байгуулж, нэгдмэл ашиг сонирхлыг илэрхийлдэг, гэрээний гол зүйлийн талаар талууд харилцан зөвшилцөж, тэгш эрхтэйгээр оролцдог нийтлэг шинжтэй гэрээг хэлнэ. Норматив гэрээ нь албан татвар ногдуулалтын хүрээнд Монгол улс бусад улстай байгуулсан олон улсын гэрээгээр илэрч байна.

Хуульчилсан акт нь хуулиас бага хүчин чадалтай хэдий ч хуулийн хүчин чадалд үндэслэж, хуульд нийцэж гарсан байхаас гадна хуулиар эрх олгогдсон субъект эрх хэмжээнийхээ хүрээнд гаргаж мөрдүүлдгээрээ онцлог. Тухайлбал, албан татварын хуулиар зохицуулсан заалтыг тодорхой болгон нарийвчлан зохицуулж буй:

- УИХ-ын тогтоол,
- Үндсэн хуулийн Цэцийн шийдвэр,
- Ерөнхийлөгчийн зарлиг,
- Засгийн газрын тогтоол,
- Сангийн сайдын тушаал,
- Татварын ерөнхий газрын даргын тушаал,
- Монгол Банкны ерөнхийлөгчийн хэм хэмжээ тогтоосон акт,
- Орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын шийдвэр.

Татварын Ерөнхий хууль:

Улсын Бага хурлаас баталсан БНМАУ-ын *Албан татварын тухай хуулийн*⁷¹ гол үзэл баримтлал нь улс орны эдийн засгийг зах зээлийн харилцаанд шилжүүлэх талаар авсан анхны арга хэмжээний нэг байсан бөгөөд мөрдөгдсөн 2 жилийн хугацаанд тавьсан зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чухал түлхэц болсон. Уг хууль нь албан татварын ангилалыг тогтоон тэдгээрт хамруулах нэр төрлийг тодорхойлон зааглаж өгсөн.

1993 онд УИХ-аар батлагдсан *Татварын ерөнхий хуульд* илүү нарийвчилсан зохицуулалтуудыг анх удаа эрх зүйн томъёоллоор тодорхой тусгаж өгчээ. Үүний дараагаар татварын төрөлжсөн багц хуулиуд гарсан нь зах зээлийн өнөөгийн нөхцөлд төсвийн орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх гол нөхцөл болсон.

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлал

“Татварын ерөнхий хууль”-ийн хуулийн хэргийг авч үзэхэд шинэчилсэн найруулгын хоёр төслийн баримт бичиг байсан. Үүнд:

1) 2006.12.19-нд Засгийн газраас *Монгол Улсын татварын ерөнхий хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг* УИХ-д өргөн мэдүүлсэн байна. Баримт бичигт хуулийн төслийн танилцуулга болон “Монгол Улсын татварын ерөнхий хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлал”-ыг хавсаргасан байна.

2) 2007.08.14-нд УИХ-ын гишүүн Л.Пүрэвдорж, Н.Батбаяр нар *Татварын ерөнхий хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг* УИХ-д өргөн мэдүүлсэн байна. Үүнээс өмнө Засгийн газраас оруулсан татварын багц хуулиудын төсөл дээр ажилласан байжээ.

⁷¹ 1990.12.07-нд батлагдаж, 1991.01.01-нээс хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд 1992.12.14-нд хүчингүй болсонд тооцсон.

Ингэхдээ хуулийн төслийн танилцуулга болон үзэл баримтлалыг хавсаргасан байна.

Хоёр дахь өргөн барьсан хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл нь 2008.05.20-нд УИХ-аар батлагдсан тул уг төслийн үзэл баримтлал, танилцуулгыг судалгаанд ашигласан болно. Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн танилцуулгыг авч үзэхэд татварын шинэчлэлийн хүрээнд дараах 4 зорилгыг шийдвэрлэхийг чухалчилжээ:

1. Татварын эрх зүйн зохицуулалтын цогц байдлыг хангаж, ойлгон хэрэгжүүлэхэд хялбар болгох,
2. Татварын эрх зүйн харилцаан дахь татвар төлөгч болон төрийн эрх тэгш байдлыг дээшлүүлэх,
3. Татварын харилцааг татвар төлөгчид ашигтай байдлаар зөөлрүүлэх,
4. Татварын албаны үйл ажиллагааны зохицуулалтыг аль болох бүрэн тусган боловсронгуй болгох нь зайлшгүй чухал байна.

Эдгээрт нийцүүлэн Татварын ерөнхий хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулсан бөгөөд татварын эрх зүйн зохицуулалтанд 15 зүйл бүхий өөрчлөлт оруулж өгсөн нь хууль батлагдахад бүгд бүрэн орсон байна.

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалын бүтцийг авч үзвэл дөрвөн хэсэгтэй: 1-р хэсэг болох *Хуулийн төслийг боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлагад* 1) хууль зүйн шаардлага, 2) практик шаардлагыг тусгасан байна.

1. Хууль зүйн шаардлага

Татварын ерөнхий хуулийг 1992 онд баталж, хэд хэдэн өөрчлөлт оруулж иржээ. Мөн Монгол улсын татвар ногдуулалт, төлөлтөд хяналт тавих, татвар хураах тухай хуулийг 1996 онд батлан 2002 онд шинэчлэн найруулсан байна. Энэ хоёр хууль хоёулаа татвар бий болгох, ногдуулах, тайлагнах, төлөх, татвар хураахтай холбоотой нийтлэг зохицуулалтыг тусгасан, сүүлчийнх нь өмнөхөө тодотгосон хуулиуд юм. Ийнхүү хоёр хууль болгон гаргах нь зайлшгүй шаардлага байгаагүй тухайн үеийн нөхцөл байдлаас шалтгаалсан хэрэг билээ. Тийм учраас нэгтгэсэн нэг хууль болгон гаргаж, татварын эрх зүйн харилцааны цогц байдлыг дээшлүүлж, уялдаа холбоог нь сайжруулах шаардлагатай байна

Нөгөө талаас эдгээр хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт хийж, шинэчлэн найруулж байсан ч 1992 оныхоо хүрээнээс төдийлөн халиагүй байна. Эдийн засаг, нийгмийн амьдралд гарсан ололт өөрчлөлттэй уялдуулан татварын эрх зүйн харилцаанд татвар төлөгч болон төрийн эрх тэгш байдлыг хангаж, татварын эрх зүйн орчинг татвар төлөгчдөд ашигтай байдлаар зөөлрүүлэх, татварын албаны үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтыг аль болох бүрэн гүйцэд, боловсронгуй болгох ээлжит алхам хийх цаг болсон байна.

2. Практик шаардлага

Эдгээр хуулийг нэгтгэн нэг хууль болгон гаргаснаар татвар төлөгч болон татварын албаны ажилтан нар татварын ерөнхий зохицуулалттай холбоотой асуудлыг нэг дороос харж лавлан хэрэглэхэд хялбар дөхөм болно. Татвар төлөгчдийн эрх ашигт нийцсэн нэлээд өөрчлөлт орсноор татвар төлөгч, татварын албаны хоорондын итгэлцэл, хамтын ажиллагаа дээшилнэ. Татварын албаны үйл ажиллагааг бүхэлд нь хуульчлан зохицуулснаар эрх зүйн чадамж нь дээшлэн ажлын үр өгөөж нь нэмэгдэнэ.

Эх сурвалж: *Татварын ерөнхий хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлал*

2-р хэсэг болох *Хуулийн төслийн бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээнд* хуулийн төслийн 9 бүлэг тус бүрийн харилцааг товч танилцуулжээ.

Хуулийн төсөл батлагдсаны дараа үүсч болох нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн үр дагавар, тэдгээрийг шийдвэрлэх талаар авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ гэсэн 3-р хэсэгт хоёрхон өгүүлбэрээр татварын албаны зардал, орон тоо нэмэгдэх тухай өгүүлсэн байна.

4-р хэсэг *Хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуультай хэрхэн уялдах*: “Татварын зөвлөхийн тухай хуулийг шинээр боловсруулж, батлуулахаар бэлтгэл ажилдаа орсон байгаа болно” гэсэн бөгөөд Татварын ерөнхий хуулийн 16.1-д уг харилцааг хуулиар зохицуулахаар заажээ.

Зохицуулсан харилцаа

Энэ хуулийн зорилт нь “Монгол Улсад *татвар бий болгох, тогтоох, ногдуулах, тайлагнах*, төлөх, хянан шалгах, хураах эрх зүйн үндсийг тогтоож, татвар *төлөгч болон татварын албаны* эрх, үүрэг хариуцлагыг тодорхойлон тэдгээрийн *хооронд үүссэн харилцааг зохицуулахад* оршино.” Дараах харилцааг зохицуулна:

- Татварын бүрэлдэхүүн, түүнтэй холбогдсон харилцаа,
- Татвар төлөгчийн эрх, үүрэг, тэдгээрийг хэрэгжүүлэхэд үүсэх харилцаа,
- Татварын албаны үйл ажиллагаатай холбоотой харилцаа,
- Татварын бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан,
- Татвар ногдуулах, төлөх, тайлагнах, татвар хураах, татварын өр барагдуулах хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Татварын хяналт шалгалтын хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Татварын зөрчил, маргааныг хянан шийдвэрлэх, хариуцлага ногдуулах хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Тодорхой төрлийн албан татварын зохицуулалтын хүрээнд үүсэх харилцаа.

Татварын ерөнхий хуулийн 3-т татварыг зөвхөн УИХ хуулиар бий болгож, өөрчлөх, чөлөөлөх, хөнгөлөх, хүчингүй болгох эрхтэй тул төрийн эрх бүхий бусад байгууллагуудаас гаргаж буй хуульчилсан актуудаар хуулиар тогтоосон татвар хураамжийг өөрчлөх, хүчингүй болгох, шинээр татвар хураамж тогтоохгүй байхыг зохицуулсан байна.

Хуулийн онцлог шинж: Татварын ерөнхий хуулийг⁷² мөрдүүлснээр татварын албыг бэхжүүлэх, үйл ажиллагааг нь тодорхой болгох, мэргэшсэн алба болох нөхцлийг бүрдүүлж өгчээ. Татварын ерөнхий хуулийн хүрээнд хүн амын орлогын албан татвар, ААН, байгууллагын орлогын албан татвар, худалдааны, автотээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн албан татварын хуулиуд батлагдан гарсан нь төсвийн орлогын бүрдүүлэлтэнд бодит нөлөөлөл үзүүлэн, голлох татвар болох нь амьдралд нотлогдсон нь эдгээрийн хэлбэрийг одоо хүртэл хадгалсаар байгаа нь харагдаж байна.

Албан татварын төрөл

Төсвийн орлогыг бүрдүүлэх үндсэн орлого нь татварын орлого бөгөөд энэ нь *Татварын ерөнхий хуулиар* тодорхойлсон албан татвар, хураамж, төлбөрөөс бүрдэх тул улсын болон орон нутгийн төсөвт орох татварын орлогыг тодорхойлсон.

Татварын ерөнхий хуульд зааснаар нийт 24 татварын тодорхой төрлийг улсын болон орон нутгийн татварт хамааруулж, тэдгээрийн хувь, хэмжээг нь ямар субъект

⁷² 2008.05.20-нд батлагдсан.

тогтоохыг зохицуулсан байгааг дараах Хүснэгтээс харна уу. Эдгээр татварын харилцааг Татварын ерөнхий хууль болон бусад хуулиар зохицуулдаг.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт нийтлэг үйлчлэх улсын татваруудад УИХ, Засгийн газраас хувь хэмжээг нь тогтоох бол орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх эсхүл тухайн нутаг дэвсгэрт үйлчлэх орон нутгийн татварт УИХ, Засгийн газраас гадна аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ИТХ-аас хувь, хэмжээг нь тогтооно.

Татвар ногдох зүйлд орлого, эд хөрөнгө, бараа, ажил, үйлчилгээ, тодорхой эрх, газар, түүний хэвлий, байгалийн баялаг, ашигт малтмалын нөөц, агаар, хөрс, усны бохирдол хамаарна.

Хүснэгт. Татварын төрөл ангилал⁷³

Албан татвар	Улсын татвар	Орон нутгийн татвар
АЛБАН ТАТВАР:		
22. аж ахуй нэгжийн орлогын	✓	
23. гаалийн	✓	
24. нэмэгдсэн өртөгийн	✓	
25. онцгой албан татвар	✓	
26. авто бензин, дизелийн түлшний	✓	
27. зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар	✓	
28. хувь хүний орлогын		✓
29. орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээ эрхлэгч иргэний орлогын		✓
30. үл хөдлөх эд хөрөнгийн		✓
31. авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн		✓
32. бууны		✓
33. нийслэл хотын		✓
34. нохойны		✓
35. өв залгамжлал, бэлэглэлийн		✓
ТӨЛБӨР:		
1. ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр	✓	
2. ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр	✓	
3. ус, рашааны нөөц ашигласны		✓
4. байгалийн ургамал ашигласны		✓
5. түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны		✓
6. газрын		✓
7. ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны		✓
ХУРААМЖ:		
1. ашигт малтмалаас бусад байгалийн баялаг ашиглахад олгох эрхийн зөвшөөрлийн		✓
2. улсын тэмдэгтийн		✓
3. агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан агнах, барих зөвшөөрлийн		✓

Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хууль:

Татварын хуулиудад хийгдсэн өөрчлөлтүүдийг авч үзэхэд тэдгээрийн гол чиглэл нь татварын баазыг өргөтгөх, татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлтийг багасгах, татвар төлөгчийн хүрээг өргөтгөх, албан татварт хамруулах орлогын төрлийг нэмэгдүүлэх, шинэ

⁷³ Татварын ерөнхий хууль, 7-8-р зүйл.

төрлийн татвар бий болгох замаар төсвийн орлогыг нэмэгдүүлж төсвийн урсгал болон нийт тэнцлийг сайжруулахад чиглэгдэж байжээ.

Энэ нь нэг талаас эдийн засгийн ялангуяа санхүүгийн хүрээн дэх төрийн оролцоо нэмэгдэж татварын бодлогоор эдийн засгийг тэнцвэржүүлэх нөгөө талаар татварын тогтолцоонд тэгш, шударга байх нөхцөлийг бүрдүүлэх явдалтай холбоотой. Анх 1993 оноос мөрдөгдөж эхэлсэн *Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хууль* дээр авч үзэхэд хуульд 20 шахам нэмэлт, өөрчлөлт орсон бөгөөд тэдгээрийн заримыг нь товчлон харуулбал дараах байдлаар өөрчлөлт орсон байна.

- 1996 оны өөрчлөлтөөр: хөгжлийн бэрхшээлтэй болон ахмадын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих талаархи албан татварын чөлөөлөлт,
- 1997 оны өөрчлөлтөөр: мах, сүү, үр тариа, гурилын үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийг дэмжих татварын хөнгөлөлт,
- 1999 оны өөрчлөлтөөр: гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих орлогын албан татварын хөнгөлөлт,

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлал

*Аж ахуй нэгжийн орлогын албан татварын хууль*⁷⁴ нь анх Засгийн газраас *Хуулийн этгээдийн орлогын албан татварын хууль* нэртэйгээр УИХ-д өргөн барихдаа *Татварын багц хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, зарим хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслүүдийн тухай* танилцуулга болон үзэл баримтлалыг нь хавсаргасан байна.

Хуулийн төслийн танилцуулгад “Хуулийн этгээдийн орлогын албан татварын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг Засгийн газрын үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөртэй уялдуулан татварын тэгш, шударга байдлыг хангах, татварын суурийг өргөтгөх, хувь хэмжээг оновчтой тогтоох, хуулийг энгийн, ойлгомжтой хялбар болгох, татвар төлөгчдөд учирч буй дарамтыг багасгах, эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох чиглэлийг баримтлан олон улсын жишигт нийцүүлэн шинэчилэн найруулан боловсрууллаа” гээд 16 заалт бүхий зохицуулалтыг тусгажээ.

Тэдгээрийн талаас илүү хувь нь хуулийн зохицуулалт болон батлагдсан байна. Мэдээж зарим заалт нь хэлэлцүүлэгийн явцад өөрчлөлт орж, өөрчлөгдсөн байдлаар батлагдсан байна. Хууль батлагдахад хуулийн төслийн танилцуулгад тусгагдсан зарим зүйл ороогүй байна. Тухайлбал, үнэ шилжилтийн тухай, нийгмийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй татвар төлөгчдөд албан татвар ногдуулах онцлогийн талаар зэрэг юм.

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалд хуулийн төсөл боловсруулах үндэслэл, шаардлагыг тайлбарлахдаа

1) “*Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2008 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл*”-д⁷⁵ татварын харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг иж бүрэн судалж, татварын багц хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар, мөн “*Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр*”-т⁷⁶ макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах хүрээнд ААН, байгууллагын ОАТ-ын тогтолцоог одоогийнхоос илүү боловсронгуй болгох талаар тусгасан зорилтуудыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд

2) “*Монгол Улсын аж ахуй нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын хууль*”⁷⁷

⁷⁴ 2006.06.29-нд батлагдсан.

⁷⁵ УИХ-ын 2005 оны 26-р тогтоол.

⁷⁶ УИХ-ын 2004 оны 24-р тогтоол.

⁷⁷ 1992.12.14-нд батлагдсан.

батлагдсанаас хойш нийт 20 шахам нэмэлт, өөрчлөлт орсон, зарим заалтын хэллэг, нэр томъёо хуучирсан, зарим заалтад хэд хэдэн утга санааг зэрэгцүүлэн тусгасан зэргээс практикт татвар төлөгч, татварын байгууллагад хуулийг ойлгож хэрэглэхэд түвэгтэй байгаа юм. Иймд *Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай* хуульд заасан хуулийн техник, хэл зүй, нэр томъёоны шаардлагад нийцүүлэн бүхэлд нь шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай гэсэн байна.

Мөн хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг авч үзэхэд хуульд тусгах шаардлагатай зарчмын шинжтэй 5 заалт бүхий өөрчлөлтүүдийг тусгахаар оруулжээ. Танилцуулгад орсон байсан үнэ шилжилтийн тухай, нийгмийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй татвар төлөгчдөд албан татвар ногдуулах онцлогийг мөн дурсан байсан.

Зохицуулсан харилцаа

Хуулийн зорилт нь “аж ахуйн нэгжийн орлогод албан татвар ногдуулах, уг албан татварыг төсөвт төлөх, тайлагнахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.”

ААН-ийн орлогод албан татвар ногдуулах харилцааг зохицуулна:

1. Монгол Улсын хуулийн дагуу үүсгэн байгуулагдсан аж ахуйн нэгж, тэдгээрийн салбар, төлөөлөгчийн газар;
2. Удирдах байгууллага нь Монгол Улсад байрладаг гадаадын аж ахуйн нэгж;
3. Монгол Улсад орлого олж байгаа гадаадын ААН, тэдгээрийн төлөөний газар.

ААН байгууллагын орлогын албан татвар 6 шатлалтай байсныг 4 шатлалтай болгосноор хүн амд учруулах татварын дарамтыг багасгах, ААН-үүд жижигрэн технологи, зохион байгуулалтын уялдаа холбоо алдагдсан, олон хоршоо, хувиараа эрхлэх аж ахуй, компаниуд нэгдэн хүч хөрөнгөө төвлөрүүлэн хорших боломжийг бий болгосон, албан татвар ногдуулах суурийг зөв тогтоох, хувь хэмжээг оновчтой болгох чиглэлд дэвшилттэй алхам болж чаджээ.⁷⁸ Хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуульд 2010.06-р сарын байдлаар 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт хийгээд байна.

Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хууль:

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын үзэл баримтлал

Анх Засгийн газраас *Хүн амын орлогын албан татварын хууль* нэртэйгээр УИХ-д өргөн баригдаж, УИХ-аас батлахдаа *Хувь хүний орлогын албан татварын тухай хууль*⁷⁹ нэртэйгээр батлагдсан байна. Хуулийн төсөл нь *Татварын багц хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай, зарим хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслүүдийн тухай* танилцуулга болон үзэл баримтлалыг нь хавсаргасан байна.

Хуулийн төслийн танилцуулгад “...хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулахдаа хүн амын татварын ачааллыг бууруулах, хүн амын орлогын албан татварыг олон улсын жишигт нийцүүлэх чиглэлээр шинэчилэн найруулав” гээд 7 заалт бүхий зохицуулалтыг тусгажээ.

Тэдгээрийн талаас илүү хувь нь хуулийн зохицуулалт болон батлагдсан. Мэдээж зарим заалт нь хэлцэлүүлэгийн явцад өөрчлөлт орж, өөрчлөгдсөн байдлаар батлагдсан байна. Хууль батлагдахад хулийн төслийн танилцуулгад тусгагдсан зарим зүйл огт оруугүй байна. Тухайлбал, үнэ шилжилтийн тухай, нийгмийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй татвар төлөгчдөд албан татвар ногдуулах онцлогийн талаар зэрэг юм.

⁷⁸ Монгол улсын албан татварын эрх зүй. *Татварын ерөнхий газар, МУИС-ийн Хууль зүйн сургууль, ШУА-ийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн*. УБ., 2009.

⁷⁹ 2006.06.16-нд батлагдсан.

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалд хуулийн төсөл боловсруулах үндэслэл, шаардлагыг тайлбарлахдаа

1) “Монгол Улсын хууль тогтоомжийг 2008 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл”-д⁸⁰ татварын харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг иж бүрэн судалж, татварын багц хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар, мөн “Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-т⁸¹ макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах хүрээнд ААН, байгууллагын ОАТ-ын тогтолцоог одоогийнхоос илүү боловсронгуй болгох талаар тусгасан зорилтуудыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд

2) “Монгол Улсын аж ахуй нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын хууль”⁸² батлагдсанаас хойш нийт 20 шахам нэмэлт, өөрчлөлт орсон, зарим заалтын хэллэг, нэр томъёо хуучирсан, зарим заалтад хэд хэдэн утга санааг зэрэгцүүлэн тусгасан зэргээс практикт татвар төлөгч, татварын байгууллагад хуулийг ойлгож хэрэглэхэд түвэгтэй байгаа юм. Иймд Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуульд заасан хуулийн техник, хэл зүй, нэр томъёоны шаардлагад нийцүүлэн бүхэлд нь шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай гэсэн байна.

Мөн хуулийн төслийн үзэл баримтлалыг авч үзэхэд хуульд тусгах шаардлагатай зарчмын шинжтэй 5 заалт бүхий өөрчлөлтүүдийг тусгахаар оруулжээ. Танилцуулагад орсон байсан үнэ шилжилтийн тухай, нийгмийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй татвар төлөгчдөд албан татвар ногдуулах онцлогийг мөн дурьсан байсан.

Зохицуулсан харилцаа

Энэ хуулийн зорилт нь “Монгол Улсад татвар бий болгох, тогтоох, ногдуулах, тайлагнах, төлөх, хянан шалгах, хураах эрх зүйн үндсийг тогтоож, татвар төлөгч болон татварын албаны эрх, үүрэг хариуцлагыг тодорхойлон тэдгээрийн хооронд үүссэн харилцааг зохицуулахад оршино.”

Зохицуулсан харилцаа:

- Татварын бүрэлдэхүүн, түүнтэй холбогдсон харилцаа,
- Татвар төлөгчийн эрх, үүрэг, тэдгээрийг хэрэгжүүлэхэд үүсэх харилцаа,
- Татварын албаны үйл ажиллагаатай холбоотой харилцаа,
- Татварын бүртгэл, мэдээллийн нэгдсэн сан,
- Татвар ногдуулах, төлөх, тайлагнах, татвар хураах, татварын өр барагдуулах хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Татварын хяналт шалгалтын хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Татварын зөрчил, маргааныг хянан шийдвэрлэх, хариуцлага ногдуулах хүрээнд үүсэх харилцаа,
- Тодорхой төрлийн албан татварын зохицуулалтын хүрээнд үүсэх харилцаа.

Татварын ерөнхий хуулийн 3-т татварыг зөвхөн УИХ хуулиар бий болгож, өөрчлөх, чөлөөлөх, хөнгөлөх, хүчингүй болгох эрхтэй тул төрийн эрх бүхий бусад байгууллагуудаас гаргаж буй хуульчилсан актуудаар хуулиар тогтоосон татвар хураамжийг өөрчлөх, хүчингүй болгох, шинээр татвар хураамж тогтоохгүй байхыг зохицуулсан байна. “Хүн амын орлогын албан татварын тухай хуульд” 1992 онд батлагдснаас хойш ний 12 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон бол одоо хүчин төгөлдөр байгаа хуульд 2010.06-р сарын байдлаар 4 нэмэлт, өөрчлөлт ороод байна.

⁸⁰ УИХ-ын 2005 оны 26-р тогтоол.

⁸¹ УИХ-ын 2004 оны 24-р тогтоол.

⁸² 1992.12.14-нд батлагдсан.

Нэмэгдсэн өртөгийн албан татварын тухай хууль:

Гарал үүслийн хувьд 1954 онд Франц улсад анх бараанд ногдуулан хэрэглээний татварын хэлбэрээр нэвтрүүлж эхэлсэнийг эрдэмтэн мэргэд санхүүгийн салбарт гарсан томоохон ололтуудын нэг гэж үздэг.

1968 онд үйлчилгээнд ногдуулж байсан ба үйлчилгээний татвар болон жижиглэн худалдаанд ногдуулдаг байсан орон нутгийн татварыг энэхүү татвартай нэгтгэснээр жижиглэн худалдааг хамарсан өргөн суурьтай нэгдсэн нэг татвар буй болов. НӨАТ-ыг олон улсын практикт хэрэглэх болсон хэд хэдэн шалтгаан бий. Үүнд;

1. Төсвийн орлогыг найдвартай бүрдүүлэх эх үүсвэр болох талаас нь тайлбарласан байдаг. Тухайлбал орлогын болон худалдааны албан татвар нь олон нийтийн зүгээс тодорхой эсэргүүцэлтэй тулгарч байсан бол нэмэгдсэн өртгийн албан татвар нь төсвийн орлогыг бүрдүүлэх талаар илүү үр өгөөжтэй болохыг Индонез, Өмнөд Солонгос, Шинэ Зеланд, Португаль зэрэг улс орны туршлага харуулж байна. НӨАТ нь үндэсний нийт бүтээгдэхүүний 5-10 хувийг хамарч, төсвийн орлогын 30 хувийг бүрдүүлж байна.
2. НӨАТ нь ихэвчлэн үр дүн багатай, гажуудал ихтэй, хяналт шалгалт болон удирдлага нь төдийлөн сайн биш тийм татварын системийг халж чаддагаараа илүү ач холбогдолтой юм. НӨАТ нь урьд хэрэглэгдэж байсан гүйлгээний татвараас татварыг давхардуулан ногдуулдаг байсныг өөрчлөхийн зэрэгцээ экспортод гаргаж байгаа бүтээгдэхүүнд ногдуулсан татварыг буцааж олгодгоороо давуу талтай юм. Экспортод гаргаж байгаа бүтээгдэхүүний татварыг буцааж олгох нь экспортын тэгш өрсөлдөөнийг явуулахад чиглэсэн ач холбогдолтой.
3. НӨАТ нь зах зээлийн харилцааны нөхцөлд үйл ажиллагаа явуулахад гажуудал үүсгэдэггүйгээрээ өмнөх татварын системээс давуу талтай.

Хуулийн шинэчилсэн найруулгын үзэл баримтлал

УИХ-аас *Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хуулийг* 1998 онд баталсан⁸³ бөгөөд түүнээс хойш 17 удаа нэмэлт өөрчлөлт орж, хуулийг татварын алба, татвар төлөгч нэг мөр ойлгож хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй болсноос үүдэн хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсрууллаа. Шинэчилсэн найруулгын төсөлд нэмэгдсэн өртгийн татварын тухай хуулийн заалтыг нэг мөр ойлгох, татварын дарамтыг бууруулах, татварын суурийг өргөтгөх, хөнгөлөлт чөлөөлөлтийг багасгах, хуулийн хэрэгжилтийг хангахад шаардлагатай 8 нэмэлт өөрчлөлтүүдийг тусгаснаас дийлэнхи нь хуулийн зохицуулалт болон батлагджээ.

НӨАТ-ын тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлалы бүтцийг авч үзвэл дөрвөн хэсэгтэй: 1-р хэсэг болох *Хуулийн төслийг боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлагад* 1) хууль зүйн шаардлага, 2) практик шаардлагыг тусгасан байна.

Хууль зүйн шаардлага:	Практик шаардлага:
Улсын Их Хурлын 2005 оны 26 дугаар тогтоолоор баталсан "Монгол улсын хууль тогтоомжийг 2008 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл"-ийн 34-д татварын харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг иж бүрэн судалж, Татварын бац хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар заасан. Энэхүү ажлын хүрээнд 2005-2006 онд	1. "Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай" хуульд (1998) нийт 17 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орж, нэг мөр ойлгож хэрэглэхэд хүндрэлтэй болсон. 2. Татварын бааз, суурийг нэмэгдүүлэх, хөнгөлөлт чөлөөлөлтийг багасгах, зорилгоор зарим төрлийн бараа, үйлчилгээг нэмэгдсэн өртгийн албан татварт

⁸³ 1998.01.08-ны өдөр батлагдсан.

татварын бааз суурийг өргөтгөх, татварын дарамтыг аль болох багасгах, татвар тэгш шударга байх зарчмыг хэрэгжүүлэх, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, салбараар ялгаварласан алив хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг багасгахад чиглэсэн өөрчлөлтүүд оруулах чиглэл өгсөн байна.

Эх сурвалж: *Нэмэгдсэн өртөгийн албан татварын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлал*

хамруулах, нэмэгдсэн өртгийн татвар төлөгчөөр сайн дураараа бүртгүүлэх нөхцлийг хангахад чиглэсэн зохицуулалт шинээр тусгах шаардлагатай гэсэн чиг баримталж байна.

3. Татварын ачааллыг багасгах, дотоодын хөрөнгө оруулалтыг татвараар дэмжихтэй холбоотой зарим зохицуулалт төсөлд нэмж өгөх шаардлагатай байна.

4. Татварын хууль тогтоомжийг нэг мөр, ойлгомжтой болгох зорилгоор холбогдох дүрэм журмаар зохицуулагдаж байгаа зарим харилцааг хуульчлах шаардлагатай байна.

5. Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль тогтоомж зөрчигсдөд хүлээлгэх хариуцлагыг одоогийнхоос илүү тодорхой болгох шаардлагатай гэсэн чиг баримталж байна.

2-р хэсэг болох *Хуулийн зохицуулалтын хамрах хүрээ, зохицуулах харилцаа, хуулийн ерөнхий бүтцэд* төслийн 15 бүлгийг тавч танилцуулсан байна. Энэхүү хуулийн зохицуулалтын хүрээнд зөвхөн нэмэгдсэн өртгийн албан татвар төлөгч иргэн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанд нэмэгдсэн өртгийн албан татвар ногдуулах, төсөвт төлөх, төсвөөс буцаан олгохтой холбогдсон харилцаа хамаарна.

Хуулийн төсөл батлагдсаны дараа үүсч болох нийгэм, эдийн засгийн үр дагаварын тухай 3-р хэсэгт хуулийн төсөл батлагдсанаар татвар энгийн ойлгомжтой байх зарчим хэрэгжиж, энэ төрлийн эрх зохицуулалт одоогийнхоос илүү боловсронгуй болох, татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийг багасган, суурийг өргөжүүлсэнээр төсвийн орлого нэмэгдэх боловч нөгөөтэйгүүр зарим нэг бараа, ажил үйлчилгээг НӨАТ-аас чөлөөлснөөр орлого буурах магадлалтай боловч татварын дарамт буурч, бизнесийн таатай орчин бүрдүүлэхэд зохих нөлөө үзүүлэхийг заасан байна.

Хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдон цаашид шинээр боловсруулах буюу нэмэлт өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох хуулийн тухай 4-р хэсэгт уг хуулийн төслийг боловсруулж, батлуулахтай холбогдон нэмэлт өөрчлөлт орох хууль тогтоомж байхгүй гэсэн байна.

Зохицуулсан харилцаа

НӨАТ-ын тухай хуулийн зорилт нь нэмэгдсэн өртгийн албан татвар ногдуулах, уг албан татварыг төсөвт төлөх, төсвөөс буцаан олгохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

Шууд бус уг татвар үйлчлэх хүрээ нь иргэн, хуулийн этгээдийн импортолсон буюу экспортолсон бараа, түүнчлэн Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэсэн буюу борлуулсан бараа, гүйцэтгэсэн ажил, үзүүлсэн үйлчилгээнд НӨАТ ногдуулна.

Шууд бус татварын эерэг, сөрөг талыг судлах замаар аль болох нийгэм, хүн амд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийг бууруулахад анхаарах нь татварын бодлогын хүрээнд шийдвэрлэх нэн чухал асуудал юм.

Хүснэгт. Шууд бус татварын эерэг, сөрөг тал

Эерэг тал	Сөрөг тал
– Төсвийн орлогын тогтвортой эх үүсвэр, – Үйлдвэрлэгчдэд дарамт учруулахгүй, – Импортлогчдын орлогод шууд нөлөөлөхгүй, – Үйлдвэрлэлийг урамшуулахад нөлөөлнө.	– Хэрэглэгчийн орлогоос төлдөг, – Хүмүүсийн харгалзахгүй, – Нийт хэрэглээг бууруулахад нөлөөлнө, – Үнэ, тариф өсөх нэг зүйл болно, – Хүн амын орлого багатай хэсгийн амьжиргаанд хүнд дарамт болдог. – Хүн амын хуримтлал буурдаг.

Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хуульд 2010.06-р сарын байдлаар 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.

Эцэст нь Улс орны нийгэм, эдийн засгийн улс төрийн дэглэм өөрчлөгдөж байсан ч төрийн сан хөмрөг бүрдүүлэх үндсэн арга хэрэгсэл болсон албан татвар хуримтлуулах үйл ажиллагаа өөрчлөгддөггүй билээ. Харин улс орны улс төр, эдийн засгийн нөхцөл байдал зэрэг янз бүрийн объектив, субъектив хүчин зүйлээс болж татварын бодлого байнга өөрчлөгдөж түүний үйлчлэл нь татварын хууль тогтоомжид нөлөөлдөг нь тодорхой юм.

Хэдийгээр татварын бодлого үргэлж өөрчлөгддөг боловч манай улсын хувьд цөөн биш хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулж байгаа түгээмэл тохиолдох болсон байна. Тухайлбал, Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай, НӨАТ-ын тухай хуулиуд батлагдснаас хойш 4 жилийн дотор 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон байна. Үүнийг хоёр талаас авч үзэхэд, **нэгд**, төрийн бодлого уян хатан байгаа сайн талтай ч, **нөгөө талаас нь авч үзвэл**, хуулийн төслийг боловсруулах явцад тухайн асуудлаар бодит байдалд мэргэжлийн, туршлагатай багаар судалгаа хийлгэх нь дутмаг байгааг харуулж байна.

Татвар нь макро түвшинд эдийн засгийн харилцааг зохицуулах үр ашиг бүхий арга хэрэгслүүдийн нэг төдийгүй төрийн мөнгөний нэгдсэн сан бий болгох сонгомол хэлбэрийг өөртөө агуулсан байдаг

1996-2009 оны хооронд татварын хуулиудад хийгдсэн өөрчлөлтүүдээс харахад тэдгээрийн гол чиглэл нь татварын баазыг өргөтгөх, татварын хөнгөлөлт чөлөөлөлтийг багасгах, татвар төлөгчийн хүрээг өргөтгөх, албан татварт хамруулах орлогын төрлийг нэмэгдүүлэх, шинэ төрлийн татвар бий болгох замаар төсвийн орлогыг нэмэгдүүлж төсвийн урсгал болон нийт тэнцлийг сайжруулахад чиглэгдсэн.

Гурав. Банк, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиуд

“Банкны тухай болон Төв банкны тухай” хуулийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, хуулийн үзэл баримтлалд тусгасан асуудлын талаар:

Улс орны эдийн засгийн чухал секторуудын нэг бол банк санхүүгийн сектор юм. Банк санхүүгийн системийн гол зорилго нь хөрөнгийн илүүдэлтэй талаас хөрөнгийн дутагдалтай талруу аль болох эрсдэл болон өртөг багатай хэлбэрээр үр өгөөжтэй дамжуулахад оршдог.

Хэдийгээр банк ашиг олохын тулд үйл ажиллагаа явуулж байдаг боловч энэ цэвэр харилцан итгэлцэл дээр тулгуурлаж байдаг. Арилжааны банкуудын үйл ажиллагаа, түүний үр дүн нь тус банкны төдийгүй тухайн улсын эдийн засагт маш чухал байр суурийг эзэлж байдаг.

Тиймээс банк санхүүгийн салбарын эрх зүйн орчныг зохистойгоор бүрдүүлэх шаардлагатай байдаг бөгөөд манай улс 1991 оноос хойш банкны 2 шатлалт тогтолцоог бий болгосноос хойш эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох тал дээр анхаарсаар ирсэн.

Манай улсын банк, санхүүгийн салбарын харилцааг зохицуулж буй дараахь гол хуулиуд үйлчилж байна. Үүнд:

- Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хууль 1995 он;
- Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай 2002 он;
- Банкин дахь мөнгөн хадгаламжид баталгаа гаргах тухай 2008 он;
- Банкны тухай (Шинэчилсэн найруулга) 2010 он;
- Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай 2005 он;
- Санхүүгийн түрээс /лизинг/-ийн тухай 2006 он;
- Төлбөр тооцоог үндэсний мөнгөн тэмдэгтээр гүйцэтгэх тухай 2009 он;
- Үнэт цаасны зах зээлийн тухай 2002 он;
- Төв банк /Монголбанк/-ны тухай 1996 он;
- Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай 2006 он;
- Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хууль 2001 он;
- Аудитын тухай хууль 1997 он;
- Дампуурлын тухай хууль 1997 он;
- Валютын зохицуулалтын тухай хууль 1994 он;
- Компанийн тухай хууль 1999 он;

Манай улсын эдийн засаг, банк санхүүгийн салбарын хөгжлийг даган хууль эрх зүйн орчныг байнга шинэчлэн өөрчлөх шаардлага тулгарсаар ирсэн бөгөөд Төв банкны тухай хууль 1996 онд батлагдан хэрэгжиж эхэлснээс хойш түүнд 1998, 1999, 2001, 2003, 2005, 2010 онд нийтдээ 8 удаа, банкны тухай хуульд нийт 9 удаа, Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хуульд 6 удаа, Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай хуульд 3 удаа, Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай хуульд 2 удаа, Үнэт цаасны зах зээлийн тухай болон Банкин дахь мөнгөн хадгаламжид баталгаа гаргах тухай хуулиудад тус бүр 1 удаа нэмэлт, өөрчлөлт ороод байна.

Банк санхүүгийн салбарын харилцааг зохицуулж байгаа дээрх хуулиудаас хамгийн их өөрчлөлт орсон буюу Төвбанкны тухай болон Банкны тухай хуулийн үзэл баримтлалыг судалж үзлээ. Ингэж судлахдаа ямар нөхцөл шалтгааны улмаас уг хуулиудад өөрчлөлт оруулах болсон, тухайн үеийн нөхцөл байдлын талаар тодруулахыг зорилоо.

Хэдийгээр төв банк болон банкны тухай хуульд нэг онд давтагдсан байдлаар нийтдээ 10 орчим удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон хэдий ч хувийн хэргийн бүрдэл дутуу, зарим хууль хувийн хэрэггүй, зарим нь бусад хуулийг дагалдах байдлаар нэмэлт өөрчлөлт орсон зэрэг шалтгаанаар доорх нэмэлт өөрчлөлтүүдийг авч үзсэн болно.

1996 оны Төвбанкны болон Банкны тухай хуулийн үзэл баримтлалын талаар:

1996 онд батлагдсан Төвбанкны болон Банкны тухай хуулийн хувийн хэрэгтэй танилцахад хуулийн үзэл баримтлал байхгүй бөгөөд 2 хууль нь нэг танилцуулгатай байлаа. Тухайн үед 1991 онд батлагдсан Банкны хууль, 1993 онд УИХ-ын тогтоолоор батлагдсан Монголбанкны дүрмээр банкны үйл ажиллагаа үндсэндээ зохицуулагдаж байжээ.

Төвбанк нь бие даасан хуультай байх нь Төвбанкнаас үндсэн зорилгоо хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагаагаа явуулахад нь хөндлөнгөөс нөлөөлөх нөлөөллийг арилгаж, төв банкны бие даасан байдлыг хангаж өгөх ач холбогдолтой тул эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх явдлыг чухалчилж байсан байна.

Мөн судалгаагаар банкны системийн хэмжээгээр :

- Нийт активт эзлэх өөрийн хөрөнгийн хэмжээ сүүлийн 3 жилд 7 дахин буурч, цаашид санхүү, банкны системийн ашигт ажиллагааны түвшин буурах хандлагатай болсон,
- 1995 оны жилийн эцсийн дүнгээс үзэхэд: өөрийн хөрөнгийн хэмжээ 17.4 тэрбум төгрөг байгаа нь өөрийн хөрөнгө, нийт активын зохистой харьцааг хангахад 15.5 тэрбум төгрөгөөр дутагдалтай байгаа,
- Алдагдлын хэмжээ 2.3 тэрбум төгрөгт хүрсэн,
- Хугацаа хэтэрсэн зээлийн үндсэн өр (шилжиж ирсэн болон Засгийн газрын шийдвэрээр олгосон зээлээс төлөгдөөгүй үндсэн өрийг оруулан тооцвол) 27.1 тэрбум төгрөг, хүүгийн хамт 30.6 тэрбум төгрөг байгаа нь нийт зээлийн өрийн үлдэгдлийн 40.7 хувь, нийт активын 13.7 хувийг эзэлж байгаа,
- Зээлийн болзошгүй алдагдлаас хамгаалах санд жилийн эцсийн байдлаар дөнгөж 3.6 тэрбум төгрөг байгаа нь шаардлагатай хэмжээнээс 15.1 тэрбум төгрөгөөр дутуу байгаа,
- Зээлийн болзошгүй алдагдлаас хамгаалах зорилгоор Монголбанкнаас тогтоосон хязгаарлалтуудыг хэтрүүлэн хувь нийлүүлэгчиддээ их хэмжээний зээл олгосон нь хугацаа хэтэрч, улмаар тухайн банкны санхүү төлбөрийн чадвар, цаашдын үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж эхэлсэн зэрэг нөхцөл байдлууд үүсээд байсан байна.

Төрийн мөнгөний бодлогын чиглэлийг хэрэгжүүлэх, банкны салбарт бүтцийн өөрчлөлт хийх, мөнгөний удирдлагын шинэ арга хэрэгслүүдийг үр дүнтэй ашиглахтай уялдаж цаашид банкны үйл ажиллагааны эрх зүйн үндэслэлийг улам боловсронгуй болгох шаардлагатай байсан бөгөөд ялангуяа олон улсын байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлж буй банк санхүүгийн системд хийх бүтцийн өөрчлөлтийн төслийн үр дүн нь хууль эрх зүйн хэр зэрэг найдвартай орчинг бүрдүүлснээс ихээхэн шалтгаалах учраас уг төслийг хэрэгжүүлэх эхний шатанд одоо үйлчилж буй Банкны хуулийг шинэчлэн боловсруулах шаардлага тавигдсаны зэрэгцээ дээр дурьдсан хүчин зүйлүүдийн улмаас банкны тухай хуулийг зайлшгүй шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай болсон байна.

Банкны нэг хувь нийлүүлэгч, захирал ажилтан болон холбогдох этгээдэд олгох зээл, төлбөрийн баталгааны дээд хэмжээ нь банкны өөрийн хөрөнгийн 5.0 хувиас, тэдгээрийн нийлбэр дүн нь өөрийн хөрөнгийн 20.0 хувиас хэтрэхгүй байх, мөн дээрх хүмүүст тавигдах шаардлагыг 1996 оны Банкны хуульд тусгайлан оруулж өгснөөрөө тухайн үед банкуудад бий болоод байсан хувь нийлүүлэгчиддээ дүрмийн сангийнхаа 33,0-94,5 хүртэлх хувиар, зарим нь дүрмийн сангаасаа бүр хэтрүүлэн зээл олгосон явдлыг таслан зогсоох төдийгүй харилцагчдийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгдсэн ач холбогдолтой заалт болж чадсан.

Төвбанкны тухай болон Банкны тухай хуулийн төслийн аль алинд харилцагчдын эрх ашгийг хамгаалах талаар заалт ороогүй бөгөөд банкны нууцыг чандлан хадгалах, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах үүргийг банк хариуцах ёстой. Банкны нууцыг хадгалах талаар заалт байгаа боловч хүлээх хариуцлага нь мөнгөн торгууль, зарим хохирлыг иргэний хуулиар шийдвэрлэхээр тухайн үеийн хуульд тусгагдсан байна.

Мөн банк, банктay төстэй санхүүгийн байгууллага, төрийн сан, төрийн өмчийн хороо, үнэт цаасны хороо, хөрөнгийн биржийн үйл ажиллагааны хоорондын уялдаа холбооны талаар ямар нэгэн зохицуулалт 1996 оны хуульд тусгагдаагүй байна.

Банкны тухай 1996 оны хууль мөрдөгдөж эхэлснээр банкны бүтцийн өөрчлөлтийг

хэрэгжүүлэн банкны тогтолцоог боловсронгуй болгож эрүүлжүүлэх, харилцагчдын эрх ашгийг хамгаалах, тэдний итгэлийг бэхжүүлэх, санхүүгийн зуучлалын цар хүрээг өргөжүүлэхэд чухал алхам болсон.

1998 оны 08 сарын 20-нд Төвбанкны болон Банкны тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн талаар:

Улс орон зах зээлийн эдийн засагт шилжих үйл явц өрнөж, банк санхүүгийн хямрал зэрэг шинэ нөхцөл байдал үүсч, тухайн үеийн улс төр эдийн засгийн үзэл баримтлалд тулгуурлаж боловсруулсан банкны хуулиар шинэ харилцааг зохицуулахад бэрхшээл гарч, хууль тогтоомжийг цаашид боловсронгуй болгох шаардлага гарсан.

Тиймээс банкны удирдлага, Төлөөлөн удирдах зөвлөл болон гүйцэтгэх захиралд тавигдах шаардлагыг өндөрсгөж, өөрийн хөрөнгийн хэмжээг нэмэгдүүлэх үүднээс дүрмийн сангийн хэмжээг өөрчлөх, банкны санхүүгийн тайлан мэдээллийг олон улсын жишигт нийцүүлэх, мөн аудитаар баталгаажуулах, олон нийтэд мэдээлэх, зар сурталчилгаа, харилцагчдын мэдээллийн нууцыг чанд хадгалахад чиглэгдсэн зарим нэмэлт өөрчлөлтийг оруулахаар хуулийн төсөл боловсруулсан байна.

Банкны үйл ажиллагааг найдвартай, тогтвортой байлгах харилцагчдийн итгэлийг алдахгүй байж, бэхжүүлэх нөхцөл нь банкны нууцлалын асуудал бөгөөд нууцлалыг сайжруулах, хариуцлагыг өндөржүүлэх асуудлыг тус нэмэлт өөрчлөлтөөр оруулж ирсэн байна.

Мөн Төвбанк нь хуулийн этгээд бөгөөд өөрийн санхүүгийн үйл ажиллагаанд гарах эрсдэлийг өөрөө хариуцах ёстой бөгөөд төвбанкны өөрийн хөрөнгийн дутагдлыг ЗГ-аас буюу татвар төлөгчдийн хөрөнгөд түшиглэсэн үнэт цаасаар нөхөх нь зохимжгүй бөгөөд энэ талаархи хуулийн зүйл заалтыг хүчингүй болгож, төвбанкны үүрэг хариуцлагыг нэмэгдүүлэх асуудлыг тусгах шаардлагатай болсон байна.

Санхүүгийн тайлан мэдээг санаатай болон санамсаргүйгээр худлаа гаргах, зориудаар хуурамч гаргаж өгөх, түүнд тохирох хариуцлага тухайн үеийн хууль тогтоомжид байгаагүй бөгөөд Эрүүгийн хуулийн заалт хэт хуучирсан, практикт бараг хэрэглэгддэггүй байсан байна.

Тиймээс санхүүгийн тайлан нь ямар бүтэц, хэлбэртэй байх, түүнийг нийтэд мэдээлэх, Монголбанкинд ирүүлж байх, санхүүгийн тайланд аудит хийлгэх, түүнчлэн санхүүгийн тайлан мэдээллийг хугацаанд нь үнэн зөв ирүүлэхгүй бол түүнд хүлээлгэх хариуцлага, хариуцлагын субъектыг тодорхой болгож өгсөн.

Бизнесийн ертөнцөд зар сурталчилгааны гүйцэтгэх үүрэг улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаа өнөө үед банкны зар сурталчилгаа нь үнэн зөв, бодитой байснаар харилцагчдыг банкинд ойртуулах, банкны үйлчилгээг анхнаас нь зөв горимоор явуулах онцгой үүрэгтэй.

Банкны тухай хуульд банкны зар сурталчилгаа гэсэн тусдаа зүйл оруулж өгч, улмаар илт худлаа ташаа зар сурталчилгаа явуулсан, нийтэд мэдээлсэн тайлан мэдээлэлтэй зөрчилдсөн, хууль тогтоомжид нийцээгүй бол монголбанк хориглох эрхтэй, мөн худлаа ташаа зар сурталчилгаа тараасан банк, холбогдох ажилтанд хүлээлгэх хариуцлагыг тус нэмэлт өөрчлөлтөөр оруулж өгсөн.

Сүүлийн үед зээлийн хөрөнгийг хуурамч баримт бичиг үйлдэж авах, зээлээ төлөхөөс санаатайгаар зайлсхийж ашиглах, удирдсан банкаа санаатайгаар төлбөрийн чадваргүй болгох зэрэг эрүүгийн шинж чанартай үйлдлүүд гарах болсон нь зээл, түүнтэй холбоотой харилцааг зөвхөн иргэний хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх аргагүй болж, Эрүүгийн хуульд ийм төрлийн гэмт хэргийг зүйлчлэх шаардлага гарсан байна.

Банкны өөрийн хөрөнгийг нэмэгдүүлэх үүднээс 1996 оны хуулиар банкны дүрмийн сангийн доод хэмжээг 400 сая төгрөг байсныг, 1998 оны нэмэлт өөрчлөлтөөр 1 тэрбум төгрөг болгож байсан байна.

1998 оны 8 сарын 20-нд батлагдсан төвбанкны тухай хуульд ерөнхийлөгч хориг тавьж, уг асуудлыг УИХ-ын чуулганаар хэлэлцэн хоригийг хүлээн авсан байна.

2001 оны 12 сарын 28-нд Төвбанкны тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн талаар:

1996 оны Төвбанкны тухай хуулиар Монголбанкны дүрмийн сангийн хэмжээг 1 тэрбум төгрөгөөс доошгүй байхаар тогтоосон бөгөөд түүнээс хойш дүрмийн санд өөрчлөлт хийгээгүй байна.

Монголбанкны дүрмийн сангийн хэмжээ арилжааны банкныхаас 2 дахин бага, банкны системд Монголбанкны дүрмийн сангаараа эзлэх хувь 3.8%, Монголбанкны өөрийн хөрөнгөд эзлэх дүрмийн сангийн хэмжээ 2.4 хувьтай болж хэт бага түвшинд хүрсэн байна.

Манай улсын эдийн засгийн байдал, төгрөгийн ханш, банк санхүүгийн хөгжил, төлбөрийн чадвар, төв болон арилжааны банкны эрхлэх үйл ажиллагаанд ихээхэн өөрчлөлт орж, гадаадын банк санхүүгийн байгууллагатай хамтран ажиллах цар хүрээ өсөн нэмэгдсэнтэй холбогдуулан, олон улсын банк санхүүгийн байгууллага, хандивлагч орны засгийн газар, түншлэгч, харилцагч банк, санхүүгийн байгууллагуудын өмнө хүлээх Монголбанкны санхүүгийн үүрэг, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, нэр хүндийг өсгөх, өөрийн хөрөнгийн зохистой бүтцийг бүрдүүлэх шаардлагатай байсан тул Төвбанкны дүрмийн сангийн доод хэмжээг 5 тэрбум төгрөгөөс доошгүй байхаар нэмэлт өөрчлөлт оруулж баталсан байна.

2001 оны 02 сарын 02-нд Банкны тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн талаар:

1991 оноос хойш 27 банк байгуулагдсанаас төлбөрийн чадваргүй болсон, дүрмийн сангийн доод хэмжээ хангаагүй зэрэг шалтгаанаар 15 банкны зөвшөөрлийг хүчингүй болгосон байна.

Банкууд дампуурах, татан буугдахад хүрч байсан гол шалтгаан нь зээлийн чанар муугаас их хэмжээний алдагдал хүлээж байна. Татан буугдсан банкуудын нийт активын 36-100 хувийг зээл, нийт зээлийн өрийн үлдэгдлийн 70 гаруй хувийг муу зээл эзэлж байжээ.

Холбогдох хуулиудыг шинэчилж, бусад хуулиутай нийцүүлсэн хэдий ч хугацаа хэтэрсэн зээлийн эргэн төлөлтийг шуурхай болгох талаар эрх зүйн зарим зохицуулалтыг хийх шаардлагатай байна.

Зээлийн эргэн төлөлт хангалтгүй байгаагийн гол шалтгаан нь:

- Зээлийн гэрээний хугацаа хэтэрсэн тохиолдолд банкнаас барьцаа эд хөрөнгийг шууд захиран зарцуулах эрхгүй, заавал шүүхийн шийдвэр гаргуулах шаардлагатай. Бодит байдал дээр шүүхийн шийдвэр гаргуулах, биелүүлэх ажиллагаа хангалтгүй байгаа,

- Банкны болон хууль шүүхийн ажилтнууд зээлийн хэргийг шийдвэрлэхдээ салбарын хуулийн зүйл заалтыг баримталдаггүй, иргэний болон процессийн хуулийн цөөн ерөнхий заалтыг баримталдаг,

- Нэг зээлдэгч болон холбогдох этгээдэд олгох зээлийн хуульд заасан дээд хэмжээг зөрчдөг, зээлийг судалгаа шинжилгээгүйгээр олгодог, зээл олгох эцсийн шийдвэрт тавих хяналт сул зэрэг зөрчил банкуудад гарсаар байна.

Зээлийн үйл ажиллагаанд гарч байгаа дээрх гажуудлыг арилгахтай холбогдуулан арилжааны банкны зээл төлөгдөхөд учирч болзошгүй алдагдлаас хамгаалах санд

төвлөрүүлсэн хөрөнгийг татвар ногдох орлогоос хасч тооцож байхаар Аж ахуйн нэгж, байгууллагын орлогын албан татварын тухай хуульд, зээлдэгч зээлийн гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд барьцааны эд хөрөнгийг үл маргах журмаар зээлдүүлэгчид шилжүүлэхээр гэрээнд тусгайлан заасан бол тухайн эд хөрөнгийг гэрээний хугацаа дууссан өдрөөс эхлэн банк ба банк бус санхүүгийн байгууллага захиран зарцуулж байхаар Иргэний хуульд тус тус нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ.

Мөн банкны худалдан авах үнэт цаасны эзэмшлийн нийт дүн нь банкны өөрийн хөрөнгийн 20 хувиас хэтэрч болохгүй бөгөөд энэ нь нэг компанийн гаргасан хувьцааны нийт дүнгийн 10 хувиас дээшгүй байна.

Энд Засгийн газар болон төвбанкнаас гаргасан үнэт цаас хамаарахгүй байхаар тусгасан байна.

2003 оны 6 сарын 20-нд Төвбанкны тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтийн талаар:

Монголбанкны үйл ажиллагааны ил тод нээлттэй байх зарчмыг төвбанкны тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар төвбанкны бие даасан байдлыг бэхжүүлэх зорилтыг “Төрөөс мөнгөний бодлогын талаар 2003 онд баримтлах үндсэн чиглэл”-д тусгаж өгчээ.

Мөн Токиод болсон ОУВС, Монгол улсын төлөөлөгчдийн хооронд болсон уулзалтын санамж бичигт тусгагдсан зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх шаардлагыг харгалзаж үзэж тус нэмэлт өөрчлөлтийг оруулсан байна. ОУВС-аас тавьсан шаардлага нь:

1. Төвбанкны захирлуудын зөвлөлийн үйл ажиллагааг өргөтгөх;
2. Захирлуудын зөвлөлийн үйл ажиллагааны үр дүн болон дотоодын болон хөндлөнгийн хяналт шалгалтын тогтолцоо, санхүүгийн тайланг тайлагнах үйл явцад хяналт тавьж байх Хяналтын зөвлөлийг УИХ-аас томилж ажиллуулах;
3. УИХ Төвбанкны тайланг хэлэлцэхдээ хяналтын зөвлөлийн тайланг цуг хэлэлцэж байх;
4. Төвбанкны үйл ажиллагаанд хориглох хэм хэмжээг хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар хийхийг санал болгосон байна.

ОУВС-аас өгсөн дээрх зөвлөмжийг судалж, Төвбанкны бие даасан байдлыг бэхжүүлэх, үйл ажиллагааг олон нийтэд ил тод нээлттэй байлгах, үйл ажиллагааны үр дүнг нийтэд мэдээлж байх зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж Төвбанкны тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулахаар болсон байна.

Энэ удаагийн Төвбанкны тухай хуульд оруулсан нэмэлт өөрчлөлт нь зөвхөн ОУВС-аас өгсөн зөвлөмжийн дагуу Хяналтын зөвлөлийг шинээр бий болгох, тэдний үйл ажиллагаа, эрх үүрэг, тавигдах шаардлагыг тодорхойлох явдал байсан гэж ойлгож болохоор байна.

Дүгнэлт

Улс орны эдийн засгийн хөгжлийг даган манай орны санхүү, эдийн засгийн салбарын хууль эрх зүйн орчин байнга өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж хууль, тогтоомж, дүрэм журамууд шинээр бий болсоор байна.

Банк, Төвбанкны тухай хуулийн үзэл баримтлал болон тус хуулиудад оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүдээс үзэхэд ирээдүйг төдийлөн харсан бус ихэвчлэн тухайн үед үүсээд байгаа нөхцөл байдлыг намжаах, зохицуулах бус тухайн нөхцөл байдалд тохируулсан нэмэлт өөрчлөлтийг хийж байжээ.

Мөн Олон улсын байгууллагуудаас төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлж, гадны тусламжийн

байгууллагаас хандив, зээл тусламж авахын тулд дээрх байгууллагуудаас тавьсан шаардлагын дагуу хуулиудад нэмэлт өөрчлөлтийг хийж байсан дүр зураг харагдаж байна.

Тухайлбал: 1996, 2003, 2010 онуудад хийсэн нэмэлт өөрчлөлтүүд бүгд Олон улсын валютын сан-Монгол Улсын Засгийн газрын хооронд байгуулсан гэрээний хүрээнд манай улсын урьдчилан биелүүлэх ёстой нөхцөл, манай улсад тавьсан шаардлагын хүрээнд хийгдсэн байна.

Сүүлийн үед дампуурсан, төлбөрийн чадваргүй болсон банкуудын бүх л хариуцлагыг Монголын төр хүлээж байна. Хэдийгээр Монголын төр хүлээж байна гэж байгаа боловч цаана нь татвар төлөгчдийн мөнгөөр зохицуулж байна.

Өөрийнхөө хөрөнгийг хаана байршуулах, хаана хөрөнгө оруулах гэдгийг тухайн хувь хүн өөрөө шийдэж байгаа асуудал юм. Мөнгөө тэр банкинд хадгалуул гэж заагаагүй байтал төр хариуцдаг буруу хандлага бий болоод байна.

Санхүү, эдийн засгийн хямралын улмаас төрөөс арилжааны банкуудын харилцах данс, хадгаламжид баталгаа гаргасан. Хадгаламж эзэмшигчдийн хохирлыг төрөөс хариуцах нь ихээхэн сөрөг үр дагавартай бөгөөд зарим банк ямарч хамаагүй өртгөөр, хадгаламжийн хүүгээ өсгөн эх үүсвэр татчихаад хохирол гарвал Засгийн газар, төр хариуцна гэдэг хуулийн цоорхойг ашиглан хариуцлагагүй, хууль бус үйл ажиллагаа явуулах магадлалтай юм.

Тиймээс Хадгаламжийн даатгалын тухай хуулийг яаралтай батлан гаргаж банкны эрсдэлийн хариуцлагын сонгодог тогтолцоог бий болгох шаардлагатай юм.

Хадгаламжийн даатгалын тухай хуулийг гаргаснаар ямар үүргийг төр хүлээх, ямар хэмжээний эрсдлийг арилжааны банкууд болон хувь нийлүүлэгчид, хадгаламж эзэмшигчид хариуцах вэ? гэдгийг тодорхой болгох, санхүүгийн даатгалын системийг бий болгож системийн эрсдэлээс хамгаалах боломж бүрдэх юм.

Төр, засгийн үүрэг бол зах зээлийн харилцаанд оролцогч бүх талуудын эрх ашигт нийцсэн хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлж өгөх явдал юм.

Түүнээс бус бизнесийн зорилгоор үйл ажиллагаа явуулж байгаа хуулийн этгээдийн дотоод үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцож, төрөөс мөнгө гаргаж арилжааны банкуудын хохирлыг барагдуулах нь төдийлөн үр дүнтэй арга бус, гал унтраах төдий арга юм гэдгийг шинжээчид хэлж байна.

**Банк, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиуд,
тэдгээрийн үзэл баримтлалын талаархи түүвэр хүснэгт**

/Хуулиудын хувийн хэрэгээс авах/

№	Хуулийн нэр, батлагдсан огноо	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар	Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал	Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал
1	Банкин дахь мөнгөн хадгал- амжид баталгаа гаргах тухай 2008.11.25 1 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон	Үндэсний эдийн засгийн аюулгүй байдал, банк санхүүгийн салбарын тогтвортой байдлыг хангах, ОУ-ын санхүүгийн зах зээлийн хямралын нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор арилжааны банкин дахь мөнгөн хадгаламжийн баталгааг гаргах шаардлага тавигдаж байна. Санхүүгийн зах зээлийн тогтвортой байдлыг хамгаалах, хадгаламжийн гадагшлах урсгалыг зогсоох зорилгоор банкуудад байршиж байгаа хадгаламжид төрийн баталгаа гаргах шаардлагатай байна.	Санхүүгийн зах зээлийн тогтвортой байдлыг хангах зорилгоор арилжааны банкин дахь мөнгөн хадгаламжинд төрөөс баталгаа гаргахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.	Энэ хууль батлагдаж хэрэгжсэнээр үндэсний банкны болон санхүүгийн салбарын тогтвортой байдал хадгалагдаж, тэр хэмжээгээр улсын эдийн засгийн аюулгүй байдал хангагдаж, олон улсын санхүүгийн хямралын нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэх нөхцөл бүрдэнэ гэж Засгийн Газар тооцсон байна.	Баталгаа нь хууль хүчин төгөлдөр болсноос хойш 3 жилийн хугацаанд хүчинтэй гэж орсныг 4 жилийн хугацаанд хүчинтэй байхаар баталсан байна.	Хуульд нэг удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон бөгөөд Энэ хуулийн 2.1-д заасан баталгаанд иргэн, хуулийн этгээдийн банкин дахь харилцах дансны үлдэгдэл нэгэн адил хамаарна гэж заажээ. Мөн нэмэлт өөрчлөлтөөр энэ хуульд хамаарагдахгүй мөнгөн хадгаламжуудыг нэмж тусгасан байна. 2 ¹ .1. Дараахь төрлийн мөнгөн хадгаламж энэ хуульд заасан баталгаанд хамаарахгүй: 2 ¹ .1.1. Банкны тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1-д заасан “холбогдох этгээд”-ийн банкинд хадгалуулсан мөнгөн хадгаламж; 2 ¹ .1.2. банкинд хоёрдогч өглөг хэлбэрээр буюу тодорхой хугацааны дараа банкны хувьцаанд хөрвөх нөхцөлтэй байршуулсан мөнгөн хадгаламж болон тухайн мөнгөн хадгаламж эзэмшигчийн бусад мөнгөн хадгаламж; 2 ¹ .1.3. Эрүүгийн хуулийн 20 дугаар бүлэгт заасан банк, санхүүгийн үйл ажиллагаатай холбоотой гэмт хэрэг, 28 дугаар бүлэгт заасан албан тушаалын гэмт хэрэг, түүнчлэн терроризмыг санхүүжүүлэх гэмт хэрэг үйлдсэн нь шүүхээр нотлогдсон

						этгээдийн өөрийн болон бусдын нэр дээр байршуулсан мөнгөн хадгаламж.
2	Санхүүгийн түрээс/лизинг-ийн тухай 2006.6.22	Одоо үйлчилж буй Иргэний хууль болон Нягтлан бодох, бүртгэлийн тухай хуульд санхүүгийн түрээсийн гэрээ, түүний хэлбэр, нөхцөл, хариуцлагын талаар тусгасан зохицуулалт байгаа боловч тэдгээр нь эд хөрөнгө хөлслөх, зээлээр худалдах, үйл ажиллагааны түрээсийн гэрээнээс ялгагдах онцлог нь тодорхой бус байгаа. Мөн түүний бусад түрээсээс ялгагдах онцлог нь Нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандартад заасан шалгуураар тодорхойлогдох тул хуулийн төслийг түүнтэй нийцүүлэн боловсруулах шаардлагатай байна. Өнөөгийн зах зээл дэх санхүүгийн түрээсийг хөгжүүлэх, түүний эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, санхүүгийн түрээсийн онцлогийг тодруулах шаардлагатай байна.	Тус хуулийн зорилт нь санхүүгийн түрээсийн төрөл, санхүүгийн түрээсийн гэрээг тодорхойлж, түүнийг байгуулах, гэрээний талуудын эрх үүрэг, хариуцлагатай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулна. Хуулийн төсөл нь 3 бүлэг, 19 зүйл бүхий бүтэцтэй байхаар боловсруулагдсан байна.	Санхүүгийн түрээс /Лизинг/-ийн тухай хууль батлагдсанаар лизингийн үйлчилгээ нь олон улсын нягтлан бодох бүртгэлийн стандартад нийцэх бөгөөд энэ нь гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдыг татах нөхцөл болж, жижиг дунд үйлдвэрүүдэд зориулсан тоног төхөөрөмжийн борлуулалт болон эдийн засагт оруулж буй нийт хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх боломжийг бий болгоно. Санхүүгийн түрээсийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх эрх зүйн таатай орчинг бүрдүүлэх зорилгоор нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль болон аж ахуйн нэгж байгууллагын орлогын албан татварын тухай, төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай, банкны тухай, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулахаар өргөн баригдсан байна.	Иргэний хуульд санхүүгийн түрээсийн харилцааг ерөнхий тойм байдлаар зохицуулсан бөгөөд үүнийг нарийвчлан зохицуулах тухайлбал талуудын эрх үүрэг хариуцлага, түрээсийн зүйлийг аль талын балансад бүртгэх зэрэг болон бусад асуудлуудыг хамарсан нарийвчилсан зохицуулалт дутмаг байна. Иймээс тус хуулийн төсөлд санхүүгийн түрээсийн гэрээ түүний онцлог, бусад гэрээнээс ялгагдах шалгуурыг тодорхойлж, санхүүгийн түрээсийн зүйл түүнтэй холбоотой өмчийн харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох, эрх үүрэг хариуцлагыг нарийвчлан зохицуулсан асуудлуудыг тусгасан гэжээ.	Дээрх хуулийн төслүүдийн талаар Эдийн засгийн байнгын хорооны санал дүгнэлтийн төсөл бэлтгэх үүрэг бүхий 6 гишүүний бүрэлдэхүүнтэй ажлын хэсэг байгуулан ажиллажээ. Гадаад орнуудын эрх зүйн уян хатан шинэлэг хандлага гэх түрээсийн эд зүйлийг түрээслэгч болон түрээслүүлэгч нар аль талын балансад бүртгэх асуудлаа өөрсдөө гэрээгээр шийдвэрлэдэг байхаар зохицуулах нь зүйтэй гэж үзэл баримтлалд тусгагдсан нь хуулийн төслийг хэлэлцэх явцад дэмжигдэж батлагдсан байна. Мөн санхүүгийн түрээсийн үйлчилгээг олон улсын нягтлан бодох бүртгэлийн стандартын дагуу явуулах, мөн энэ хуулиар санхүүгийн түрээсийн илүү нарийвчилсан зохицуулалтыг оруулж өгчээ. Хуулийн төсөлд төрийн болон орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгө, байгалийн баялаг түрээсийн зүйлд хамаарахгүй гэж тусгасаныг хэлэлцүүлгийн явцад эдийн бус хөрөнгө, галт зэвсэг цацраг идэвхит бодис, химийн хорт бодис зэрэг хэрэглэх хадгалах үйлдвэрлэхэд хязгаарлал тогтоосон эд хөрөнгийг нэмж тусгасан байна. Санхүүгийн түрээсийн гэрээнд түрээсийн төлбөрийн хэмжээ, түүнийг шилжүүлэх журмыг нэмж тусгасан байна. Хуулийн төслийн 10-р зүйлд

						гуравдагч этгээдийн эрх үүргийг багтаасныг тусад нь 11-р зүйл болгон нэмж оруулжээ.
3	Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай 2005.11.17 2 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон.	Хууль зүйн шаардлага: -Улсын Их Хурлын 2004 оны 23 дугаар тогтоолоор Санхүүгийн зохицуулах хорооны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийг боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэхийг Засгийн газарт даалгасан. - Даатгалын тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/, Даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн тухай хуульд даатгалын үйл ажиллагааг зохицуулах, хяналт тавих эрхийг Санхүүгийн зохицуулах хороо хэрэгжүүлэхээр тусгагдсан. <i>Практик шаардлага:</i> Төрийн зүгээс банк санхүүгийн салбарын үйл ажиллагааны зохицуулалтыг олон улсын өнөөгийн чиг хандлага, өөрийн орны онцлогт тохируулан улам боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Сүүлийн жилүүдэд банк бус санхүүгийн байгууллага, хадгаламж зээлийн хоршоо болон үнэт цаас, даатгал, лизинг зэрэг санхүүгийн төрөл бүрийн үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагуудын тоо эрс нэмэгдэж байна. Эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагаанд Монгол банк, Үнэт цаасны хороо, Улсын	Санхүүгийн зохицуулах хорооны удирдлага зохион байгуулалт үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тогтоож, хорооны үйл ажиллагаатай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулна. Хуулийн төсөл нь 13 бүлэг 41 зүйлтэйгээр өргөн баригдсан байна. Хуулийн үйлчлэх хүрээнд: -ББСБ-ын ББС-ийн үйл ажиллагааны тухай хуульд заасан үйл ажиллагаа -Үнэт цаасны зах зээлд оролцогч мэргэжлийн байгууллагын Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хуульд заасан үйл ажиллагаа -Даатгагчийн даатгалын тухай хуульд заасан үйл ажиллагаа -даатгалын төлөөлөгч, зуучлагч, хохирол үнэлэгчийн даатгалын мэргэжлийн оролцогчийн тухай хуульд заасан үйл	СЗХ байгуулагдан үйл ажиллагаагаа зохих журмын дагуу явуулж эхэлснээр дараахь үр дүнд хүрэх нөхцөл бүрдэнэ. • санхүүгийн үйлчилгээний салбарт итгэх итгэлийг бий болгох • санхүүгийн үйлчилгээний бүтээгдэхүүн, зах зээл, зуучлалын үйл ажиллагааг олон нийтэд таниулан ойлгуулах ажиллагааг дэмжих • хэрэглэгчийн хамгаалалтыг зохих түвшинд хүргэх • бизнесийн зохистой практик ББС-ийн үйлчилгээний зах зээлийн хөгжлийг дэмжих • санхүүгийн үйлчилгээний салбар дахь гэмт хэрэг, зохисгүй үйлдлийн гаралтыг багасгах 1. ББСБ-ын зохицуулалт, хяналтын олон улсын жишигт нийцсэн нэгдмэл тогтолцоо бүрэлдэн тогтож, нэгдмэл удирдлагаар хангагдсанаар:	СЗХороо нь Төвбанкнаас арилжааны банкуудын үйл ажиллагаанд тавьж буй хяналтын хэмжээнд банкнаас бусад санхүүгийн байгууллагын санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих чиг үүрэгтэй УИХ-аас баталсан байгууллага байх талаар төслийн үзэл баримтлалд тусгасан байна. СЗХ-ны үйл ажиллагааны санхүүжилтын эх үүсвэрийг зөв тогтоох, санхүүгийн үйлчилгээний хөлс, тусгай зөвшөөрлийн хураамжийн шалгуур, үндэслэлийг тодорхой болгох, ББС-ийн үйл ажиллагаа эрхлэгч иргэдэд хохирол учруулсан тохиолдолд маргааныг хэрхэн шийдвэрлэх, СЗХ, Төвбанк, ЗГ, СЗХ-ны хяналтын зөвлөл хоорондын харилцааны уялдааг зохистой болгох, эрх	Эдийн засгийн байнгын хорооноос уг хуулийг УИХ-ын нэгдсэн болон ЭЗБХороогоор хэлэлцэхтэй холбогдуулан бэлтгэл хангах, байнгын хорооны санал дүгнэлтийн төсөл бэлтгэх үүрэг бүхий ажлын хэсгийг 8 гишүүний бүрэлдэхүүнтэйгээр байгуулан ажилласан байна. Хорооны даргад УИХ-ын дарга, гишүүдэд санхүүгийн асуудал эрхэлсэн ЗГ-н гишүүн, МБ-ны ерөнхийлөгч тус бүр 2, Эдийн засгийн болон хууль зүйн байнгын хороо тус бүр 1 хүний нэр дэвшүүлж, УИХ-аас томилохоор хуулийн төсөлд тусгасныг хууль батлагдахад эдийн засгийн байнгын хороо 2, Хууль зүй, Төсвийн байнгын хороо, санхүүгийн асуудал эрхэлсэн ЗГ-ын гишүүн, МБ-ны ерөнхийлөгч тус бүр нэг хүний нэр дэвшүүлэхээр баталсан байна. ББСБ, даатгал, үнэт цаасны компаниуд, хадгаламж, зээлийн хоршоодын үйл ажиллагаанд хяналт тавьж, зохицуулж байх үүргийг тус бүрд нь өөр өөр байгууллагууд хариуцаж байсан бол шинэ хуулиар дээрх бүгдэд 1 субъект буюу СЗХ хяналт тавьж байхаар зохицуулалт хийгдсэн. СЗХ нь санхүүгийн зах зээлийг тогтворжуулах чиг үүргийг Төвбантай хамтран хэрэгжүүлэх бөгөөд банкнаас бусад санхүүгийн байгууллагын үйл ажиллагааг хянаж зохицуулж байхын тулд төсвөөс 100 хувь санхүүжүүлэх нь оновчтой биш

	Мэргэжлийн хяналтын газар, Үндэсний татварын Ерөнхий газар зэрэг төрийн байгууллага холбогдох хуулийн хүрээнд хяналт тавьж байгаа бөгөөд Банкны бус санхүүгийн үйлчилгээ, түүний хяналтын өнөөгийн байдал, хяналтыг нэгтгэх шаардлагатай юм. -ББСБ-ын нөөцийн сан, төлбөр түргэн гүйцэтгэх чадвар, болзошгүй эрсдлээс хамгаалах сан, гадаад валютын болон бусад зохистой харьцааны шалгуур үзүүлэлтийг Монголбанкнаас тогтоож, үйл ажиллагаанд нь хяналт тавьж байна. -Үндэсний татварын ерөнхий газрын дэргэд хадгаламж зээлийн хоршооны үйл ажиллагаанд хяналт тавих хяналтын түр нэгж ажиллаж байна. Харин хадгаламж зээлийн хоршооны үйл ажиллагаанд мөрдөх зохистой харьцааны шалгуур үзүүлэлтийг тогтоож, түүнд хяналт тавих үүргийг Монгол банк хэрэгжүүлж байна. -Үнэт цаасны зах зээлийн харилцаанд оролцогчийн үйл ажиллагааг зохицуулах хяналт тавих эрхийг Үнэт цаасны хороо хэрэгжүүлж байна. -Засгийн газрын тохируулагч агентлаг - Улсын мэргэжлийн хяналтын газрын харьяанд ажиллаж буй Даатгалын	ажиллагаа -хоршооны тухай хуульд заасан хадгаламж зээлийн үйл ажиллагаа - хуульд заасан санхүүгийн бусад үйл ажиллагаа	• санхүүгийн байгууллагууд эрсдэлээс хамгаалагдана. • үйлчлүүлэгчдийн эрх ашиг хамгаалагдах нөхцөл бүрдэнэ. • санхүүгийн салбарын үйл ажиллагааны уялдаа холбоо сайжирна. • төсвийн хөрөнгийг хэмнэнэ. • банк санхүүгийн системд эерэгээр нөлөөлж, санхүүгийн байгууллагын үйл ажиллагааны цаашдын хөгжилд чухал түлхэц болно.	үүргийн давхардлыг арилгах, ХЗХ-дын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, тэдгээрт тавих шаардлага нормыг тогтоох асуудлыг нарийвчлан авч үзэх шаардлагатай талаар гишүүд санал гаргаж шийдвэрлэсэн байна. Тус улсын зах зээл тийм ч том биш, түүнчлэн төсөв хөрөнгө хэмнэх, зохицуулалтын уялдаа холбоог сайжруулах үүднээс ББСБ, даатгал, үнэт цаасны компаниуд, хадгаламж, зээлийн хоршоодын үйл ажиллагаанд нэг субъект хяналт тавьж, зохицуулж байх нь зохимжтой байгаа болно. Мөн банкны бус санхүүгийн нийт байгууллагуудын дунд зөрчил дутагдал бага биш байгаа нь түүнд тавьж байгаа хяналт шалгалт зохих түвшинд хүрээгүй, нөгөө талаар зохицуулалт, хяналтын уялдаа холбоо хангалтгүй байгаатай холбоотой юм.	гэж үзэж санхүүжилтын эх үүсвэр эхний ээлжинд төсвийн хөрөнгө болон үйлчилгээний хөлс гэсэн холимог хэлбэртэй байх, цаашид өөрийгөө санхүүжүүлдэг болох ингэснээр бие даасан байдал нь хангагдана гэж үзсэн байна. Хуулийн төсөлтэй холбогдуулан дараахь хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулахаар тусгасан байна. 1. Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2. Төрийн албаны тухай хууль, 3. Зар сурталчилгааны тухай хууль, 4. Компанийн тухай хууль, 5. Үнэт цаасны зах зээлийн тухай хууль, 6. Хоршооны тухай хууль, 7. Төвбанкны тухай хууль, 8. Банкны тухай хууль, 9. Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хууль, 10. Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай хуульд тус тус нэмэлт өөрчлөлт орсон байна. Монголбанкны тухай хуульд дараах агуулгатай өөрчлөлт орсон байна. МБ нь СЗХ болон санхүүгийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагатай хамтран ажиллах 3 талт харилцан ойлголцлын санамж бичиг үйлдэж, МБанк СЗХ-той харилцахдаа энэ санамж бичгийг удирдлага болгоно.
--	--	---	--	---	--

		хяналтын алба даатгалын үйл ажиллагаанд хяналт тавьж байна.				
4	Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай 2002.12.12 3 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон	Монгол Улсад Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааг зохицуулсан хууль эрхийн акт гараагүй байгаа бөгөөд харин Банк бус санхүүгийн байгууллага байгуулах, түүнд хяналт тавих, зөвшөөрөл олгох, зөвшөөрлийг хүчингүй болгохтой холбогдон үүсэх харилцааг Монголбанкны Ерөнхийлөгчийн 1999 оны 668 тоот тушаалаар баталсан "Банк бус санхүүгийн байгууллагад банкны үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл олгох, цуцлах, хяналт тавих журам"-аар зохицуулж байна. Энэхүү журам нь Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны зохицуулалтын шаардлагыг бүрэн хангаж чадахгүй байгаа бөгөөд үүнтэй холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулсан тусгай хууль гаргах шаардлагатай байна. Мөн УИХ-аас 2004 он хүртэл хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох үндсэн чиглэлд тус хуулийн төслийг 2001 онд багтааж боловсруулж батлуулахаар заасан. Банк санхүүгийн системийн хэмжээнд нийт активын 60 хувийг зээл эзэлж байгаагаас харахад санхүүгийн зуучлалын үйлчилгээ нийтэд хүртээмжтэй биш байна. Мөн санхүүгийн зуучлалын үйл ажиллагаа хөдөө орон нутагт хангалтгүй	Хуулийн зорилт нь банк бус санхүүгийн эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх этгээдийн удирдлага, зохион байгуулалт, хяналтын бүтцийг тогтоох, түүнд зөвшөөрөл олгох, түдгэлзүүлэх хүчингүй болгохтой холбогдуулан үүсэх харилцааг зохицуулахаар заажээ. Банк бус санхүүгийн үйл ажиллагааны тухай хуулийн төсөл нь бүтцийн хувьд 6 бүлэгтэй байна. Уг хуулийн төсөлтэй холбогдуулан захиргааны хариуцлагын тухай хууль, аж ахуйн үйл ажиллагааны тухай тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд тус тус нэмэлт өөрчлөлт ороолсон байна.	Тус хуулийн төсөл батлагдсаны дараа банк бус санхүүгийн байгууллагын үйл ажиллагааг эрхлэх удирдлага, зохион байгуулалтын хэлбэр тодорхойлогдож, тэдэнд үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл олгох, хяналт тавих, өөрчлөн байгуулах, татан буулгах, арга хэмжээ авах зэрэг тэдгээртэй холбогдсон харилцааг зохицуулах, мөн тавигдах шаардлага, хориглох зүйлсийг тодорхой болгосноор хариуцлага хүлээлгэх үйл ажиллагааг хуулийн хүрээнд авч хэрэгжүүлэх боломжтой болно. Түүнчлэн тус хуулийн төсөл батлагдсаны дараа иргэн, хуулийн этгээд нь өөрийн үйл ажиллагаанд шаардлагатай байгаа санхүүгийн үйлчилгээг хуульд заасан нөхцөл, журмын дагуу банк бус санхүүгийн байгууллагаас авах болон Банк бус санхүүгийн байгууллагууд өөрийн бизнесийг тодорхой эрх зүйн орчны хүрээнд явуулах, өөрийн хөрөнгө болон санхүүгийн эх үүсвэрээ нэмэгдүүлэх	Хуулийн төсөлд банк бус санхүүгийн байгууллага ашиг олох зорилгоор тусгай зөвшөөрөлд зааснаас өөр үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглоно гэж тусгасан. -ББСБ-с гаргах баталгаа, батлан даалтын нийт дүн нь өөрийн хөрөнгийн хэмжээнээс ихгүй байхаар хуулийн төсөлд тусгасныг өөрийн хөрөнгийн 70 хувиас ихгүй байхаар өөрчлөн баталсан байна.	УИХ-ын гишүүн Ж.Наранцацралт, ажлын хэсгийн саналаар хуулийн төслийн 12 дугаар зүйлийн 1 дэх заалтыг задалж ББСБ дараах үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглохоор баталсан байна. - Тусгай зөвшөөрөлд зааснаас өөр үйл ажиллагаа эрхлэх - Өөрийн үйл ажиллагааны талаар буруу ташаа зар сурталчилгаа хийх, мэдээлэл өгөх - Иргэн, хуулийн этгээдээс хадгаламж авах, хадгаламжийн данс нээх - Чек, карт, вексель зэрэг төлбөрийн хэрэгслээр хадгаламж авах - ББСБ-ын тайлан тэнцэлд тусгаагүй эх үүсвэрийг өөрийн үйл ажиллагаанд ашиглах

		байна. Хэдийгээр банк бус санхүүгийн байгууллагын зөвшөөрлийг олгож буй эрх бүхий байгууллагаас тэдгээрийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьж байгаа ч хяналтыг бүрэн утгаар нь хэрэгжүүлэх, тэдгээр хүлээлгэх хариуцлагын тогтолцоог бий болгохын тулд санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх байгууллагын хууль, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх зайлшгүй шаардлага гарч байна.		хууль, эрх зүйн таатай орчин бий болохоос гадна монгол улсын төрөөс явуулж байгаа мөнгөний бодлогыг зөв зүйтэй хэрэгжүүлэхэд тодорхой хэмжээний нөлөө үзүүлэх юм. Орлогын албан татварын хуулинд банк бус санхүүгийн байгууллагын болзошгүй эрсдлийн зардлыг татвар ногдох орлогоос хасаж тооцох тухай заалт байхгүйгээс болж банк бус санхүүгийн байгууллага нь өөрийн байгууллагын үйл ажиллагаанд үүсэж болзошгүй эрсдлийн зардлуудыг тооцохгүй байх, дутуу тооцох зэрэг асуудлууд гарч болох бөгөөд улмаар эрсдэл үүсэх магадлалыг бий болгон өөрийн орлогын тайланг буруу тооцох, орлогоо нуун дарагдуулах зэрэг сөрөг үр дагавар гарч болзошгүй тул орлогын албан татварын хуулинд энэ талаар өөрчлөлт оруулах шаардлагатай юм.		
5	Төв банкны тухай болон Банкны тухай хууль 1996.09.03	Төрийн мөнгөний бодлогын чиглэлийг хэрэгжүүлэх, банкны салбарт бүтцийн өөрчлөлт хийх, мөнгөний удирдлагын шинэ арга хэрэгслүүдийг үр дүнтэй ашиглахтай уялдаж цаашид банкны үйл	Уг хуулийн төсөл нь хуулийн үзэл баримтлал гэсэн тодорхой хэсэг байхгүй бөгөөд хуулийн төслийн танилцуулгадаа үзэл	Энэ талаар тодорхой зүйл тусгаагүй байна.	Банкны хуульд Төв банкны үйл ажиллагаатай холбогдсон асуудал нилээд ерөнхий тусгагдсан, Монголбанкны дүрэм	Банкны хуулийн төсөл нь 8 бүлэг 50 зүйлтэй, 1-р бүлэгт , хуулийн зорилт болон хэрэглэгдэх нэр томъёог тодорхойлж, банк ямар төрөл хэлбэрээр байгуулагдаж болох болон аливаа этгээдээс банкны хараат бус байдлыг

7 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон	ажиллагааны эрх зүйн үндэслэлийг улам боловсронгуй болгох шаардлага тавигдаж байна. Ялангуяа олон улсын байгууллагуудтай хамтран хэрэгжүүлж буй банк санхүүгийн системд хийх бүтцийн өөрчлөлтийн төслийн үр дүн нь хууль эрх зүйн хэр зэрэг найдвартай орчинг бүрдүүлснээс ихээхэн шалтгаалах учраас уг төслийг хэрэгжүүлэх эхний шатанд одоо үйлчилж буй Банкны хуулийг шинэчлэн боловсруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байгаа юм. Зохистой харьцааны үзүүлэлтээ хангаж ажиллаагүй нөхцөлд ногдол ашиг хуваарилахгүй байх, түүнчлэн арилжааны банкны төлөөлөн удирдах зөвлөл болон дүрмийн санд хөрөнгө нийлүүлсэн хувь нийлүүлэгчдын эрх үүрэг, хүлээх хариуцлагын эрх зүйн үндэслэлийг тодорхой болгох, түүний биелэлтэд Засгийн газар Монголбанкнаас тавих хяналтыг хүчтэй болгох, арилжааны банк байгуулах шаардлагыг чангатгах, банкны үйл ажиллагаа явуулахыг түдгэлзүүлэн зогсоох буюу цуцлах, банкыг өөрчлөн байгуулах	баримтлалаа тусгаж өгсөн байна. Төвбанкны тухай хуулийн төсөл нь 8 бүлэг 45 зүйлтэй, Банкны хуулийн төсөл нь 8 бүлэг 50 зүйлтэйгээр анх өргөн баригдаж байжээ.		нь банкны хуулийн ихэнхи заалтуудыг давтсан, тодотгосон шинж чанартай боловч хуультай адил түвшинд тооцогдохгүй байгаа нь Төв банкнаас мөнгөний бодлого явуулах эрх зүйн баталгааг бууруулж байна. Төв банкны эдийн засагт гүйцэтгэх үүрэг онцгой бөгөөд хэсэг бүлгийн ашиг сонирхол, улс төрийн хүчний нөлөөлөл нь түүний гүйцэтгэх үүрэгт сөргөөр нөлөөлөх нь түгээмэл байх тул Төв Банкны бие даасан байдлын эрх зүйг хангах явдал чухал болж байна. Төв Банкны тухай бие даасан хуультай байх нь Төв банкнаас үндсэн зорилтоо хэрэгжүүлэх, үйл ажиллагаагаа явуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх бөгөөд энэ нь зах зээлийн эдийн засагтай орнуудад хэрэгжсэн түгээмэл бөгөөд сонгодог хувилбар юм. Зээлийн болзошгүй алдагдлаас хамгаалах зорилгоор Монголбанкнаас	хүндэтгэж, тусгай эрх олгогдсоноос бусад тохиолдолд банкны үйл ажиллагаанд оролцох, удирдлагад аливаа хэлбэрээр нөлөөлөхийг оролдох явдлыг хориглох талаар, 2-р бүлэгт, зөвшөөрөл авсан банкнаас явуулах үйл ажиллагааг тодорхойлон, тэдгээрийг явуулах зөвшөөрөлийг банк байгуулах зөвшөөрөл авсанаас хойш 6 сарын дотор дүрмийн сангийн тогтоосон доод хэмжээг хангасан нөхцөлд тогтоосон журмын дагуу тухай бүр олгохоор, 3-р бүлэгт, Банк байгуулахад зөвшөөрөл олгох, бүрдүүлэх баримт бичиг, тэдгээрийг хянаж шийдвэр гаргах, зөвшөөрөл олгохоос татгалзах, банкыг бүртгэх талаар, 4-р бүлэгт, Банкны удирдлага, бүтэц, зохион байгуулалтын талаар дэлгэрэнгүй тусгав. Банкны үйл ажиллагаа нь түүний удирдлагаас шууд шалтгаалах учраас банкны хувь нийлүүлэгч, удирдлагын эрх, үүргийг тодорхойлох, өөрийн хөрөнгийн шаардлага, зорилтыг илүү найдвартай хангахад чиглэсэн заалтууд, 5-р бүлэгт, Монголбанкнаас хууль тогтоомж зөрчсөн банкны талаар шат дараалан авах арга хэмжээ болон банк байгуулах зөвшөөрлийг хүчингүй болгох үндэслэлийг тодорхой тусгав. Түүнчлэн банкыг сайн дураар татан буулгах, өөрчлөн байгуулах үндсэн нөхцлүүдийн талаар, 6-р бүлэгт, Банкинд онцгой дэглэм тогтоох үндэслэл, санхүүгийн хувьд хүндэрсэн банкныг удирдах түр
------------------------------	---	---	--	---	--

	үндэслэлүүд, үйл ажиллагааны зохистой харьцааны үзүүлэлтүүдийг хуулиар нарийвчлан тогтоох нь зүйтэй байна.		тогтоосон хязгаарлалтуудыг хэтрүүлэн хувь нийлүүлэгчиддээ их хэмжээний зээл олгосон нь хугацаа хэтэрч улмаар тухайн банкны санхүү төлбөрийн чадвар, цаашдын үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байна. Иймд банкны нэг хувь нийлүүлэгч, захирагч ажилтан болон холбогдох этгээдэд олгох зээл, төлбөрийн баталгааны дээд хэмжээ нь дүрмийн сангийн тодорхой хувиас хэтрэхгүй байх тухай заалтыг Банкны хуульд тусгах шаардлагатай байна.	зөвлөл буюу төлөөлөгчийг томилох зарчим, түүний эрх үүрэг, онцгой дэглэмийн үе дэхь банкны удирдлагын үйл ажиллагаа, Төв Банкны хяналт, онцгой дэглэмийг зогсоох зэрэг үйл ажиллагааг хуульчлахтай холбогдсон заалтууд, 7-р бүлэгт, Банкны эрх хүлээн авах, татан буулгах үйл ажиллагаатай холбогдон үүсэх бүхий л харилцааг зохицуулах заалтууд: 8-р бүлэгт, Монголбанкны хянан шалгагчаас хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага, ногдуулах торгуулийн хэмжээг тусгажээ.
--	--	--	---	--

Дөрөв. Валютын арилжаа, гадаад худалдаа, зээл тусламжийн холбоотой хуулиуд, тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр хүснэгт

/Хуулиудын хувийн хэргээс авах/

№	Хуулийн нэр, батлагдсан огноо	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал	Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал
1	“Гадаад валютын үйл ажиллагааг зохицуулах тухай” 1994.05.12	Зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж байгаа өнөөгийн нөхцөлд гадаад валютаар хийх төлбөр тооцоо, гүйлгээг зохицуулах, чөлөөт валютын нөөцийг	Улсын валютын нөөцийг тодорхойлох, зарцуулах асуудлыг олон улсын практикт тогтсон зарчимд нийцүүлэн, гадаад валютын активаас	2001 оны 11 дүгээр сарын 30-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. 8 дугаар зүйлийн 6, 14 дүгээр зүйлийн 6 заалтуудыг өөрчилсөн. 1. 8.6 дахь заалт: 6/ байнга оршин суугчид	- Төгрөгийн тогтвортой байдлыг хангах тухай, ханш тогтоох ерөнхий байдлыг хуульчлан тогтвортой мөрдөх - Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээрх төлбөр тооцоог зөвхөн үндэсний валютаар гүйцэтгэх - Валютын харилцааг	- Төгрөгийн ханшийн тухай уг хуулийн 5 дугаар зүйлд тусгаж өгсөн. 5.2; 5.3; 5.4-т тусгаж өгсөн. - Уг хуулийн Хоёрдугаар бүлэгт валютын зохицуулалтын талаар төрийн байгууллагуудын эдлэх бүрэн эрхийн талаар тусгаж өгсөн. Үүнд: УИХ, Засгийн газар,

		сэргээн гадаад төлбөрийн чадварыг сайжруулах, төгрөг, гадаад валютын ханшийг чөлөөт тогтолцоонд оруулж зүгшрүүлэн төгрөгийн тогтвортой байдлыг хангах арга хэмжээ авах шаардлага тулгарч байна. Засгийн газраас өргөн барьсан хууль	гадна, мөнгөжсөн алт, түүнтэй адилтгах бусад үнэт металл, олон улсын хэмжээнд төлбөр тооцооны хэрэгсэл болж чадах үнэт цаас, вексель, баталгаа бичиг зэргийг валютын нөөцийн хүрээнд хамааруулан зохицуулах.	гадаад төлбөр, тооцоо хийх болон гадаад бэлэн валютаар гүйлгээ эрхлэхэд хяналт тавих; 2. 14.6 дахь хэсэг: "6. Аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэн өөрсдийн гадаадаас авсан валютын зээлийг Монгол банкинд бүртгүүлнэ." • 2009 оны 7 дугаар сарын 9-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт орсон. 1. 5.6-д шинээр заалт нэмж оруулсан. 2. 18 зүйлийн 1-д 6,7 зүйлийг нэмсэн. 3. 15, 16, 5 дугаар зүйлийг шинэчлэн найруулсан.	зохицуулах байгууллагын эрх хэмжээ, үүрэг хариуцлагыг зааглаж өгөх, түүний биелэлтэд хяналт тавих. 4. Монгол банк өөрийн мэдлийн валютын нөөц, Засгийн газрын зээмшлийн гадаад валютын нөөцийг зарцуулах эрхийг Засгийн газартай зөвшилцөн УИХ-д оруулж шийдвэрлүүлэх 5. Арилжааны банкны ханш Монгол банкны тогтоосон ханшаас 5-с дээш хувиар хэлбэлзэж болохгүй. 6. Гадаадаас авах зээлийн хувьд түүнийг эргүүлж төлөх, дотоод эх үүсвэрийг төсөвт хуримтлуулах, нэгдсэн бүртгэл хөтлөх асуудлыг Сангийн яам хариуцах, үүнтэй холбогдуулан гаднаас авах зээлд Сангийн сайд баталгаа гаргаж байх, ийм баталгаагүй зээлийн төлбөрийг Засгийн газар хариуцахгүй байхаар тусгав.	Монгол банкудын эрхийг тусгажээ. Хяналт тавих асуудлыг Дөрөвдүгээр бүлэгт оруулж өгсөн. 3. Засгийн газрын шугамаар авах гадаад зээлийн баталгааг Засгийн газрын зөвшөөрсөнөөр Сангийн сайд гаргах, Сангийн сайдын баталгаагүй авсан зээлийн төлбөрийг Засгийн газар хариуцахгүй байхаар 14 зүйлийн 2-т тусгаж өгсөн.
2	“Олон улсын валютын сан, Шинэчлэл хөгжлийн олон улсын банк, Олон улсын санхүүгийн корпораци, Олон улсын хөгжлийн ассоциацид БНМАУ гишүүнээр элсэх тухай”	БНМАУ ОУВС, ДБ-д гишүүнээр элсэх хүсэлтээ 1990 оны 7 дугаар сард тавьсан байна. Дээрхи байгууллагуудад элсэн орсноор гадаад эдийн засгийн харилцаанд нээлттэй бодлого явуулах, дэлхийн эдийн засгийн нийтлэг зүй тогтолд тулгуурлан тус улсыг зах зээлийн системд шилжүүлэхэд шаардлагатай мэдээлэл зөвлөгөө	БНМАУ ба Олон улсын валютын сан, Дэлхийн банк, Шинэчлэл хөгжлийн олон улсын банк, Олон улсын санхүүгийн корпораци, Олон улсын хөгжлийн ассоциаци хоорондын харилцааг зохицуулахад оршино.	Сангийн үйл ажиллагааны онцлог нь гишүүн орнуудын валютыг зээлдэх биш, харин зээлжүүлэх тусгай эрх буюу өөрийн үндэсний валютаар худалдаж авахад оршиж байгаа юм. Эдгээр байгууллагуудад элсэн орсноор гадаад эдийн засгийн харилцаанд нээлттэй бодлого явуулах, дэлхийн эдийн засгийн нийтлэг зүй тогтолд тулгуурлан тус улсыг зах зээлийн системд шилжүүлэхэд шаардлагатай мэдээлэл зөвлөгөө авах,		

	1991.01.22	авах, үндэсний боловсон хүчин бэлтгэх, шинжлэх ухаан техникийн дэвшлийн ололтыг өөрийн оронд нэвтрүүлэн ашиглах таатай нөхцлийг бүрэлдүүлэх ач холбогдолтой юм. Мөн дээрхи байгууллагуудаас хөнгөлттэй нөхцлөөр зээл тусламж авах, олон улсын төлбөр тооцоо, валютын системийг боловсронгуй болгох, гадаадын хөрөнгө оруулагчдаас манайд тавих итгэл, сонирхлыг дээшлүүлж, гадаад орнуудтай хамтран ажиллах ажиллагааг өргөжүүлэх боломжийг нээх юм. БНМАУ-ын Засгийн газраас өргөн барьсан хууль		үндэсний боловсон хүчин бэлтгэх, шинжлэх ухаан техникийн дэвшлийн ололтыг өөрийн оронд нэвтрүүлэн ашиглах таатай нөхцлийг бүрэлдүүлэх ач холбогдолтой юм. Мөн дээрхи байгууллагуудаас хөнгөлттэй нөхцлөөр зээл тусламж авах, олон улсын төлбөр тооцоо, валютын системийг боловсронгуй болгох, гадаадын хөрөнгө оруулагчдаас манайд тавих итгэл, сонирхлыг дээшлүүлж, гадаад орнуудтай хамтран ажиллах ажиллагааг өргөжүүлэх боломжийг нээх юм. Хуульд нэмэлт өөрчлөлт ороогүй байна.		
3	“Ховордсон амьтан ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн гадаад худалдааг зохицуулах тухай”	Амьтан ургамлын ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдуулах харилцааг 1975 онд хүчин төгөлдөр болсон Вашингтоны “Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай” конвенциор	Энэ хуулиар Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенцийн хавсралтад орсон амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн олон улсын худалдааг	- Хууль батлагдаж гарснаар Конвенцийн хавсралтанд орсон амьтан ба ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн хууль бус худалдаа хязгаарлагдаж, экспорт, импортын болон ре-экспортын зөвшөөрөл авах тогтолцоо боловсронгуй болж, Монгол улс конвенцид заасан үүргээ	Уг хууль нь Үндсэн хууль болон бусад хуультай нийцэх болно. “Амьтны аймгийн тухай”, “Ан агнуурын тухай”, “Байгалийн ургамлын тухай” зэрэг Монгол улсын хуулиудаар нэн ховор, ховор амьтан, ургамлын жагсаалтад орсон Конвенцийн хавсралтад ороогүй амьтан, ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийг гадаадад гаргах, оруулах асуудлыг зохицуулж байна.	

	2002.11.07	зохицуулж байна. Эгнээндээ 150 гаруй орныг нэгтгэсэн уг Конвенцид Монгол улс 1996 онд элсэн орсон. Конвенцийн дагуу амьтан ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалагдах харилцааг хуулиар зайлшгүй зохицуулах шаардлагатай байна.	зохион байгуулах, иргэн аж ахуйн нэгж, байгууллагад олон улсад худалдаалах зөвшөөрөл олгох, Конвенцийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах юм.	хэрэгжүүлснээр улс орны нэр хүнд өсөх, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагаас Конвенцийн хавсралтанд орсон амьтан ба ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн худалдаа эрхлэх хууль эрх зүйн орчин бүрдэх, олон улсын худалдааны хоригоос зайлсхийж чадах ач холбогдолтой. - Хамгийн гол нь ийнхүү хууль гарснаар олон улсын зүгээс амьтан, ургамлыг хамгаалах дэмжлэг туслалцаа нэмэгдэж олон улсын хэмжээнд ховордсон амьтан, ургамлыг хамтын хүчээр хамгаалах чухал үр дагавартай болох юм. - Эдийн засгийн хувьд Конвенцийн хавсралтанд орсон амьтан ба ургамал, тэдгээрийн гаралтай эд зүйлийн олон улсын худалдаа нь жил бүр Монгол улсын төвлөрсөн болон орон нутгийн төсөвт 1.5 тэрбум гаруй төгрөг оруулж байгаа ба цаашид өсөх хандлагатай юм. Хуульд нэмэлт өөрчлөлт ороогүй байна.	Гэхдээ уг хуулийн төсөлтэй “Амьтны аймгийн тухай”, “Байгалийн ургамлын тухай” хуулиудын зарим заалтуудыг нарийвчлан уялдуулах шаардлагатай.	
4	“Гадаадын зээл тусламжийг зохицуулах тухай” 2003.06.12	Засгийн газраас 1993 онд 132, 1996 онд 247 дугаар тогтоол гаргаж Засгийн газрын шугамаар авах зээл, тусламжын асуудлыг зохицуулж ирсэн	Олон улсын байгууллага, хандивлагч орноос Засгийн газрын шугамаар зээл, тусламж авах, түүнийг ашиглах,	Энэ хуулийн төсөл батлагдсанаар улсын төсвөөс нэмэлт санхүүжилт шаардагдахгүй. Харин ч гадаадын зээл тусламжийн асуудлыг иж бүрэн зохицуулж, ингэснээр зээл,	Төсөл нь Үндсэн хууль болон өнөөдөр /2003.06.12/ хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа бусад хуулиудтай зөрчилдөхгүй. Харин Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын, Гаалийн тарифын тухай хуульд нэмэлт оруулах	- Гадаадын зээлээр хэрэгжүүлэх төслийг боловсруулах ажлыг салбарын яам хариуцан гүйцэтгэх бөгөөд олон улсын байгууллага, хандивлагч орнуудад санал болгох төслийг Засгийн газар эцэслэн шийдвэрлэж байх юм.

	бөгөөд одоогоор Засгийн газрын 1999 оны 93 дугаар тогтоолоор баталсан Гадаад орон, олон улсын байгууллагаас Монгол Улсын Засгийн газрын шугамаар авах хөгжлийн албан ёсны зээл, тусламжийг зохицуулах журам үйлчилж байна. Уг журамд зөвхөн гадаадын зээд тусламжийн асуудалд оролцогч байгууллагуудын чиг үүргийг тодорхойлсон байдаг. Нийт зээл, тусламжийн ашиглалт, зарцуулалтын бүртгэл, түүнд тавих хяналт шаардлагатай түвшинд хийгдэж чадахгүйгаас зээлийн төлбөрийг төрийн санд эргэн төвлөрүүлэх асуудал хангалтгүй, тусламжийн барааг зохих хуваарийн дагуу хүргэхгүй, худалдан борлуулж орлого хөөцөлдөх, дансанд тусгахгүй үрэгдүүлэх зэрэг зөрчил гарсаар байна. Гадаадын зээл, тусламжийг эдийн засгийн шинэчлэлт болон бүтцийн өөрчлөлт, гадаад	хэрэгжүүлэх төсөл боловсруулах, зээл, тусламжийн орлогыг төвлөрүүлэх, бүртгэх, хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг зохицуулна.	тусламжийн ашиглалтын үр ашиг дээшилж, эдийн засгийн өсөлт, төсвийн орлогын бүрдүүлэлтэд тодорхой хэмжээгээр эерэг нөлөө үзүүлэх болно. Хуульд нэмэлт өөрчлөлт ороогүй байна.	тухай хуулийн төслийг боловсруулна. Тухайн зээлийн гэрээнд дотоодод төлөх татварыг албан татвараас чөлөөлөхөөр шууд заагаагүй тохиолдолд төслийн хөрөнгөөр импортлох, дотоодоос худалдаж авах бараа, тоног төхөөрөмжийг нэмэгдсэн өртгийн болон гаалийн албан татвараас чөлөөлөх чиглэлээр нэмэлт оруулна.	- Гадаадын зээлийн хөрөнгийг гадаадын зээл, тусламжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага буюу Санхүү эдийн засгийн яамтай хамтран холбогдох салбарын яам хүлээн авна. Мөнгөн хэлбэрээр олгосон зээлийг Монгол банкин дах төрийн сангийн дансанд төвлөрүүлнэ. Бараа бүтээгдэхүүний хэлбэрээр авч байгаа зээлийн хөрөнгийг Монгол улсын нутаг дэвсгэрт орж ирэх тухай бүр нь бүртгэж байх бөгөөд энэхүү бүртгэлийн журмыг Санхүү, эдийн засгийн сайд батлах юм. Зээлээр хэрэгжиж буй төслийн хэрэгжилтийн тайланг улирал жилээр гаргаж, аудит хийлгэн Санхүү, эдийн засгийн яаманд ирүүлж байхаар журам тогтоосон. - Гадаадын зээл тусламжийн асуудлаар төрийн байгууллагуудын эрх мэдлийг ялгаварлан тогтоосон. - Гадаадын зээлийн дотоод эх үүсвэрийг зээл, тусламжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага Монгол банкинд нээсэн дансанд төвлөрүүлнэ. Гадаадын зээлийн орлогын дансны гүйлгээг гадаадын зээл, тусламжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын зөвшөөрснөөр Монгол банк гүйцэтгэнэ.
--	---	--	---	---	---

		төлбөрийн баланс, төсвийн тэнцэлтэй уялдуулан зохицуулахын тулд дээрх бүх ажиллагааг зангидаж хуулийн зохицуулалтад оруулах шаардлага тулгарч байна.				
--	--	---	--	--	--	--

**Тав. Компани, аж ахуйн нэгж, хоршооны
холбоотой хуулиуд**

Нөхөрлөл, компанийн тухай хууль /1995.05.11/

Хуулийн төслийн боловсруулах шаардлага:

1991 онд батлагдсан Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль нь төрийн өмч дээр үндэслэсэн улсын үйлдвэрийн газруудыг хувьчилж, компанийн бүтцэд шинэ хэлбэр, маяг бүхий бизнесийн нэгжүүд олноор үүсч бэхжихэд ихээхэн түлхэц болж ирсэн. Уг хууль нь анхнаасаа шилжилтийн үеийн харилцааг зохицуулах бодлогоор нилээд товч байдлаар боловсруулагдсан байна.

Зохицуулсан харилцаа, хамрах хүрээ: Уг хууль нь 10 бүлэг 96 зүйлтэй. Зохицуулах харилцаа: Энэхүү хуулийн зорилт нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт нөхөрлөл, компани байгуулах, бүртгүүлэх, тэдгээрийн удирдлага, хяналтын бүтцийг тогтоох, үйл ажиллагаа явуулах, өөрчлөгдөн зохион байгуулах, татан буулгахтай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино

Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал:

- Ерөнхий зүйл гэсэн эхний хэсэгт бүртгэх байгууллагын үүргийг өмнөхөөс тодруулж тусгасан. Америк, Канад зэрэг орнуудад бүртгэлийн үүргийг бие даасан “бүртгэлийн байгууллага /худалдааны бүртгэл/ гүйцэтгэдгийн гадна зарим оронд /Итали, Герман, Унгар/ шүүх гүйцэтгэдэг боловч илүү орон тоо, зардал нэмэгдүүлэхгүйн тулд татварын алба бүртгэдэг журмыг хэвээр үлдээв.

- Мөн хэсэгт “нөхөрлөл, компани хэлбэр, зохион байгуулалтаа өөрчлөх”, оршин байгаа газрыг нь тогтоох, өөрчлөх, бүртгүүлэх”, “салбар байгуулах”-тай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулах зүйл заалтуудыг нэмж тусгав.

- Компани гэсэн 3-р хэсэгт “хувьцаа”, “хөндлөнгийн хяналт”, компанийн бүртгэл, тайлан, “өөрчлөн байгуулагдах” гэсэн 4 бүлэг 40 гаруй зүйл шинээр нэмж оруулав.

- Одоогийн хуульд байгаа дотоодын хяналтын үүрэг бүхий ач холбогдол багатай хяналтын зөвлөлийг шаардлагагүй гэж үзэж төсөлд тусгаагүй ба компанийн болон удирдлагын үйл ажиллагаанд мэргэжлийн байгууллагаас эрх олгогдсон мэргэшсэн хянан шалгагч /ня-бо/ хөндлөнгөөс хяналт тавихаар болгож тэдгээрийн эрх хэмжээ, үүрэг хариуцлагыг илүү тодорхой болгов.

- Түүнчлэн захирлуудын эрх хэмжээ, гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлж тэдгээрт хүлээлгэх хариуцлагыг шинээр нэмж түүнийг тайлан балансын үр дүнтэй уялдахаар тусгав.

- Шинээр тусгасан бүлэг зүйлүүдэд “хувьцаа, облигаци гаргах”, “эд хөрөнгө үнэлэх”, “үүсгэн байгуулагчдад давуу эрх олгох”, “компани нийлж, нэгдэх, салж тусгаарлах”, харилцан хувьцаа эзэмших зэрэгтэй холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулах асуудлыг дэлгэрүүлж тусгав.

Хуулийн зарим хэсэг хүчингүй болсон байдал: 1999.07.16

Нөхөрлөл, компанийн тухай хуулийн зарим хэсэг, зүйлийг хүчингүй болсонд тооцох тухай.

1 дүгээр зүйл: Нөхөрлөл, компанийн тухай хуулийн 3-р хэсэг, 6 дугаар зүйлийг тус тус

2 дугаар зүйл: Нөхөрлөл компанийн тухай хуулийн нэр, нэгдүгээр бүлгээс

“компани”, “салбар” гэсэн үгийг тус тус хасаж хүчингүй болгосон.

Хоршооны тухай хууль /1995.05.16/

Хуулийн төслийн боловсруулах шаардлага:

Олон улсын хэмжээнд тогтоосон хоршооллын зарчимд нийцэхгүй, энгийн нөхөрлөлийг бүрэн хариуцлагатай хоршоо, хязгаарлагдмал хариуцлагатай нөхөрлөлийг бүрэн бус хариуцлагатай хоршоо гэж ташаа нэрлэснээс аж ахуйн нэгж буюу хуулийн этгээдийн эрхгүй, удирдлагын зохион байгуулалтгүй иргэд тодорхой үйл ажиллагаа явуулахад хөрөнгө, хөдөлмөрөөрөө хоршиж хоршоо байгуулдаг, хоршоо өсч өндийхөөрөө компани болон өөрчлөгддөг гэсэн буруу ойлголтыг бий болгосон.

- Аж ахуйн нэгжийн тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “бүрэн бус хариуцлагатай гишүүн хоршоог удирдан, төлөөлөх эрхгүй” гэж заасан нь хоршооны ардчилалтай зөрчилдөж байна.

- Хоршоо нь сайн дурын үндсэн дээр өөрсдийн нийтлэг ашиг сонирхолыг хангахын тулд хөдөлмөрөө хорших, эд хөрөнгөө нэгтгэх замаар аж ахуй эрхлэн, үйл ажиллагаагаа өөрөө удирдах зарчимд үндэслэн явуулж, хүн бүрийн идэвхитэй хөдөлмөрийн үр дүнд бий болсон ашгийг шударгаар хуваан, оногдох хариуцлагыг тэнцүү хүлээхээр эвлэлдэн нэгдсэн хувь хүмүүс, хуулийн этгээдийн нэгдэл юм.

Дэлхийн улс оронд өнөөдөр төр, засгийн газар нь өөрөө бүрэн дүүрэн шийдэж чадахгүй байгаа болон том үйлдвэр, компаниудын төдийлөн анхаардаггүй нийгэм, эдийн засгийн олон тулгамдсан асуудлыг хоршооны тусламжтайгаар шийдвэрлэж байна.

Зохицуулсан харилцаа, хамрах хүрээ: Уг хууль нь: 8 бүлэг 31 зүйлтэй. Зохицуулах харилцаа: Энэхүү хуулийн зорилт нь Монгол Улсын Хоршооны үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, хоршоог үүсгэн байгуулах, өөрчлөх, татан буулгах, удирдлагын зохион байгуулалт, гишүүний эрх, үүрэг, хоршооноос холбоонд нэгдэх болон хоршоодын холбооны үйл ажиллагаатай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино.

Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал:

1991 онд батлагдсан Аж ахуйн нэгжийн тухай хуулинд хоршооны талаархи буруу ойлголтыг засаж залруулж, хоршоог аж ахуйн нэгжийн нэг төрөл бус, харин хувь хүмүүс тэрчлэн хуулийн этгээдүүдийг нэгтгэсэн хуулийн этгээдийн нэг хэлбэр мөн болохыг тодорхойлсон.

- Хоршоо нь өөрөө ашиг олох явдлыг гол зорилгоо болгодоггүй, хувь хүн болон хуулийн этгээдүүдийн үүсгэл санаачилгаар байгуулагдан тэдний хамтран тодорхой зорилтыг шийдэх, ашиг олох, аж ахуй эрхлэх арга хэлбэр болохыг хуульчлав.

- Хоршооны өмч нь иргэдийн дундын хэсгээр өмчлөх хувийн өмчийн хэлбэр юм. Энэ нь хоршоонд эзэнгүй өөрөөр хэлбэл дундын үл хуваагдах өмч байхгүй гэсэн ойлголт.

Хоршооны гишүүн нь ямар ч үед, ямар ч хугацаа өнгөрсөн байх тохиолдолд, хоршооны эд хөрөнгөнд оруулсан өөрийн өмчөө /хувь хөрөнгөө/ тодорхой мэддэг, түүнийгээ аваад хоршооноос хэзээд ч гарах эрхтэй байдаг. Хоршоо дундын хоршооны болон, хоршоодын холбооны өмч ч мөн адил ийм журмаар гишүүн хоршоодод хуваагддаг байхаар тусгалаа.

- Хоршооны төрөл тэдгээрийн ялгааг тодорхойлов. Ингэснээр хэрэглээний хоршоонд эд хөрөнгөө нэгтгэн гишүүн болсон этгээд нь заавал хоршоонд ажиллах албагүй ба хоршоонд ажиллаагүй тохилдолд хоршооны хүлээх хариуцлагыг зөвхөн хоршоонд оруулсан өөрийн эд хөрөнгийн хэмжээнд хүлээхээр зааж өглөө.

- Харин үйлдвэрлэлийн хоршоонд бүх гишүүд нь хоршооны үйл ажиллагаанд эд хөрөнгөө нийлүүлэн биечлэн оролцох үүрэгтэй ба хэрэв хоршооны эд хөрөнгө тухайн үүрэгтэй холбоотой төлбөрийг төлөхөд хүрэлцэхгүй бол гишүүд өөрийн эд хөрөнгөөр төлбөрийг хариуцна.

- Хоршоонд нэг гишүүнээс оруулах хувь хөрөнгийн хэмжээ хоршооны нийт эд хөрөнгийн гуравны нэгээс илүүгүй байхаар хуулийн төсөлд тусгасан нь хоршоонд гишүүн бүр оруулсан хувь хөрөнгөнөөсөө үл хамааран саналын нэг эрхтэй байдагтай холбоотойгоос гадна хоршоонд аль болохоор гишүүд тэгш эрхтэй байх хоршооны өөрийнх нь шинж чанарыг тодруулахыг зорьсон юм.

- Хоршоонд эвлэлдэн нэгдэж хоршоодын холбоог байгуулан эрх ашгаа хамгаалуулах, үйл ажиллагаагаа нэгтгэх, төрөөс хоршоодтой харьцах зарчмыг тусгаж өглөө.

Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал:

6 дугаар зүйл:

Хоршоог байгуулах. Хоршоог иргэн, хуулийн этгээдүүд санаачилж 3-аас доошгүй хүнтэйгээр байгуулж болно.

7 дугаар зүйл. Хоршоог үүсгэн байгуулах баримт бичиг, түүнийг бүрдүүлэх журам.

1. Хоршоог үүсгэн байгуулах баримт бичиг нь хоршооны дүрэм байна.

8 дугаар зүйл: Хоршоог бүртгүүлэх журам.

1. Хоршоог үүсгэн байгуулагчид дүрмээ баталсанаас хойш 30 хоногийн дотор бүртгэх байгууллагад бүртгүүлэх өргөдөл гаргана. Өргөдөлд дүрмийг хавсаргана.

2. Бүртгэх байгууллага өргөдлийг хүлээн авснаас хойш 14 хоногийн дотор хянан шийдвэрлэнэ.

Компанийн тухай хууль /1999 .07. 02/

Хуулийн төслийг боловсруулах шаардлага:

Зах зээлийн харилцаанд шилжин орсоноор манай оронд дэлхий нийтийн жишгийн дагуу аж ахуй эрхлэх янз бүрийн хэлбэр өргөн нэвтэрч байгаагийн дотроос компани нь олон хүний эрх ашиг, сонирхлыг хөндсөн улс орны эдийн засагт гүйцэтгэх үүргийн хувьд бусад аж ахуйн нэгжээс илүү нөлөө бүхий хэлбэр юм.

1990 оноос хойшхи хугацаанд компанийн хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлэхэд ихээхэн анхаарч ирсэн бөгөөд энэ хугацаанд аж ахуй эрхлэхтэй холбоотой хуулийг 3 удаа өөрчлөн одоо Нөхөрлөл компанийн тухай хуулиар компанийн үйл ажиллагааг зохицуулж байна.

Одоогийн мөрдөж буй хуулийг бусад орнуудын энэ чиглэлийн хуулийн зохицуулалттай харьцуулж үзэхэд нарийвчлан авч үзэх, тодруулах болон компанийн өөрчлөн байгуулалт, үнэт цаас, хувь нийлүүлэгчдийн эрх үүрэг ялангуяа томоохон хувийн хувьцаа эзэмшигчдийн үүрэг хариуцлагын талаар хуулинд нэмэлт зохицуулалт зайлшгүй хэрэгтэй байгаа юм.

Иймээс 1997 оны эцсээр компанийн хуулийг шинэчлэх зорилгоор Сорсын Сангийн шугамаар хамтарсан төсөл хэрэгжүүлж Колумбын Их Сургуулийн профессор Б.Блэк компанийн сонгодог загвар жишигт нийцсэн Монгол улсын компанийн тухай хуулийн төслийг анхлан боловсруулсан.

Энэхүү төслийг үндэслэн Улсын Их Хурлын Эдийн Засгийн Бодлогын Байнгын

Хороо, Хөрөнгө Оруулалтыг Дэмжих Түр Хорооноос санаачлан Засгийн Газрын болон бизнесийн холбогдох газруудыг оролцуулсан тусгай семинар зохион байгуулж уг хуулийн төслийн талаар дэлгэрэнгүй ярилцаж санал бодлоо нэгтгэн Компанийн тухай хуулийн төслийг эцэслэн боловсруулж Улсын Их Хуралд өргөн барьсан байна.

Зохицуулсан харилцаа, хамрах хүрээ: Уг хууль нь 14 бүлэг 98 зүйлтэй. Энэ хуулийн зорилт нь компанийг үүсгэн байгуулах, бүртгэх, өөрчлөн байгуулах, түүний удирдлага, зохион байгуулалт, хяналтын бүтэц, хувь нийлүүлэгчдийн эрх үүргийг тогтоох болон татан буулгахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

Хуулийн үйлчлэх хүрээ:

- Энэ хууль болон Монгол Улсын бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дээр үйл ажиллагаагаа явуулж буй бүх компани өмчийн хэлбэр, эд хөрөнгө, дотоод зохион байгуулалтаас үл хамааран энэхүү хуулийг мөрдөнө.

- Банк, санхүү, даатгал, үнэт цаасны салбарт компани байгуулан ажиллуулах нийтлэг асуудал нь энэ хуулиар зохицуулагдаж үйл ажиллагааны онцлогтой холбогдсон асуудлыг бусад хуулиар зохицуулж болно.

- Төрийн өмчит үйлдвэрийн газрыг хувьчлах замаар байгуулагдсан компанийн үйл ажиллагааг энэ хуулиар, эдгээрийг үүсгэн байгуулахтай холбогдсон харилцааг Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулиар зохицуулагдана.

- Төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой компанид төрийн ба орон нутгийн өмчийн төлөөллийг хэрэгжүүлэх журмыг Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуулиар зохицуулна.

- Төрийн өмчит үйлдвэрийн газрыг компанийн хэлбэрт оруулан өөрчлөн зохион байгуулах замаар үүссэн төрийн өмчит компанийн үйл ажиллагааг энэхүү хуулиар зохицуулна. Энэ тохиолдолд өмчлөгч нь төр байх бөгөөд хувь нийлүүлэгчид нь Засгийн газраас эрх олгосон төрийн захиргааны байгууллага байна.

Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал: Одоогийн мөрдөж буй хуулинд хуулийн үйлчлэх хүрээний тухай тодорхойлолт байхгүйгээс компанитай холбогдсон харилцааг зохицуулах нь тодорхой бус байв.

Шинэ төсөлд компанийн тухай хууль материаллаг салбарт байгуулагдсан компаниас гадна мөнгө, санхүү, даатгал, үйлчилгээ, жуулчлалын салбарт байгуулагдсан компанийн нийтлэг харилцааг зохицуулахын зэрэгцээ компанийн хэлбэрээр ажиллах төрийн өмчит аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаа нь энэ хуулиар зохицуулагдаж байхаар төсөлд тусгав.

- Компанийн хэлбэрийг тодорхой болгож хувьцаат компанийг нээлттэй, хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийг хаалттай компанийн хэлбэр юм гэдгийг хуульчилж, тэдгээрийн эрх зүйн үндсэн заагийг тогтоолоо. Мөн хараат болон охин компанийн эрх зүйн тодорхойлолтыг өгөв.

- Компанийн дүрэм нь компанийг үүсгэн байгуулах үндсэн баримт бичиг бөгөөд үүнийг үүсгэн байгуулагчдын хурлаар баталж байхаар тусгалаа.

- Компанийг шинээр болон өөрчлөн байгуулах гэсэн 2 аргаар байгуулж болохоор заагаад, компанийг байгуулах, бүртгүүлэх ажиллагаа аль болох хялбар байх зарчмыг баримталсан.

- Практикаас урган гарсан шаардлагын үүднээс компануудын нэгдэж нийлэх, хуваах, тусгаарлах, өөрчлөх, өрийг хувьцаагаар солих гэх мэт компанийн өөрчлөн

байгуулалттай холбогдсон харилцааны зохицуулалтыг энэхүү хуулийн төсөлд тусгай бүлэг болгож нарийвчлан заалаа.

- Хуулийн төсөлд нягтлан бодох бүртгэлийн стандарт болон дэлхийн нийтийн ерөнхий жишигт нийцүүлэн өмнөх хуулиудад байсан дүрмийн сан гэдэг ойлголтыг хасч, компанийн өөрийн хөрөнгө, хувь нийлүүлсэн хөрөнгө гэсэн ойлголтуудыг оруулж тэдгээрийн байх доод хэмжээг компануудын төрлөөр нь зааж өгсөн.

- Хянан шалгах зөвлөл болон аудиторыг байлгах эсэх асуудлыг хаалттай компанийн хувьд дүрмээрээ зохицуулах, нээлттэй компанийн хувьд аудиторын хяналт заавал байх, Хянан шалгагчийн зөвлөл байлгах эсэхээ дүрмэндээ заахаар төсөлд оруулсан.

- Компанийн эрх барих байгууллага болох хувь нийлүүлэгчдийн хурлын талаар одоогийн мөрдөж буй хуулинд тодорхой бус байгааг олон улсын нийтлэг жишгээр зохицуулсан

Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал:

11 дүгээр зүйл. 11.1. Компанийг шинээр буюу байгаа хуулийн этгээдийг өөрчлөн байгуулах /нэгдэх, нийлэх, хуваах, тусгаарлах, хувьчлах, өөрчлөх/ замаар байгуулж болно.

12 дугаар зүйл. Компанийг үүсгэн байгуулагч нь Монгол Улсын болон гадаадын иргэн, хуулийн этгээд, харъяалалгүй хүн байж болно.

12.5.4 хуульд заасан бусад

12.6. Компанийн үүсгэн байгуулагчид компанийг бүртгэхээс өмнө үүсгэн байгуулахтай холбогдсон зардлыг хамтран хариуцна. Үүсгэн байгуулах хурлын буюу Төлөөлөн удирдах зөвлөлийн, хэрэв нэг үүсгэн байгуулагчтай бол энэхүү үүсгэн байгуулагчийн шийдвэрээр зардлыг компани хариуцаж болно.

12.7. Компанийг үүсгэн байгуулахтай холбогдож гарсан зардлыг төлсөн этгээд нь үүсгэн байгуулагчдаас энэхүү зардлыг нэхэмжлэн авах эсвэл гаргасан зардлын хэмжээнд ноогдох хувьцаа, ноогдол эзэмших эрхтэй.

Зургаа. Ашигт малтмалын холбогдолтой хуулиуд

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалын талаар:

Нэг. Хуулийн төсөл боловсруулах болсон үндэслэл, шаардлага

Ашигт малтмалын тухай хуулийг дараахь үндэслэл, шаардлагаар шинэчлэн найруулна.

Ашигт малтмалын тухай хууль хэрэгжиж ирсэн 9 жилд анхаарч үзвэл зохих олон асуудал хуримтлагдаж үүнийг засаж залруулах нийгмийн зайлшгүй шаардлага тулгарч энэ хуулийг эрх зүйн шинэ цагийн шаардлагад нийцүүлэх хойшлуулашгүй зорилт тулгарч байна.

Геологи, уул уурхайн салбар нь улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийг тодорхойлох гол цөм нь бөгөөд хөрөнгө оруулалтын эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллага лицензийг олон тоогоор эзэмшдэг, лиценз бүхий талбайдаа геологи хайгуулын ажлыг тэр бүр хийдэггүй, лицензээ бусдад шилжүүлэх нь

дасал болсон гаж үзэгдэл болж улмаар татварын гадна оршиж лиценз нь арилжааны хэрэгсэл болж байгаа сөрөг үзэгдлийг холбогдох эрхийн актаар зохицуулж ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын лиценз олгох, шилжүүлэх үйл ажиллагааг зөв гольдиролд нь оруулж ил тод, шударга байдлыг тогтоох шаардлага бий болсон байна. Уул уурхайн салбарын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлэх, лиценз эзэмшигч аж ахуйн нэгж, иргэдийг лицензтэй талбайдаа хайгуул, судалгааны ажил хийх, ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх эдийн засгийн болон зохицуулалтын механизмыг бий болгох, өмнө нь улсын төсвийн хөрөнгөөр хийгдсэн геологийн судалгааны үр дүнд илэрсэн орд газруудыг улсын эрх ашиг, хэтийн бодлогод нийцүүлэн дэс дараатай ашиглалтад оруулах нь чухал байна.

Ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын бодлого, түүний хэрэгжилтийг хангах талаар төрийн захиргааны төв байгууллага, нутгийн захиргааны байгууллагын эрх, үүргийг тодорхой болгох, лиценз эзэмшигчдийн хариуцлагыг чангатгах шаардлага нэгэнт бий болсон байна.

Ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын явцад орон нутгийн захиргаа, иргэд болон лиценз эзэмшигчдийн хооронд гарч буй зөрчлийг арилгахтай холбогдсон харилцааг боловсронгуй болгох эрх зүйн зохицуулалт шаардагдаж байна.

Байгаль орчны нөхөн сэргээлтийг шинэ шатанд гаргаж, энэ талаархи лиценз эзэмшигчдийн хариуцлагын тогтолцоог эрс дээшлүүлэх шаардлагатай байна.

Хоёр. Хуулийн төслөөр зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд дараахь харилцааг зохицуулсан нэмэлт, өөрчлөлтийг тусгана.

1. Улсын эдийн засгийн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулах, гадаад, дотоодын зах зээлд эрэлт хэрэгцээ ихтэй, үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх ашигт малтмалын ордыг "Хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд" гэж нэр томъёоны хэсэгт нэмэлт оруулна.

2. Улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул нь хийгдсэн хөгжлийн стратегийн ач холбогдол бүхий ордуудад 50-иас доошгүй хувиар төр оролцож байхаар хуульд нэмэлт оруулна.

3. Монгол Улсын Үндэсний эрх ашиг, аюулгүй байдлыг харгалзан хүнд элементүүдийн изотопын ордуудыг төр өөрийн хяналтанд авч байхаар хуульд нэмэлт оруулна.

4. Эрдэс баялгийн зөвлөл байгуулж ажиллуулах эрхийг геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад олгохоор нэмэлт оруулна.

5. Геологи, уул уурхайн кадастрын алба нь ашигт малтмал ашиглах лиценз олгосон, ашигт малтмал ашиглах лицензийн хугацааг сунгасан, ашигт малтмал ашиглах лиценз шилжүүлсэн, ашигт малтмал ашиглах лицензээр олгогдсон талбайг хэсэгчлэн шилжүүлсэн талаархи мэдээллийг ажлын 7 өдөрт багтаан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн болон татвар, санхүүгийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, тухайн лицензээр олгосон талбай оршиж буй аймаг /нийслэл/-ийн Засаг дарга, геологи, уул уурхайн мэргэжлийн хяналтын байгууллагад мэдэгдэж, албан ёсоор нийтэлж, нийтэд мэдэгдэж байхаар хуулийн холбогдох заалтуудад нэмэлт оруулна.

6. Лицензийн төлбөрийн болон ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн тодорхой хувийг тухайн лицензийн талбай оршиж буй аймаг, сум, улсын нэгдсэн төсөвт хуваарилж байхаар хуулийн төсөлд нэмэлт оруулна.

7. Лицензтэй холбогдсон маргаантай асуудал нь шүүхэд хянагдаж байгаа бол шүүхийн эцсийн шийдвэр гарах хүртэл шилжүүлэхийг хориглох тухай заалт нэмж оруулна.

8. Хөрөнгө оруулалтын босгыг 10 дахин нэмэгдүүлж, ашиглалт явуулах ордынхоо нөөцийг Улсын нөөцийн нэгдсэн бүртгэлд бүртгүүлж, тухайн ордыг ашиглах техник эдийн засгийн үндэслэл хийсэн ашигт малтмал ашиглах лиценз эзэмшигч нь хүсэлт гаргавал Монгол Улсын Засгийн газар эрх олгосноор Сангийн болон Геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн сайд тогтвортой байдлын гэрээг байгуулж байхаар, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 20,0 сая америк доллараас 50,0 сая ам. доллар бол Засгийн газар, 50,0 сая америк доллараас дээш бол Улсын Их Хурлаар тус хэлэлцэж шийдвэрлэх, тухайн төслийн эхний 5 жилд оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, хугацааг тодорхойлсон техник, эдийн засгийн үндэслэлийг өргөдөлтэй хамт ирүүлэхээр хуулийн холбогдох зүйлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулна.

9. Уул уурхайн салбараас төсөвт орж буй орлогыг нэмэгдүүлэх, орлогын хуваарилалтыг оновчтой болгох зорилгоор хайгуулын лицензийн эхний 3 жилийн төлбөрийг 5 дахин нэмэгдүүлж, ашиглалтын лицензийн төлбөрийг нэмэгдүүлж га тутамд 15 ам.доллар болгохоор хуулийн төсөлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулна.

10. Лиценз эзэмшигч нь уг лицензийг эзэмших эрх бүхий этгээдтэй Иргэний хуульд нийцүүлэн гэрээ байгуулсан, эсхүл өв залгамжлах, аж ахуйн нэгжүүд нэгдэж нийлэх, дампуурах зэрэг хуулиар зөвшөөрөгдсөн тохиолдлуудад лицензийг шилжүүлж болно. Лицензийг шилжүүлсэн тухай бүр Геологи, уул уурхайн кадастрын албанд энэ зүйлд заасны дагуу бүртгүүлэх ба ийнхүү бүртгүүлснээр лицензийг шилжүүлсэн нь хүчин төгөлдөр болохоор хуулийн төсөлд нэмэлт оруулна.

Гүрв. Хуулийн төсөл батлагдсаны дараа үүсч болох нийгэм, эдийн засаг, хууль зүйн үр дагавар, тэдгээрийг шийдвэрлэх талаар

Энэхүү хуулийн төсөл батлагдсанаар нийгэм, эдийн засгийн сөрөг үр дагавар гарахгүй гэж үзэж байгаа бөгөөд хуулийн дагуу олгогдсон тусгай зөвшөөрөлд тавигдах нөхцөл, шаардлагыг бүрэн биелүүлэн ажиллаж буй хөрөнгө оруулагчдын эрх ашиг улам бүр хамгаалагдаж, хөрөнгө оруулалтад нөлөөлөх сөрөг нөлөө гарахгүй болно.

Лиценз эзэмшигчийн эрх үүрэг тодорхой болж, хуулиар хүлээсэн үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй этгээдэд хариуцлага хүлээлгэх механизм боловсронгуй болно.

Лиценз олголтод оршиж буй өнөөгийн сөрөг үзэгдэл арилж, лиценз олгох, шилжүүлэх үйл ажиллагааны ил тод байдал дээшлэхийн хамт шударга нээлттэй тогтолцоо бий болно.

Ашигт малтмалын лицензийн төлбөрийг тодорхой хэмжээгээр нэмэгдүүлснээр тус салбараас улс орны эдийн засгийн хөгжилд оруулах хувь нэмэр өсч, төлбөрийн зарим хэсгийг зохистой хуваарилах механизм бий болгож, орон нутгийн эдийн засгийн хөгжилд түлхэц болохын дээр нутгийн иргэд, уул уурхайн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн хоорондын ойлголцол, хамтын ажиллагаа бэхжиж дээшлэх болно.

Эдийн засгийн энэ механизм нь нэг аж ахуйн нэгж, иргэн лиценз олноор нь эзэмшиж, лицензтэй талбайд геологи, хайгуулын болон ашиглалтын үйл ажиллагаа явуулахгүй арилжааны хэрэгсэл болгож байгаа сөрөг үзэгдлийг таслан зогсоох хөшүүрэг болно. Лиценз эзэмшигчдийн үүрэг, хариуцлагыг дээшлүүлэх механизмыг бүрдүүлснээр геологи хайгуулын болон ашиглалтын ажлын цар хүрээ тэлж, эрчимжихийн хамт байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажил шинэ шатанд гарах нөхцөл бүрдэнэ.

Дөрөв. Хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуультай уялдах,

түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор цаашид шинээр боловсруулах буюу нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, хүчингүй болгох хуулийн талаар Ашигт малтмалын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хууль тогтоомжид нийцэж байгаа болно.

Уул уурхайн салбараас төсөвт орж буй орлогыг нэмэгдүүлэх, орлогын хуваарилалтыг оновчтой болгох зорилгоор хайгуулын болон ашиглалтын лицензийн төлбөрийг тодорхой хэмжээгээр нэмэгдүүлэх, лицензийн төлбөрийн зарим хэсгийг орон нутгийн төсөвт хуваарилах асуудлыг зохицуулахаар Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийг боловсруулна.

Байгаль орчныг эвдэн сүйтгэсэн, бохирдуулсан этгээд нь нөхөн сэргээдэг олон улсын зарчмыг нэвтрүүлэх, энэ талаархи хариуцлагын тогтолцоо, лиценз эзэмшигчдийн хүлээх хариуцлагыг эрс дээшлүүлэх зорилгоор байгаль орчныг нөхөн сэргээх журам зөрчсөний улмаас хүний эрүүл мэнд, мал амьтан, байгаль орчинд үлэмж хэмжээний хохирол, эсхүл их хэмжээний хохирол учирсан тохиолдолд тус бүрт эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах эсэхийг судална.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн тухай танилцуулга:

Ашигт малтмалын тухай хууль нь геологи, уул уурхайн салбарт гадаад, дотоодын шууд хөрөнгө оруулалтыг өргөнөөр татах, ялангуяа геологийн судалгаа болон эрэл хайгуулын ажилд хөрөнгө оруулалтын хэмжээг нэмэгдүүлэхэд багагүй үүрэг гүйцэтгэж байна.

Энэ хууль хэрэгжиж ирсэн 9 жилд анхаарч үзвэл зохих олон асуудал хуримтлагдаж, үүнийг засаж залруулах нийгмийн зайлшгүй шаардлага тулгарч энэ хуулийг шинэ цагийн шаардлагад нийцүүлэх хойшлуулшгүй зорилт тулгарч байна.

Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага лицензийг олон тоогоор эзэмшдэг, лиценз бүхий талбайдаа геологи хайгуулын ажлыг тэр бүр хийдэггүй, лицензээ бусдад шилжүүлэх нь дасал болсон гаж үзэгдэл болж, улмаар татварын гадна оршиж лиценз нь арилжааны хэрэгсэл болж байгаа сөрөг үзэгдлийг холбогдох эрхийн актаар зохицуулж ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын лиценз олгох, шилжүүлэх үйл ажиллагааг зөв гольдролд нь оруулж ил тод шударга байдлыг тогтоох шаардлага бий болсон байна.

Уул уурхайн салбарын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлэх, лиценз эзэмшигч аж ахуйн нэгж, иргэдийг лицензтэй талбайдаа хайгуул, судалгааны ажил хийх, ашигт малтмал олборлох үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх эдийн засгийн болон зохицуулалтын механизмыг бий болгох, өмнө нь улсын төсвийн хөрөнгөөр хийгдсэн геологийн судалгааны үр дүнд илэрсэн орд газруудыг улсын эрх ашиг, хэтийн бодлогод нийцүүлэн дэс дараатай ашиглалтад оруулах нь чухал байна.

Иймд Ашигт малтмалын тухай хуулийн хэрэгжилтийн явцад гарсан эерэг, сөрөг үр дагаварыг харгалзан практик амьдралд гарч буй зарим харилцааг боловсронгуй болгох чиглэлээр Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг боловсруулсан болно.

Хуулийн төсөл нь дараахь зарчимд тулгуурлаж байгаа болно.

Үүнд: Геологи, уул уурхайн салбарын улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд оруулах цаашдын хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх;

- Улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул нь хийгдсэн хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ордуудын жагсаалтыг баталж ордыг ашиглахад төрийн оролцооны хувь хэмжээг тогтоох асуудлаар лиценз эзэмшигчтэй гэрээ байгуулж болох;
- Ашигт малтмалын тухай хуулийн одоо үйлчилж буй үндсэн үзэл баримтлалыг хэвээр хадгалж, практик амьдралтай зөрчилдөж буй харилцааг өөрчлөн шинэчлэх;
- Лиценз олголтын ил тод, шудрага, хөнгөн шуурхай байдлыг хангах, аливаа маргаан шудрага бус үйлдлээс сэргийлсэн тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Лицензийн арилжааг татварын тогтолцоонд оруулж, далд наймааг зогсоох эдийн засаг, санхүүгийн механизмыг бий болгох;
- Хөрөнгө оруулагч тухайн төсөлд 50,0 сая америк доллараас багагүй хөрөнгө оруулсан тохиолдолд тодорхой хугацаанд татварын орчинг тогтвортой байлгах асуудлаар хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулж болох;
- Лиценз авсан талбайдаа геологи хайгуулын ажил хийх, олборлолт явуулах, байгаль орчныг нөхөн сэргээх талаар хүлээх хариуцлагыг эрс дээшлүүлэх;
- Ашиглалтын лиценз авахад тухайн ордын нөөцийг Улсын нэгдсэн бүртгэлд бүртгүүлсэн байх, хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ордын хувьд тухайн ордыг ашиглах техник-эдийн засгийн үндэслэл боловсруулсан байх, хайгуулын лицензийн эхний 3 жилийн хугацаанд хайгуулын ажил хийгээгүй тохиолдолд лицензийг цаашид сунгахгүй байх;
- Лиценз эзэмшигч, нутгийн захиргааны байгууллагын хоорондын харилцааг боловсронгуй болгох, нутгийн захиргааны байгууллагын эрх, үүргийг дээшлүүлэх, ашигт малтмалын орлого, хураамжийн зохих хэсгийг орон нутагт төвлөрүүлэх зэрэг болно.

Хувийн хөрөнгөөр судалгааны ажил хийж нөөц нь тогтоогдсон орд газрын хувьд төрийн оролцоо байхгүй, төр өөрөө хүсвэл холбогдох хууль, тогтоомжийн хүрээнд хувьцаа худалдан авах эрх нээлттэй байгаа болно.

Зөвхөн улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул хийж нөөц нь тогтоогдсон хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ордуудад төрийн оролцооны талаар лиценз эзэмшигчтэй гэрээ байгуулахаар хуулийн төсөлд тусгав.

Ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын лиценз олгох үйл ажиллагааны ил тод, шуурхай байдлыг хангах зорилгоор төсвийн хөрөнгөөр геологийн судалгаа хийсэн талбайд дуудлага худалдааны аргаар лиценз олгож байхаар хуулийн төсөлд тусгаж байна.

Дуудлага худалдааны хэлбэр нь лиценз олгох үйл ажиллагааг шударга болгож, лиценз тойрон гардаг аливаа маргаан, үл ойлголцлыг таслан зогсооно гэж үзэж байна.

Лиценз эзэмшигч нь уг лицензийг эзэмших эрх бүхий этгээдтэй Иргэний хуульд нийцүүлэн гэрээ байгуулсан, эсхүл өв залгамжлах, аж ахуйн нэгжүүд нэгдэж нийлэх, дампуурах зэрэг хуулиар зөвшөөрөгдсөн тохиолдолуудад лицензийг шилжүүлж болохоор хуулийн төсөлд тусгав. Ингэснээр лиценз худалдан авсан зардал ил тод болж, лиценз зарсан хуулийн этгээдээс татварын байгууллага холбогдох татвараа авч байх эдийн засгийн механизм бий болох юм.

Нутгийн захиргааны байгууллага, лиценз эзэмшигчдийн хоорондын харилцааг боловсронгуй болгох, газрын талаар гарч байгаа маргаан, зөрчлийг арилгах зорилгоор аймаг, нийслэл, сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрынхаа тухай мэдээллийг шийдвэр гарснаас хойш 1 сарын дотор Ашигт малтмал, газрын тосны Хэрэг эрхлэх газрын Геологи, уул уурхайн кадастрын газарт ирүүлж байх,

аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар ашигт малтмалын лиценз олгох тухай саналаа 30 хоногийн дотор ирүүлээгүй бол зарчмын зөрүүтэй саналгүй гэж үзэн санал өгсөнд тооцох харилцааг хуулийн төсөлд тусгав.

Хайгуулын лицензийг эхний 3 жилийн төлбөрийг 5 дахин нэмэгдүүлж, ашиглалтын лицензийн төлбөрийг га тутамд 15 ам.доллар болгохоор хуулийн төсөлд тусгаж байна.

Лицензийн төлбөрийг ингэж нэмэгдүүлснээр хайгуулын ажил хийх санхүүгийн болон мэргэжлийн чадавхитай хуулийн этгээдэд лиценз эзэмших механизм бий болгож, лицензийг олноор авч арилжааны хэрэгсэл болгож байгаа өнөөгийн байдлыг хязгаарлах эдийн засгийн механизм болж үйлчилнэ.

Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээг ашигт малтмалын төрөл, боловсруулалтын түвшин, үнийн өсөлттэй харгалзуулан ялгавартайгаар тогтоохоор төсөлд тусгав.

Орон нутгийн хөгжил, нутгийн иргэдийн аж амьдралыг дээшлүүлэхэд геологи, уул уурхайн салбарын оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлэх зорилгоор лицензийн төлбөр болон ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн тодорхой хувийг орон нутгийн төсөвт оруулж байх, энэ хөрөнгөөр орон нутгийн хөгжлийн сан байгуулж үйлдвэрлэл, дэд бүтэц, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээг хөгжүүлэхэд зарцуулж байх нь зүйтэй гэж үзэв.

Байгаль орчныг эвдэн сүйтгэсэн, бохирдуулсан этгээд нь нөхөн сэргээдэг олон улсын зарчмыг нэвтрүүлэх, энэ талаархи хариуцлагын тогтолцоо, лиценз эзэмшигчдийн хүлээх хариуцлагыг эрс дээшлүүлэх зорилгоор байгаль орчныг нөхөн сэргээх журам зөрчсөний улмаас хүний эрүүл мэнд, мал амьтан, байгаль орчинд үлэмж хэмжээний хохирол, эсхүл их хэмжээний хохирол учирсан тохиолдолд тус бүрт Эрүүгийн хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлтэй хамт Монгол Улсын Нэгдсэн төсвийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай, Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай, Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төслүүдийг өргөн мэдүүлж байна.

Ашигт малтмалын тухай хуулийг шинэчлэн найруулснаар ашигт малтмалыг хайх, ашиглах харилцаанд оролцогч этгээдийн эрх зүй, эдийн засаг, нийгмийн харилцаа улам боловсронгуй болж, лицензийн татварын гаднах арилжаа устаж, лиценз тойрсон маргаан зөрчил арилна гэж үзэж байна.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл, түүнтэй нийцүүлэн холбогдох хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай асуудлыг Засгийн газрын хуралдаанаар хэлэлцэн дэмжиж Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэхээр шийдвэрлэсэн болно.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл хуулийн үзэл баримтлал, Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төсөл, Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төсөл, Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл, бусад материалыг хавсаргасан болно.

Дүгнэлт

Дараахь харьцуулалтаас харахад Ашигт малтмалын тухай хуулийг шинэчлэн найруулахдаа урд нь мөрдөгдөж байсан хуулийн алдаа дутагдал болон шинээр бий болсон

зарим төрлийн харилцаануудыг зохицуулахын тулд асуудлаа шийдэх арга замаа тодорхойлсон үзэл баримтлалыг гаргасан бөгөөд хуулийн заалтуудад энд тусгагдсан санаанууд бүгд биелэлээ олж чадсан байна.

Гэвч зарим нэг асуудал дээр хуулийнхаа заалтанд тухайн асуудлынхаа мөн чанарыг сайн гаргаж, дэлгэрэнгүй зохицуулаагүйгээс ерөнхий утгатай зохицуулалт болсон байна. Ингэснээр хууль бодит амьдрал дээр хэрэгжихдээ гажуудах тохиолдлууд гарч байна.

Иймээс харьцуулалтын хүснэгтэд байгаа сөрөг үр дүн үзүүлж буй заалтуудыг дахин нарийвчилж сайжруулан боловсруулах шаардлагатай байна.

**Ашигт малтмалын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн
үзэл баримтлал, зарим зүйл заалтуудын харьцуулалт**

Дд	Чиглэл	Хуулийн үзэл баримтлал	Хуулийн заалт	Тайлбар дүгнэлт
1.	Ашигт малтмалын нөөцийн ангилал	1. Улсын эдийн засгийн хөгжилд дорвитой хувь нэмэр оруулах, гадаад, дотоодын зах зээлд эрэлт хэрэгцээ ихтэй, үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх ашигт малтмалын ордыг "Хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд" гэж нэр томъёоны хэсэгт нэмэлт оруулна.	4.1.11."стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд" гэж үндэсний аюулгүй байдал, улсын болон бүс нутгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд нөлөөлөх хэмжээний, эсхүл жилд Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 5 хувиас дээш хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа буюу үйлдвэрлэх боломжтой ордыг;	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна.
2.	Ашигт малтмалын олборлолт дахь төрийн оролцоо	2. Улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул нь хийгдсэн хөгжлийн стратегийн ач холбогдол бүхий ордуудад 50-иас доошгүй хувиар төр оролцож байхаар хуульд нэмэлт оруулна. Хувийн хөрөнгөөр судалгааны ажил хийж нөөц нь тогтоогдсон орд газрын хувьд төрийн оролцоо байхгүй, төр өөрөө хүсвэл холбогдох хууль, тогтоомжийн хүрээнд хувьцаа худалдан авах эрх нээлттэй байгаа болно. Зөвхөн улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул хийж нөөц нь тогтоогдсон хөгжлийн стратеги ач холбогдол бүхий ордуудад төрийн оролцооны талаар лиценз эзэмшигчтэй гэрээ байгуулахаар хуулийн төсөлд тусгав.	5.4.Улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуул хийж нөөцийг нь тогтоосон стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг хувийн өмчит хуулийн этгээдтэй хамтран ашиглавал төрийн оролцооны хэмжээ 50 хүртэл хувьтай байж болох бөгөөд уг хэмжээг төрөөс оруулсан хөрөнгө оруулалтын хэмжээг харгалзан орд ашиглах гэрээгээр тодорхойлно. 5.5.Улсын төсвийн оролцоогүйгээр хайгуул хийж нөөцийг нь тогтоосон стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг эзэмшигчийн тухайн ордод оруулсан хөрөнгийн 34 хүртэлх хувьтай тэнцэх хувьцааг төр эзэмшиж болох бөгөөд уг хэмжээг төрөөс оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээг харгалзан орд ашиглах гэрээгээр тодорхойлно. 8.1.4.Засгийн газраас өргөн мэдүүлснээр, эсхүл өөрийн санаачлагаар тухайн ашигт малтмалын ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордод хамааруулах; 8.1.7.Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр, эсхүл өөрийн санаачлагаар стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын төрийн эзэмшлийн хувь, хэмжээг улсын нөөцийн нэгдсэн бүртгэлд бүртгүүлсэн эрдэс баялгийн хэмжээ, энэ хуулийн 5.5, 5.6-д заасан хэмжээг харгалзан тогтоох. 9.1.4. тодорхой ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордод хамааруулах саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх; 9.1.5. стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна.

			малтмалын ордын төрийн эзэмшлийн хувь, хэмжээг тогтоох тухай саналыг Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлэх; 9.1.6. стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд ашиглах хамтарсан үйлдвэрт Монгол Улсаас оруулах хөрөнгийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэх;	
3.	Цацраг идэвхит ашигт малтмалын талаарх зохицуулалт	3. Монгол Улсын Үндэсний эрх ашиг, аюулгүй байдлыг харгалзан хүнд элементүүдийн изотопын ордуудыг төр өөрийн хяналтанд авч байхаар хуульд нэмэлт оруулна.	8.1.6.цацраг идэвхт ашигт малтмал олборлох, тээвэрлэх, хадгалахтай холбогдсон тусгай дэглэм тогтоох; 11.1.15.цацраг идэвхт ашигт малтмалаас бусад төрлийн ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл шинээр олгох, дахин олгох, цуцлах, шилжүүлэх, барьцаалах, талбайг хэсэгчлэн болон бүхэлд нь буцаан өгөх, шилжүүлэх ажиллагааг олон нийтийн хяналтын дор явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх; 11.1.16.цацраг идэвхт ашигт малтмалаас бусад төрлийн ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл хүссэн өргөдлийг хүлээн авч бүртгэх, шийдвэрлэх;	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна.
4.	Ашигт малтмалын салбар дахь төрийн зохицуулалт	4. Эрдэс баялгийн зөвлөл байгуулж ажиллуулах эрхийг геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад олгохоор нэмэлт оруулна.	10.1.9.Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт хийгдсэн геологийн судалгааны ажлын тайланд дүнгэлт өгөх, зөвлөмж гаргах үүрэг бүхий Эрдэс баялгийн мэргэжлийн зөвлөл байгуулах, түүний дүрмийг батлах. 25.1.5.хайгуулын ажлын үр дүнгийн тайланг хэлэлцэн хүлээж авсан Эрдэс баялгийн зөвлөлийн тэмдэглэл, төрийн захиргааны байгууллагын шийдвэр;	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна.
5.	Лиценз олголтын ил тод байдлыг хангах	5. Геологи, уул уурхайн кадастрын алба нь ашигт малтмал ашиглах лиценз олгосон, ашигт малтмал ашиглах лицензийн хугацааг сунгасан, ашигт малтмал ашиглах лиценз шилжүүлсэн, ашигт малтмал ашиглах лицензээр олгогдсон талбайг хэсэгчлэн шилжүүлсэн талаархи мэдээллийг ажлын 7 өдөрт багтаан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн болон татвар,	19.3.Энэ хуулийн 19.2.2, 19.2.5-д заасны дагуу тусгай зөвшөөрөл олгох боломжтой гэж үзсэн бол төрийн захиргааны байгууллага нь энэ талаар тухайн аймаг, нийслэлийн Засаг даргад бичгээр мэдэгдэх бөгөөд түүнд энэ хуулийн 17.1-д заасны дагуу хийгдсэн талбайн зургийг хавсаргана. 19.10.Төрийн захиргааны байгууллага хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгосон даруйд энэ тухай байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, тухайн талбай байрших аймаг, сум,	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна. Гэвч бодит амьдрал дээр хэрэгжилтийн явцдаа алдаа дутагдал гардгаас энэ чиглэлийн зохицуулалтуудыг дахин боловсронгуй болгон сайжруулах хэрэгтэй гэж

		санхүүгийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, тухайн лицензээр олгосон талбай оршиж буй аймаг /нийслэл/-ийн Засаг дарга, геологи, уул уурхайн мэргэжлийн хяналтын байгууллагад мэдэгдэж, албан ёсоор нийтэлж, нийтэд мэдэгдэж байхаар хуулийн холбогдох заалтуудад нэмэлт оруулна. Лиценз олголтод оршиж буй өнөөгийн сөрөг үзэгдэл арилж, лиценз олгох, шилжүүлэх үйл ажиллагааны ил тод байдал дээшлэхийн хамт шударга нээлттэй тогтолцоо бий болно. Лиценз олголтын ил тод, шударга, хөнгөн шуурхай байдлыг хангах, аливаа маргаан шударга бус үйлдлээс сэргийлсэн тогтолцоог бүрдүүлэх; Ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын лиценз олгох үйл ажиллагааны ил тод, шуурхай байдлыг хангах зорилгоор төсвийн хөрөнгөөр геологийн судалгаа хийсэн талбайд дуудлага худалдааны аргаар лиценз олгож байхаар хуулийн төсөлд тусгаж байна. Дуудлага худалдааны хэлбэр нь лиценз олгох үйл ажиллагааг шударга болгож, лиценз тойрон гардаг аливаа маргаан, үл ойлголцлыг таслан зогсооно гэж үзэж байна.	дүүргийн Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд мэдэгдэж, өдөр тутмын сонинд нийтэлнэ. 26.7.Төрийн захиргааны байгууллага ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгосноос хойш ажлын 7 өдөрт багтаан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, татварын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, тухайн тусгай зөвшөөрлөөр олгогдсон талбай байрших аймаг, сум, дүүргийн Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд энэ тухай тус тус мэдэгдэж, өдөр тутмын сонинд нийтэлнэ. 24.2.Энэ хуулийн 53.1.1-д заасны дагуу хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацаа дууссан бөгөөд уг тусгай зөвшөөрлийг эзэмшигч нь тухайн талбайд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл хүссэн өргөдөл гаргаагүй бол уг талбайд сонгон шалгаруулалтын журмаар ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгоно.	үздэг.
6.	Ашигт малтмалын салбар дахь нутгийн захиргааны байгууллагын оролцоо ба уг салбараас орон нутагт орох орлого	6. Лицензийн төлбөрийн болон ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн тодорхой хувийг тухайн лицензийн талбай оршиж буй аймаг, сум, улсын нэгдсэн төсөвт хуваарилж байхаар хуулийн төсөлд нэмэлт оруулна. Лиценз эзэмшигч, нутгийн захиргааны байгууллагын хоорондын харилцааг боловсронгуй болгох, нутгийн захиргааны байгууллагын эрх, үүргийг дээшлүүлэх, ашигт малтмалын орлого,	12.1.3.байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах болон орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх төлбөрийн талаар хүлээсэн үүргээ тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хэрхэн биелүүлж байгаад хяналт тавих; 19.3.Энэ хуулийн 19.2.2, 19.2.5-д заасны дагуу тусгай зөвшөөрөл олгох боломжтой гэж үзсэн бол төрийн захиргааны байгууллага нь энэ талаар тухайн аймаг, нийслэлийн Засаг даргад бичгээр мэдэгдэх бөгөөд түүнд энэ хуулийн 17.1-д заасны дагуу хийгдсэн талбайн зургийг хавсаргана.	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна. Гэвч бодит амьдрал дээр хэрэгжилтийн явцдаа алдаа дутагдал гардгаас энэ чиглэлийн зохицуулалтуудыг дахин боловсронгуй болгон сайжруулах хэрэгтэй гэж үздэг.

		хураамжийн зохих хэсгийг орон нутагт төвлөрүүлэх, Нутгийн захиргааны байгууллага, лиценз эзэмшигчдийн хоорондын харилцааг боловсронгуй болгох, газрын талаар гарч байгаа маргаан, зөрчлийг арилгах зорилгоор аймаг, нийслэл, сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газрынхаа тухай мэдээллийг шийдвэр гарснаас хойш 1 сарын дотор Ашигт малтмал, газрын тосны Хэрэг эрхлэх газрын Геологи, уул уурхайн кадастрын газарт ирүүлж байх, аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нар ашигт малтмалын лиценз олгох тухай саналаа 30 хоногийн дотор ирүүлээгүй бол зарчмын зөрүүтэй саналгүй гэж үзэн санал өгсөнд тооцох харилцааг хуулийн төсөлд тусгав. Орон нутгийн хөгжил, нутгийн иргэдийн аж амьдралыг дээшлүүлэхэд геологи, уул уурхайн салбарын оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлэх зорилгоор лицензийн төлбөр болон ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн тодорхой хувийг орон нутгийн төсөвт оруулж байх, энэ хөрөнгөөр орон нутгийн хөгжлийн сан байгуулж үйлдвэрлэл, дэд бүтэц, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээг хөгжүүлэхэд зарцуулж байх нь зүйтэй гэж үзэв.	19.4.Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга энэ хуулийн 19.3-т заасан мэдэгдлийг хүлээн авмагц тухайн талбай байрших сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын болон аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдийн саналыг авч 30 хоногийн дотор төрийн захиргааны байгууллагад хариу өгөх бөгөөд энэ хугацаанд хариу өгөөгүй бол тухайн саналыг зөвшөөрсөн гэж үзнэ. 19.5.Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга зөвхөн хуульд заасан үндэслэлээр хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохоос татгалзсан хариу өгч болно. 58.1.Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг улсын болон тухайн ашигт малтмалын орд байршиж байгаа орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлнэ. 58.2.Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 10 хувийг тухайн сум, дүүргийн, 20 хувийг тухайн аймаг, нийслэлийн, 70 хувийг улсын төсөвт тус тус хуваарилах бөгөөд орон нутагт хуваарилах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээ нь аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн төсвийн дүнгээс хэтрэхээргүй байна. 59.1.Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийг улсын болон тухайн хайгуулын талбай, ашигт малтмалын орд байршиж байгаа аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсөвт төвлөрүүлнэ. 59.2.Тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн 25 хувийг тухайн сум, дүүргийн төсөвт, 25 хувийг тухайн аймаг, нийслэлийн төсөвт, 50 хувийг улсын төсөвт тус тус хуваарилна.	
7.	Лицензтэй холбогдсон маргаан	7. Лицензтэй холбогдсон маргаантай асуудал нь шүүхэд хянагдаж байгаа бол шүүхийн эцсийн шийдвэр гарах хүртэл шилжүүлэхийг хориглох тухай заалт нэмж оруулна.	49.10.Тусгай зөвшөөрөлтэй холбогдсон маргаан шүүхээр хянан шийдвэрлэгдэж байгаа бол шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл тухайн тусгай зөвшөөрлийг шилжүүлэхийг хориглоно. 56.6.Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч шүүхэд гомдол гаргасан тохиолдолд шүүхийн шийдвэр гартал тухайн талбайд шинээр тусгай зөвшөөрөл олгохгүй.	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна.
8.	Хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулах журам	8. Хөрөнгө оруулалтын босгыг 10 дахин нэмэгдүүлж, ашиглалт явуулах ордынхоо нөөцийг Улсын нөөцийн	29.1.Үйл ажиллагааныхаа эхний 5 жилд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт 50 саяас дээш америк доллартой тэнцэх хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийх ашиглалтын	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан

	нэгдсэн бүртгэлд бүртгүүлж, тухайн ордыг ашиглах техник эдийн засгийн үндэслэл хийсэн ашигт малтмал ашиглах лиценз эзэмшигч нь хүсэлт гаргавал Монгол Улсын Засгийн газар эрх олгосноор Сангийн болон Геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн сайд тогтвортой байдлын гэрээг байгуулж байхаар, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 20,0 сая америк доллараас 50,0 сая ам. доллар бол Засгийн газар, 50,0 сая америк доллараас дээш бол Улсын Их Хурлаар тус тус хэлэлцэж шийдвэрлэх, тухайн төслийн эхний 5 жилд оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, хугацааг тодорхойлсон техник, эдийн засгийн үндэслэлийг өргөдөлтэй хамт ирүүлэхээр хуулийн холбогдох зүйлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулна.	тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч өөрөө хүсэлт гаргавал үйл ажиллагаа явуулах нөхцөлийг нь тодорхой хугацаанд тогтвортой байлгах зорилгоор түүнтэй хөрөнгө оруулалтын гэрээ байгуулж болох бөгөөд түүнд дараахь зүйлийг тусгана: 29.1.1.татварын орчинг тогтвортой байлгах; 29.1.2.тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнээ олон улсын зах зээлийн үнээр борлуулах; 29.1.3.олсон орлогоо захиран зарцуулах эрхийг нь баталгаажуулах; 29.1.4.хөрөнгө оруулалтын хэмжээ, хугацаа; 29.1.5.ашигт малтмалыг хүн амын эрүүл мэнд, байгаль орчинд хохирол багатай олборлох; 29.1.6.байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх; 29.1.7.бусад төрлийн үйлдвэрлэл, үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй байх; 29.1.8.бүс нутгийг хөгжүүлэх, ажлын байр шинээр бий болгох; 29.1.9. учирсан хохирлыг нөхөн төлөх. 29.2. Энэ хуулийн 29.1-д заасан гэрээг Монгол Улсын Засгийн газрын эрх олгосноор санхүү, геологи, уул уурхайн болон байгаль орчны асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүд хамтран хөрөнгө оруулагчтай байгуулна. 29.3.Эхний 5 жилийн хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 50 саяас дээш америк доллартой тэнцэх бол 10, 100 саяас дээш америк доллартой тэнцэх бол 15, 300 саяас дээш америк доллартой тэнцэх бол 30 жилийн хугацаагаар энэ хуулийн 29.1-д заасан гэрээ байгуулна. 29.4.Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ 50.0 сая америк доллараас 100.0 сая америк доллар бол Засгийн газар, 100.0 сая америк доллараас дээш бол Улсын Их Хурал тус тус хэлэлцэнэ. 30.1.Хөрөнгө оруулагч нь энэ хуулийн 29.1-д заасан гэрээ байгуулах тухай хүсэлт, гэрээний төслийг энэ хуулийн 29.2-т дурдсан төрийн захиргааны төв байгууллагуудад ирүүлэх бөгөөд түүнд дараахь баримт бичгийг хавсаргана: 30.1.1.эхний 5 жилд оруулах хөрөнгийн хэмжээ,	байна. Гэвч бодит амьдрал дээр хэрэгжилтийн явцдаа алдаа дутагдал гардаг ба мөн түүнчлэн өнөөгийн эдийн засаг нийгмийн амьдралын өөрчлөлттэй тэр бүр зохицохгүй байгаа тул энэ чиглэлийн зохицуулалтуудыг дахин боловсронгуй болгон сайжруулах хэрэгтэй гэж үздэг. Тухайлбал, Оюутолгойн ордыг ашиглах гэрээг ТЭЗҮ гарахаас өмнө батласан. Уг гэрээгээр тухайн цаг үед хүчин төгөлдөр үйлчилж байсан татварын орчныг зөвхөн тогтворжуулах бус, зарим төрлийн татварыг хүчингүй болгох, тэглэх зэргээр эдгээр заалтуудыг зөрчсөн.
--	---	--	---

			хугацаа, үйлдвэрийн хүчин чадал, бүтээгдэхүүний нэр төрөл, орд ашиглах арга, технологийн талаархи мэдээлэл, техник, эдийн засгийн үндэслэл; 30.1.2. тухайн ордын нөөцийг улсын нөөцийн нэгдсэн бүртгэлд бүртгэсэн тухай Эрдэс баялгийн мэргэжлийн зөвлөлийн тэмдэглэл. 30.2. Энэ хуулийн 30.1-д заасан төрийн захиргааны төв байгууллагууд нь хөрөнгө оруулагчийн хүсэлт, гэрээний төсөл, хавсаргасан баримт бичиг нь энэ хуулийн 29.3, 30.1-д заасан шаардлага хангасан эсхийг хянаж ажлын 10 өдөрт багтаан хүсэлт гаргасан этгээдэд мэдэгдэнэ. 30.3. Энэ хуулийн 30.1-д заасан төрийн захиргааны төв байгууллагууд хөрөнгө оруулагчийн хүсэлт, гэрээний төсөл, хавсаргасан баримт бичгийг хүлээн авснаас хойш 3 сарын дотор хянах бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд зохих байгууллага, мэргэжилтний санал, дүгнэлтийг үндэслэн дахин 3 сар хүртэлх хугацаагаар нэмэлт тодруулга хийсний үндсэн дээр энэ хуулийн 29.1-д заасны дагуу хөрөнгө оруулагчтай гэрээ байгуулна.	
9.	Лицензийн төлбөр	9. Уул уурхайн салбараас төсөвт орж буй орлогыг нэмэгдүүлэх, орлогын хуваарилалтыг оновчтой болгох зорилгоор хайгуулын лицензийн эхний 3 жилийн төлбөрийг 5 дахин нэмэгдүүлж, ашиглалтын лицензийн төлбөрийг нэмэгдүүлж га тутамд 15 ам.доллар болгохоор хуулийн төсөлд нэмэлт, өөрчлөлт оруулна. Лицензийн төлбөрийг ингэж нэмэгдүүлснээр хайгуулын ажил хийх санхүүгийн болон мэргэжлийн чадавхитай хуулийн этгээдэд лиценз эзэмших механизм бий болгож, лицензийг олноор авч арилжааны хэрэгсэл болгож байгаа өнөөгийн байдлыг хязгаарлах эдийн засгийн механизм болж үйлчилнэ. Ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээг ашигт малтмалын төрөл,	31.1. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь энэ хуулийн 32, 33 дугаар зүйлд заасан нөхцөл, шаардлагыг хангаж ажиллах үүрэгтэй бөгөөд зөрчвөл мөн хуулийн 56 дугаар зүйлд заасны дагуу тусгай зөвшөөрлийг цуцална. 32.1. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийг энэ хуулийн дагуу жил бүр төлнө. 32.2. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр хайгуулын талбайн гектар тутамд эхний жилд 0,1 ам.доллар, 2 дахь жилд 0,2 ам.доллар, 3 дахь жилд 0,3 ам.доллар, 4-6 дахь жилд тус бүр 1,0 ам.доллар, 7-9 дэх жилд тус бүр 1,5 америк доллар байна. 32.3. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр нь тухайн тусгай зөвшөөрлөөр олгогдсон уурхайн талбайн гектар тутамд 15 америк доллар байх бөгөөд харин нүүрс болон түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын хувьд гектар тутамд 5 ам.доллар байна. 33.1. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тусгай зөвшөөрлөөр олгогдсон тухайн талбайн гектар тутамд	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна. Гэвч бодит амьдрал дээр хэрэгжилтийн явцдаа алдаа дутагдал гардгаас энэ чиглэлийн зохицуулалтуудыг дахин боловсронгуй болгон сайжруулах хэрэгтэй гэж үздэг.

		боловсруулалтын түвшин, үнийн өсөлттэй харгалзуулан ялгавартайгаар тогтоохоор төсөлд тусгав.	дараахь хэмжээнээс багагүй зардал бүхий хайгуулын ажлыг жил бүр хийж гүйцэтгэнэ: 33.1.1. тусгай зөвшөөрлийн 2 - 3 дахь жилд 0,5 америк доллар; 33.1.2. тусгай зөвшөөрлийн 4 - 6 дахь жилд 1,0 америк доллар; 33.1.3. тусгай зөвшөөрлийн 7 - 9 дэх жилд 1,5 америк доллар. 33.2. Хайгуулын ажилд зарцуулсан зардлын хэмжээг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн геологи хайгуулын ажлын жилийн тайлан болон санхүүгийн тайлан тэнцэлд тулгуурлан төрийн захиргааны байгууллага баталгаажуулна. 33.3. Төрийн захиргааны байгууллага шаардлагатай тохиолдолд хайгуулын ажилд зарцуулсан зардлын хэмжээг газар дээр нь шалгана. 56.1. Төрийн захиргааны байгууллага тусгай зөвшөөрлийг дараахь үндэслэлээр цуцална: 56.1.4. тухайн жилд гүйцэтгэсэн хайгуулын ажлын зардал нь энэ хуулийн 33 дугаар зүйлд заасан хайгуулын ажлын зардлын доод хэмжээнээс бага бол	
10.	Лиценз шилжүүлэх	10. Лиценз эзэмшигч нь уг лицензийг эзэмших эрх бүхий этгээдтэй Иргэний хуульд нийцүүлэн гэрээ байгуулсан, эсхүл өв залгамжлах, аж ахуйн нэгжүүд нэгдэж нийлэх, дампуурах зэрэг хуулиар зөвшөөрөгдсөн тохиолдлуудад лицензийг шилжүүлж болно. Лицензийг шилжүүлсэн тухай бүр Геологи, уул уурхайн кадастрын албанд энэ зүйлд заасны дагуу бүртгүүлэх ба ийнхүү бүртгүүлснээр лицензийг шилжүүлсэн нь хүчин төгөлдөр болохоор хуулийн төсөлд нэмэлт оруулна. Ингэснээр лиценз худалдан авсан зардал ил тод болж, лиценз зарсан хуулийн этгээдээс татварын байгууллага холбогдох татвараа авч байх эдийн засгийн механизм бий болох юм.	49.1. Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь Иргэний хууль, Компанийн тухай, Нөхөрлөлийн тухай хуульд заасны дагуу нэгдэх, нийлэх хэлбэрээр өөрчлөн байгуулагдсан тохиолдолд шинээр бий болсон эрх хүлээн авагчид, түүнчлэн хараат, охин компани нь толгой компанидаа тусгай зөвшөөрлийг шилжүүлж болно. 49.2. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь эрэл, хайгуулын талаархи анхдагч материал, тайлан зэрэг мэдээллийг холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу худалдаж зохих албан татвар төлсөн нь баримтаар нотлогдсон тохиолдолд түүний эзэмшилд байсан тусгай зөвшөөрлийг худалдан авагчид нь шилжүүлж болно. 49.3. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь уурхайг техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, баримт бичгийн хамт холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу худалдаж зохих албан татвар төлсөн нь баримтаар нотлогдсон тохиолдолд түүний эзэмшилд байсан тусгай зөвшөөрлийг худалдан авагчид нь шилжүүлж	Хуулийн энэ заалтанд үзэл баримтлалд тусгагдсан санааг бодит шууд утгаар нь тусгасан байна. Гэвч бодит амьдрал дээр хэрэгжилтийн явцдаа алдаа дутагдал гардгаас энэ чиглэлийн зохицуулалтуудыг дахин боловсронгуй болгон сайжруулах хэрэгтэй гэж үздэг.

			болно. 51.1.Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь ашигт малтмал эрэх, хайх, ашиглах үйл ажиллагаа явуулахад шаардагдах санхүүжилт олох, хөрөнгө оруулалтын асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд тусгай зөвшөөрлийг эрэл, хайгуулын ажлын үр дүнгийн тайлан, геологийн судалгааны мэдээлэл, техник, эдийн засгийн үндэслэл зэрэг холбогдох баримт бичиг болон хууль тогтоомжоор барьцаалахыг хориглоогүй эд хөрөнгийн хамтаар банк, банк бус санхүүгийн байгууллагад барьцаалж болох бөгөөд тусгай зөвшөөрөл нь дангаараа барьцааны зүйл болохгүй. 52.1.Барьцаалуулагч нь гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд барьцаалагч нь хүсвэл барьцаалагдсан хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг эрх бүхий өөр этгээдэд шилжүүлэх тухай өргөдлийг энэ хуулийн 49 дүгээр зүйлд заасны дагуу төрийн захиргааны байгууллагад гаргаж түүнд дараахь баримт бичгийг хавсаргана	
--	--	--	---	--

**Долоо. Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан болон
бусад сангийн үйл ажиллагаатай холбоотой хуулиуд**

Засгийн газрын тусгай сангууд-онцлог, төрөл хэлбэр

Засгийн газрын тусгай сангууд нь улс орнуудын санхүүгийн системийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болдог бөгөөд улсын төсвөөс тусдаа байж, тусгай зориулалтын хөрөнгийн сан болж байдаг. Эдгээр сангууд нь нийгмийн өмнө тулгамдсан зорилтуудыг шийдвэрлэх, эдийн засгийн хямралын үед зориулагдах нөөцийн зориулалтаар ашиглагддаг ба улс орон бүр өөр өөрийн онцлогтой, өвөрмөц зорилготой тул засгийн газрын тусгай сангийн нэгдсэн ангилал гэж байдаггүй. Засгийн газрын тусгай сангууд өөр хоорондоо үйлчлэх хугацаа, зориулалт, эрх зүйн байдлаараа ялгагддаг байна.

Ихэнхи сангууд цаг хугацааны хязгаарлалттай, тодорхой зорилтыг шийдвэрлэсний дараа тэдгээрийг татан буулгадаг, ийм сангуудыг түр сан гэж нэрлэдэг ба харин урт хугацаагаар байгуулагдсан сангуудыг байнгын сан гэх бөгөөд ийм төрлийн сангуудад жишээ нь замын сан, нийгмийн даатгалын сан хамаарна.

Шийдвэрлэж буй зорилгынх нь үүднээс сангуудыг дараах байдлаар ангилж болно. Үүнд:

- Шинжлэх ухаан техникийн сан
- Эдийн засгийн сан
- Нийгмийн даатгалын сан
- Хувийн болон өмчийн даатгалын сан
- Цэргийн сан
- Хөрөнгө оруулалтын сан гэх мэт.

Тусгай сангууд нь онцгой ач холбогдол бүхий арга хэмжээнд төсвөөс зарлага гарган байгуулах, тодорхой зориулалтын тусгай санг хууль тогтоох байгууллагын онцгой шийдвэрээр байгуулах гэсэн хоёр замаар байгуулагддаг.

Барууны өндөр хөгжилтэй орнуудад 30-80 ийм тусгай сангууд үйл ажиллагаа явуулдаг ба тухайлбал, Францад засгийн газрын тусгай сангуудын хөрөнгийн хэмжээ улсын төсвийн хэмжээтэй ойролцоо байдаг бол Японд ийм сангуудаас нийт улсын зарлагын талаас илүү хувийг, Их Британид 1/3-ийг санхүүжүүлдэг байна⁸⁴.

Түүнчлэн газрын тосны үйлдвэрлэл ихтэй орнуудад эх үүсвэр нь уул уурхайн орлогоос бүрддэг баялгийн сангуудыг байгуулсан ба эдийн засгийг макро түвшинд, түүний дотор улсын төсвийг дунд, урт хугацаанд тогтворжуулах, үндэсний санхүүгийн хуримтлалыг бий болгон арвижуулж, эдийн засгийн хараат бус байдлыг бүрдүүлэхэд чиглэсэн төрийн мэдлийн нийт 56 хөрөнгийн сан байна⁸⁵.

Эрдэс баялгийн салбараас орж ирэх орлогыг захиран зарцуулахад дараах шалтгаануудын улмаас тусгайлан сан байгуулдаг байна. Үүнд:

⁸⁴ Жук И.Н Международные финансы. www.exsolver.narod.ru

⁸⁵ Эх үүсвэр нь уул уурхайн орлогоос бүрддэг баялгийн сангуудын зарчим, үйл ажиллагаа. Харьцуулсан судалгаа. УИХ-ын ТГ-ын СШОНХТөв. 2009 он.

- **Ил тод байдлыг хангахад тохиромжтой.** Баялгаас орох орлого хэрхэн зарцуулагдаж байгааг баялгийн эзэн болсон ард түмэн мэдэх боломжтой.

- **Хяналт тавихад тохиромжтой.** Сангийн хөрөнгийг зориулалтын дагуу ашиглаж буй эсэхэд хяналт тавих боломжийг төр засаг, иргэний нийгэм, хувийн хэвшил, иргэдэд олгодог. Төсвийн гадуур хяналтгүй зарцуулахаас сэргийлэхэд ач холбогдолтой.

- **Тогтворжилт.** Газрын тос, зэс, алт зэрэг байгалийн баялгийн бүтээгдэхүүний үнэ дэлхийн зах зээл дээр ихээхэн хэлбэлздэг. Уг хэлбэлзлээс шалтгаалан улсын төсөвт үүсэх хүндрэл, хомсдлоос сэргийлэх зорилгоор олонхи сан байгуулагддаг. Бүтээгдэхүүний үнэ өндөр байхад санд төвлөрүүлсэн хөрөнгөд хүрэхгүйгээр улам баяжуулах, үнэ унасан тохиолдолд улсын төсвийг нөхөх зорилгоор сангаас хөрөнгө татах зарчмаар сан үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Ингэсээр үнэ өндөр байх үед төсвийн зарлагыг хэт нэмэгдүүлж, дараа нь үнэ буурахад зарлагаа санхүүжүүлэх боломжгүй болохоос сэргийлэх юм.

- **Хуримтлал, хадгаламж.** Хуримтлал үүсгэх зорилгоор сан байгуулснаар нөөц баялгийг мөнгөн хэлбэрт шилжүүлж, тодорхой хэмжээгээр хадгалснаар үнэ цэнийг нь хойч үедээ зориулан хадгалах буюу нэмэгдүүлэх зорилготой. Харин санд хуримтлуулсан хөрөнгөөс олох ашгийг энэ үеийнхэнд зориулан зарцуулах боломжтой.

- **Бусад хүчин зүйлс.** Дотоодын үнийн хөөрөгдлийг хязгаарлах, валютын ханшийг өсгөхгүй байх зарчмаар Голланд өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, төсвийн үйл явцыг илүү хариуцлагатай болгох, орлогыг илүү хариуцлагатай зарцуулах сонирхлыг бэхжүүлэхэд эерэг үр дагавар авчирдаг байна.

• **Монгол Улсын Засгийн газрын тусгай сангуудын зохицуулалт**

Засгийн газрын нөөц хөрөнгө болон болзошгүй эрсдлийн санг бүрдүүлэх, зарцуулах, гүйцэтгэлийг тайлагнах, улсын төсвийн хуваарилагдаагүй зардлыг зарцуулахтай холбогдсон харилцааг Санхүү, эдийн засгийн сайдын “Түр журам батлах тухай” 2002 оны 207 дугаар тушаалаар батлагдсан журмаар зохицуулж байжээ. Харин 2002 онд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Нэгдсэн төсвийн тухай хуульд Засгийн газрын нөөц хөрөнгө, болзошгүй зардлын эрсдлийн санг бүрдүүлэх, зарцуулах, хуваарилагдаагүй зардлыг зарцуулах журмыг хуулиар зохицуулахаар заасны дагуу 2006 онд **Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль** батлагджээ.

Өнөөгийн байдлаар Нийгмийн даатгалын сан, Нийгмийн халамжийн сан, Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан, Хүний хөгжил сан, Улсын авто замын сан, Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сангаас бусад тусгай сантай холбогдсон харилцааг энэ хуулиар зохицуулж байгаа ба дээрх сангуудыг оролцуулаад нийт 27 засгийн газрын тусгай сан ажиллаж байна. Эдгээр санг дараахь ангилалд хуваана. Үүнд:

- Тусгай хуулиар зохицуулах сан;
- Эх үүсвэрийг нь 100 хувь төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх сан;
- Эх үүсвэрийнх нь зонхилох хэсгийг төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх сан;
- Эх үүсвэрийнх нь зонхилох хэсгийг буцалтгүй тусламж, хандиваар бүрдүүлэх сан.

Тусгай хуулиар зохицуулах санд дараахь тусгай сан хамаарч байна:

1. Нийгмийн даатгалын сан;
2. Нийгмийн халамжийн сан;
3. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан;

4. Улсын авто замын сан;
5. Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сан;
6. Хүний хөгжил сан.

Эх үүсвэрийг нь 100 хувь төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх санд дараахь тусгай сан хамаарч байна:

1. Засгийн газрын нөөц сан;
2. Эрсдэлийн сан.

Эх үүсвэрийнх нь зонхилох хэсгийг төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх санд дараахь тусгай сан хамаарч байна:

- Аялал жуулчлалын сан;
- Байгаль хамгаалах сан;
- Дархлаажуулалтын сан;
- Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан;
- Соёл, урлаг хөгжүүлэх сан;
- Сургалтын төрийн сан;
- Хилийн чанадад байгаа Монгол Улсын иргэдэд туслах сан;
- Хүүхдийн төлөө сан;
- Хөрөнгө оруулалт, хөгжлийн сан;
- Шинжлэх ухаан, технологийн сан;
- Эрүүл мэндийг дэмжих сан;
- Сэргээгдэх эрчим хүчний сан;
- Зэвсэгт хүчний хөгжлийн сан;
- Орон сууц хөгжүүлэх сан.

Эх үүсвэрийнх нь зонхилох хэсгийг буцалтгүй тусламж, хандиваар бүрдүүлэх санд дараахь тусгай сан хамаарч байна:

- Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сан;
- Мал хамгаалах сан;
- Тариаланг дэмжих сан;
- Олон улсын гэрээний дагуу байгуулагдсан сан. Эдгээр сан нь үйл ажиллагаагаа өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар явуулдаг.

Тусгай хуулиар зохицуулсан сангуудын хувьд үйл ажиллагаа нь дараах хуулиудаар тус тус зохицуулагдаж байна. Үүнд:

1. Нийгмийн даатгалын сан нь Нийгмийн даатгалын тухай хуулиар /1994/,
2. Нийгмийн халамжийн сан нь Нийгмийн халамжийн тухай хуулиар /2005/,
3. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих сан нь Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хуулиар /2001/,

4. Улсын авто замын сан нь Авто замын тухай хуулиар /1998/,
5. Мэргэжлийн боловсрол, сургалтыг дэмжих сан нь Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай хуулиар /2009/,
6. Хүний хөгжил сан нь Хүний хөгжил сангийн тухай хуулиар /2009/ зохицуулагдаж байна.

“Хүний хөгжил сангийн тухай” хууль нь дээр дурьдсан баялгын сангуудад тавигддаг шаардлагуудаас тогтворжилтын буюу үнийн хэлбэлзлээс шалтгаалан улсын төсөвт үүсэх хүндрэл, хомсдлоос сэргийлэх, төсвийн хомсдлийг нөхөхөөс бусад шаардлагыг хангаж байна.

Тухайлбал, хуримтал, хадгаламж үүсгэх шаардлагын үүднээс тус хуулийн 5 дугаар зүйлд сангийн хөрөнгийг арвижуулах зорилгоор дотоодын болон олон улсын санхүүгийн зах зээл дээр дараахь санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулна: үнэт цаас, өрийн бичиг, хадгаламж гэж хуульчилсан ба сангийн ил тод байдлыг хангах үүднээс тус хуулийн Мэдээллийн нээлттэй байдал гэсэн 12 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт Компанийн үйл ажиллагааны болон санхүүгийн тайлан, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, компаний удирдлагатай холбоотой мэдээллийг өдөр тутмын хэвлэлээр хагас жил тутам нийтэд хүртээмжтэй хэлбэрээр мэдээлнэ гэж заасан.

Хяналтын тухайд “Хүний хөгжил сангийн тухай” хуульд компанийн үйл ажиллагаанд байнгын хяналт тавих чиг үүргийг хяналтын зөвлөл хэрэгжүүлэхээр заасан ба сангийн санхүүгийн болон үйл ажиллагааны тайланд Үндэсний аудитын газар жил бүр аудит хийж, дүгнэлт гаргана. Мөн хөндлөнгийн аудитыг жилд нэгээс доошгүй удаа олон улсын нэр хүнд бүхий аудитын байгууллагаар хийлгэж, дүгнэлтийг Улсын Их Хуралд танилцуулахаар хуульчилсан байна.

Эх үүсвэрийг нь 100 хувь төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх сангууд болох засгийн газрын нөөц сан, эрсдэлийн сангийн талаар Нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд Засгийн газрын захиран зарцуулах эрхийн хүрээнд Засгийн газрын нөөц хөрөнгө, болзошгүй зардлын эрсдэлийн санг улсын төсвийн бүрэлдэхүүн хэлбэрээр, Улсын Их Хурлын зөвшөөрлөөр байгуулан зарцуулж болно гэж заасан ба Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд бүрдүүлэх эх үүсвэр, зарцуулах, тайлагнах, хяналт тавих журмыг хуульчилжээ.

Дээрхи тусгай сангуудаас эх үүсвэрийнх нь зонхилох хэсгийг төсвийн хөрөнгөөр бүрдүүлэх сангуудын зохицуулалтын хувьд эдгээр нь дангаараа Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуулиар зохицуулагддаг ба тусгай сангийн зохион байгуулалт, орон тооны хязгаарыг Засгийн газар тогтоож, хөрөнгийг хуулийн дагуу төрийн сангийн тусгай дансанд байршуулж, түүнийг захиран зарцуулах шийдвэрийг тухайн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн гаргадаг байна.

Судалгааны явцад Дархлаажуулалтын сан, Эрүүл мэндийг дэмжих сан, Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих сан, Соёл урлагыг хөгжүүлэх сан, Авто замын сан, Байгаль хамгаалах сан, Аялал жуулчлалын сан зэрэг сангуудыг хариуцан үйл ажиллагааг нь явуулж байгаа зарим хүмүүстэй уулзаж ярилцан саналыг авсан болно.

- **Судалгааны дүгнэлт, санал, зөвлөмж**

Засгийн газрын тусгай сангуудын үйл ажиллагааны эрх зүйн орчинд хийсэн шинжилгээний дүнд дараах дүгнэлтийг хийж байна. Үүнд:

- Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль нь анх 2006 онд батлагдан хэрэгжиж эхлэхдээ олон задгай, өөр өөрийн удирдлагатай байсан сангуудыг нэгтгэн төвлөрүүлж, улсын төсвөөс болон бусад эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх эх үүсвэрийг хуульчилсан нь зөв арга хэмжээ байсан. Тухайлбал, аялал жуулчлалын сан,

дархлаажуулалтын сан, соёл урлагыг хөгжүүлэх сан зэрэг сангуудын үйл ажиллагаа баталгаатай эх үүсвэртэй болж жигдэрсэн байна.

- Сэргээгдэх эрчим хүчний сан, Орон сууц хөгжүүлэх сан, Зэвсэгт хүчний хөгжлийн сан зэрэг байгуулагдаад удаагүй байгаа сангуудын хувьд ажлын хэсэг байгуулагдан үйл ажиллагааныхаа журам, зааврыг боловсруулах, батлуулах түвшинд ажиллаж байна.

- Эдгээр сангуудаас зарим онцлог сангуудыг бие даалган тусгай хуулиар зохицуулах шаардлага байгаа нь ажиглагдлаа.

Тухайлбал, Байгаль хамгаалах сангийн хувьд Байгаль орчин, аялал жуулчлалын Яам “Байгаль орчны сангийн тухай” хуулийн төсөл боловсруулан Засгийн газрын хуралдаанд оруулан хэлэлцүүлэхээр бэлтгэж байна. Хуулийн төсөл батлагдсанаар байгаль орчны санхүүгийн бие даасан нөөц бүрдэж байгаль орчны татварын орлогын суурь сан бий болно. Мөн байгаль орчны салбарт дорвитой хөрөнгө оруулалт төвлөрч шууд УИХ-ын харьяанд бие даасан хараат бус санхүүгийн боломж бүрдэж байгаль орчны тогтвортой хөгжлийг хангах гол хөрөнгийн эх үүсвэр бий болно гэж хуулийн төслийг санаачлагчид үзжээ.

- Монгол улсыг хөгжүүлэх сангийн тухай хуулийг хүчингүй болгосноор улсын эдийн засгийн чадавхийг дээшлүүлэх, хөгжилд хөрөнгө оруулалт хийх тусгай сан байхгүй болсон байна.

Судалгааны санал, зөвлөмж:

- Монгол Улсын эдийн засгийн чадавхийг дээшлүүлэх, хөгжилд хөрөнгө оруулах зорилго бүхий Хөгжлийн санг байгуулах боломжийг судлах, энэ санд төвлөрүүлсэн эх үүсвэрээс тухайлбал, “Утаагүй Улаанбаатар” зэрэг хөтөлбөрийг санхүүжүүлэх, дотоодын үйлдвэрлэл, аж ахуйн үйл ажиллагааг дэмжих, гэр хорооллыг барилгажуулах, дэд бүтцийг шинэчлэн сайжруулах боломжтой юм.

- Засгийн газрын тусгай сангийн хөрөнгийн зарцуулалтанд тавих хяналтыг сайжруулах, эдгээр санд буцалтгүй тусламж, хандив олгосон олон улсын байгууллага, түүнчлэн гадаад, дотоодын аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдийн төлөөллийг уг хяналтанд оролцох эрх зүйн боломжийг олгох шаардлагатай байна.

- Цаашид Засгийн газрын тусгай сангуудын төлөөлөл оролцсон уулзалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж Засгийн газрын тусгай сангийн хууль хэрхэн хэрэгжиж байгаа байдалд дүгнэлт хийж, цаашид авах арга хэмжээг тодорхойлох нь зүйтэй.

**Монгол Улсыг хөгжүүлэх сан болон бусад сангийн үйл ажиллагаатай
холбоотой хуулиуд тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр**

/Хуулийн хувийн хэргээс авав/

	<i>Хуулийн нэр батлагдсан огноо</i>	<i>Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага</i>	<i>Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ</i>	<i>Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал</i>	<i>Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал</i>	<i>Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал</i>
1.	Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль /2006.06.29/	2002 онд шинэчлэн батлагдсан Монгол Улсын Нэгдсэн төсвийн тухай хуулийн 13.3-т Засгийн газрын нөөц хөрөнгө, болзошгүй зардлын эрсдлийн санг бүрдүүлэх, зарцуулах, хуваарилагдаагүй зардлыг зарцуулах журмыг хуулиар зохицуулахаар заасан бөгөөд уг заалтыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн улсын төсвөөс болон зээл, тусламж зэрэг улсын төсөвтэй адилтгах эх үүсвэрээс бүрдүүлж байгаа сангуудыг байгуулах, сангийн хөрөнгийг зарцуулах, гүйцэтгэлийг тайлагнах, хяналт тавих нэгдсэн зохицуулалт бий болгох шаардлагатай байна.	Хуулийн төсөл нь 6 бүлэг 33 зүйлтэй байх бөгөөд энэхүү хуулийн төслөөр Засгийн газрын тусгай сангийн төрлийг тогтоож, эдгээр санг бүрдүүлэх, зарцуулах, гүйцэтгэлийг тайлагнах, хянахтай холбогдсон харилцааг зохицуулна.	Засгийн газрын тусгай сангийн хууль батлагдсанаар төсвийн хөрөнгийн ашиглалтын үр ашиг дээшилж, зарцуулалтад тавих хяналт сайжрах нэг нөхцөл бүрдэнэ. Хуулийг хэрэгжүүлэх шатанд ямар нэг нэмэгдэл зардал, бусад хөрөнгийн эх үүсвэр тусгайлан шаардахгүй юм. Энэхүү хууль нь 2006 онд батлагдсанаас хойш 2007, 2008, 2009 онуудад нийт 47 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон.	Энэхүү хуулийн төсөлд дараахь хэд хэдэн асуудлыг тусгасан байна. - Засгийн газрын тусгай санг тодорхойлж, түүний төрлийг нь тогтооно. - Санг бүрдүүлэх эх үүсвэр, сангийн хөрөнгийг бүрдүүлэхдээ харгалзан үзэх нөхцлүүд болон зарцуулах зориулалтыг сан тус бүрээр нарийвчлан зааж, уг сангаас хөрөнгө гаргах шийдвэртэй холбогдсон харилцааг зохицуулна. - Засгийн газрын тусгай сангуудад санхүүжилт олгох хэлбэр, түүнийг гүйцэтгэх журмыг тусгана. - Засгийн газрын тусгай сангийн гүйцэтгэлийг тайлагнах, хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг зохицуулна.	Хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ нь Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд бүрэн дүүрэн туссан гэж үзэж болно. Харин хуулийн төслийг төсвийн байнгын хороогоор хэлэлцэх үед гишүүдийн зүгээс зарим нэр төрлийн сангуудыг хасах, зарим сангуудыг нэмэх санал гарсаны дагуу 2 дугаар бүлгийн Засгийн газрын тусгай сан, түүний төрөл гэсэн 5 дугаар зүйлд өөрчлөлт орсон байна. Тухайлбал, Засгийн газрын өргөн барьсан хуулийн төслөөс Бүсийн хөгжлийг дэмжих сан, Орон сууц хөгжүүлэх сан, Гаалийн хөгжлийн сан, Татварын хөгжлийн сан, Улсын төсвийн хуваарилагдаагүй зардлын сан, Тогтворжуулалтын сангуудыг хасч, нэр бүхий гишүүдийн саналаар Жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан, Эрүүл мэндийн сан, Бүх нийтийн үйлчилгээний үүргийн сангуудыг нэмсэн байна. Мөн 2 дугаар бүлэгт Тусгай сангийн ангилал гэсэн 6 дугаар зүйлийг нэмсэн ажээ.

2. Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн тухай хууль /2007.02.06/ Уг хууль 2009 оны 11 дүгээр сарын 25-ны өдрийн хуулиар хүчингүй болсон.	Засгийн газрын тусгай сангийн хуулийн 26.6-д заасны дагуу Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн хөрөнгийг захиран зарцуулах журмыг Засгийн газрын өргөн мэдүүлснээр УИХ батална гэж заасны дагуу эхлээд уг журмыг боловсруулсан байна. Улмаар энэ журмын төслийг төсвийн байнгын хорооны хуралдаанаар хэлэлцэх үед тус журмын төслийг Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн хөрөнгийг захиран зарцуулах журмыг байна.	Журмын төсөл нь сангийн удирдлага, зохион байгуулалт, сангийн хөрөнгийг зарцуулах журам, сангаас хөрөнгө гаргах төсөл, арга хэмжээний төрөөл, сангаас хөрөнгө гаргах шийдвэртэй холбоотой харилцааг зохицуулахаар тусгажээ. Уг сангийн хөрөнгийн эх үүсвэр, түүний зарцуулах зориулалт, тайлагнах, хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд тусгасан тул давхардуулан тусгахгүй гэж үзэж байжээ.	Хуулийн төсөл батлагдсанаар төсвийн хөрөнгийн үр ашгийг сайжруулж, оновчтой хуваарилах, давагдашгүй хүчин зүйлийн улмаас үүссэн төсвийн орлогын дутагдлыг нөхөх, хүүхэд, гэр бүлийг дэмжих, аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэдэд бизнесийн үйл ажиллагаа явуулах таатай орчныг бүрдүүлэх, улсын эдийн засгийн чадавхийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн оновчтой дэд бүтцийг байгуулах замаар эдийн засгийн өсөлтөд эерэг нөлөө үзүүлнэ. 2007 онд батлагдсанаас хойш 2008, 2009 онд нийт 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон.	Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн хөрөнгийг захиран зарцуулах журмыг Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн тухай хуулийн төсөл болгон өөрчилсөнөөр дараах асуудлыг зохицуулсан. Үүнд: -Сангийн эх үүсвэр, зориулалт -Сангийн төсвийн төслийг боловсруулах, өргөн мэдүүлэх, батлах -Сангийн төсвийг захиран зарцуулах, гүйцэтгэлийг нь тайлагнах, хяналт тавих	Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн хөрөнгийг захиран зарцуулах журмын төслийг УИХ-ын Төсвийн байнгын хорооны хуралдаанаар хэлэлцээд Монгол Улсыг хөгжүүлэх санг МУ-ын нэгдсэн төсвийн орлогоос тусгаарлан төвлөрүүлэх нь зүйтэй гэж үзсэний үндсэн дээр уг журмын төслийг Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангийн тухай хуулийн төсөл болгон өөрчилжээ. Төсөлд Засгийн тусгай сангийн тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн заалтуудыг шууд тусгасан байна. Өөрөөр хэлбэл Монгол Улсыг хөгжүүлэх сантай холбоотой заалтуудыг авсан.
3. Хүний хөгжлийн сангийн тухай хууль /2009.11.18/	Энэ хуулийг батлахын өмнө Монгол Улсын Засгийн газраас 2008 оны 4 дүгээр сарын 4-ны өдөр “Эх орны хишиг сангийн тухай” хуулийн төсөл, УИХ-ын нэр бүхий гишүүд 2009 оны 6 дугаар сарын 18-ны өдөр Эрдэнийн хувийн /Баянмонгол корпораци/ тухай хуулийн төслүүд нь тус тусдаа хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээг тодорхойлсон байна.	“Эх орны хишиг сангийн тухай” хуулийн төсөл, Эрдэнийн хувийн /Баянмонгол корпораци/ тухай хуулийн төслүүд нь тус тусдаа хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц, зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээг тодорхойлсон байна.	Стратегийн ач холбогдол бүхий ордоос төсөвт төвлөрөх орлогыг зүй зохистой хувиарлан зарцуулж, хуримтлал бий болгон үр ашгийг нь иргэддээ оновчтой хэлбэрээр тэгш хүртээх хууль эрх зүйн орчныг бий болгосноор эдийн засгийн хөгжлийг зөв залах, төсвийн гэнэтийн орлогыг дагалдан Засгийн газрын зардал нэмэгдэж, үнэ өсөхөөс урьдчилан сэргийлэх, дотоодын зах зээл дээрх мөнгөний	Өргөн баригдсан хоёр хуулийн төслийг нэгтгэн “Хүний хөгжил сангийн тухай” хуулийн төсөл болгон өөрчилсөнөөр дараах асуудлыг тусгасан байна. Үүнд: -Хүний хөгжил сан, түүнийг бүрдүүлэх арвижуулах -Сангийн хөрөнгийн удирдлага, зохион байгуулалт -Сангаас хишиг, хувь хүртээх -Сангийн төсвийн төслийг боловсруулах, өргөн мэдүүлэх, батлах, тайлагнах	Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн хуулийн 16.4 дүгээр зүйлд “Нэг асуудлаар хоёр болон түүнээс дээш төсөл өргөн мэдүүлсэн бөгөөд хууль санаачлагчид нь зөвшөөрсөн бол Байнгын хороо тэдгээрийг нэгтгэн нэг төсөл болгож Байнгын хорооны санал, дүгнэлтийн хамтаар, хэрэв ийнхүү нэгтгэхийг зөвшөөрөөгүй бол тус тусад нь санал, дүгнэлт гаргаж нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцүүлнэ” гэж хуульчилсаны дагуу ажлын хэсэг төслүүдийг нэгтгэж

	төсөл болон Эрдэнийн хувийн /Баянмонгол корпораци/ тухай хуулийн төслийн хэлэлцэх эсэх тухай асуудлыг хэлэлцээд Эх орны хишиг сангийн тухай хуулийн төсөл болон Эрдэнийн хувийн /Баянмонгол корпораци/ тухай хуулийн төслийг хэлэлцэх нь зүйтэй гэж үзээд уг хоёр хуулийн төслийг нэгтгэн хэлэлцүүлэхээр шийдвэрлэжээ. Төсөл санаачлагчдаас ашигт малтмал, уул уурхайн салбарын орлогоос хуримтлал үүсгэж тогтвортой өсөн нэмэгдэх байнгын нөөц бүрдүүлэн иргэддээ тэгш хүртээх зорилгоор сан байгуулах, түүнийг бүрдүүлэх, зарцуулах шаардлагатай гэж үзсэн байна.	нь 7 бүлэг, 26 зүйлтэй ба уг хуулийн төсөл нь “Эх орны хишиг сангийн тухай” хуулийн төслийн бүтэц, хамрах хүрээг үндэс болгон авсан байна. Энэ хуулийн төсөл нь ашигт малтмал, уул уурхайн салбарын орлогоос хуримтлал үүсгэж, тогтвортой өсөн нэмэгдэх байнгын нөөц бүрдүүлэн иргэддээ тэгш хүртээх зорилгоор хүний хөгжил сан байгуулах, түүнийг бүрдүүлэх, сангийн хөрөнгийг удирдах, зарцуулах, гүйцэтгэлийг нь тайлагнах, хяналт тавихтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад чиглэсэн.	нийлүүлэлтийг багасгаж, инфляцийг бууруулахад эерэг нөлөө, нийгмийн хөгжил, айл өрхийн амьжиргаанд зохих дэмжлэг үзүүлэх болно. Түүнчлэн энэ орлогоос иргэддээ хишиг хүртээх нь төр, иргэний хоорондын харилцааг бэхжүүлэхэд тодорхой түлхэц болно. Хууль батлагдсанаас хойш нэмэлт, өөрчлөлт ороогүй байна.	-Сангийн хөрөнгийн бүрдүүлэлт, зарцуулалтад тавих хяналт	“Хүний хөгжил сангийн тухай” хуулийн төсөл болгон өөрчилсөн байна. Хүний хөгжил сангийн тухай хуулийн хүний хөгжил сан, түүнийг бүрдүүлэх, арвижуулах, сангаас хишиг, хувь хүртээх, сангийн төсвийн төслийг боловсруулах, өргөн мэдүүлэх, батлах, тайлагнах, сангийн хөрөнгийн бүрдүүлэлт, зацуулалтад тавих хяналтын талаархи зохицуулалтыг хуульчилсан бүлгүүдэд Эх орны хишиг сангийн тухай хуулийн төслийн зохих бүлгүүдийг үндэс болгон авч харин сангийн хөрөнгийн удирдлага, зохион байгуулалт гэсэн 3 дугаар бүлэгт сангийн хөрөнгийн удирдлага, компаний үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, компанийн төлөөлөн удирдах зөвлөлийн бүрэлдэхүүн, түүнийг томилох, хяналтын зөвлөл, мэдээллийн нээлттэй байдал гэсэн зүйлүүдийг хуульчилахдаа Эрдэнийн хувийн /Баянмонгол корпораци/ тухай хуулийн төслийн зохих зүйлүүдийн гол санааг үндэс болгон хуульчилжээ.
--	---	--	--	---	---

**Найм. Эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн
зохицуулалттай холбоотой хуулиуд**

Монгол Улсын Их Хурлаас баталсан “Чөлөөт бүсийн тухай хууль”-д худалдааны чөлөөт бүсүүдийг Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Олон улсын гэрээнүүдтэй уялдуулах асуудал, чөлөөт бүсэд явагдах үйл ажиллагааны төрлүүд, гаалийн татвараас чөлөөлөх, аж ахуй нэгжүүдийг бүртгэх хялбаршуулсан журам зэрэг хөнгөлөлтүүд болон газрын өмчлөл, чөлөөт бүсэд мөрдөх орлогын албан татварын хувь хэмжээний талаархи заалтууд багтжээ.

Энэхүү хуультай уялдуулан “Замын Үүд эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”, “Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”, “Цагаан нуур худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”-уудыг батлан гаргаж худалдааны чөлөөт бүсүүдийг байгуулан ажиллаж байна.

Чөлөөт бүсийн тухай хуулинд тавигдах шаардлага, харьцуулалт

Хуулийн заалт	Агуулга	Олон улсын шилдэг туршлага	Зөвлөмж
Худалдааны ЧБ-ийн тухай Монгол улсын хууль, 1-р зүйл	Хуулийн зорилго	ХЧБ-ийн талаархи хуулийн зорилгод бүсийн хөгжил, үйл ажиллагаанд хувийн хэвшлийг түлхүү оролцуулах тухай тусгайлан дурьддаг.	Хувийн хэвшлийн болон төрийн үүрэг ролийн тухай хуулинд нэмж тусгах шаардлагатай.
Худалдааны ЧБ-ийн тухай Монгол улсын хууль, 2-р зүйл	Монгол улсын ХЧБ-д хамаарах олон улсын хууль тогтоомж, гэрээний талаар дурьдсан.	ХЧБ-ийн засаг захиргааны бүсэд явагдаж буй үйл ажиллагаануудыг зохицуулж, зарим тохиолдолд хийж гүйцэтгэх тухай асуудлыг нэг л хуулинд заасан байдаг. Бусад асуудлыг Засгийн газар тогтоол гаргах замаар зохицуулдаг.	Монгол улс дах ХЧБ-үүдийн үйл ажиллагааны чиглэл, хөгжилтэй холбогдуулан нарийвчилсан зохицуулалт хийх хэрэгтэй.
Худалдааны ЧБ-ийн тухай Монгол улсын хууль, 3.4-р зүйл	ХЧБ-д явагдах үйл ажиллагаанууд. ХЧБ-ийн ажиллагаа нь экспортын чиглэлтэй байх тухай заасан.	ДХБ-ын шаардлагын дагуу ХЧБ-д экспортын чиглэл зэрэгтэй холбогдсон тусгай журам үйлчлэх ёсгүй. ХЧБ-үүд нь экспортын чиглэл зэрэг нөхцөлөөр ялгаварлан гадуурхах байдал гаргаж болохгүй	“Экспортын чиглэл”-тэй холбогдсон заалтыг ХЧБ-ийн тухай хууль тогтоомжоос хасах нь зүйтэй.
Худалдааны ЧБ-ийн тухай Монгол улсын хууль, 4-р зүйл	ХЧБ дэх татвар, гааль, валютын тусгай журмын талаар өгүүлсэн. Татварын хөнгөлөлтүүдийг нарийвчлан зааж өгөөгүй.	ХЧБ-д үйлчлэх компаний орлогын татварын хэмжээг бага байлгаж, барааг тухайн улсын нутаг дэвсгэрт импортлох хүртэл импортын татварыг түдгэлзүүлж, валютын зохицуулалтыг таатай болгож, төрийн зохицуулалт, хяналтыг үр дүнтэй ил тод байлгахад анхаардаг.	Орлогын татвар, валютын зохицуулалт, гаалийн үйлчилгээний нөхцлүүдийг хуулинд нарийвчлан зааж өгөх хэрэгтэй.

Худалдааны чөлөөт бүсийн тухай Монгол улсын хууль, 5-р зүйл	ХЧБ байгуулах, татан буулгах	Шийдвэр гаргах этгээдэд чиглэл өгөх үүднээс ХЧБ-д явуулах үйл ажиллагааны чиглэлийн үндсэн шалгууруудыг хуулинд тусгасан байдаг.	Шалгуур үзүүлэлтүүдийг хуулинд нэмж оруулах.
Худалдааны чөлөөт бүсийн тухай Монгол улсын хууль, 8-р зүйл	ХЧБ-ийн Ерөнхий менежер нь төрийн албан хаагч байж, захирагчид тайлагнана.	Менежментийн чиг үүргийг гол төлөв хувийн хэвшилд шилжүүлдэг.	Менежиентийг хувийн хэвшилд шилжүүлэхийг зөвшөөрч, дэмжих нь зүйтэй.
Худалдааны чөлөөт бүсийн тухайн Монгол улсын хууль, 13-р зүйл	ХЧБ-д үйл ажиллагаа явуулах компаниудын бүртгэл	Бүртгэлийн журмыг гол төлөв тусгай тогтоолоор зохицуулдаг. Бүртгэлийн журамд тусгагдах шалгуур үзүүлэлтүүд, хориотой үйл ажиллагааны жагсаалт, бүртгэл хийгдэх хугацаа зэргийг хуулинд заадаг	Бүртгэлийн ажиллагаанд холбогдох шалгуур үзүүлэлтүүд болон журмыг тодруулах

/Эдийн засгийн бодлогын шинэтгэл, өрсөлдөх чадварын төслийн “Монгол улсын худалдааны чөлөөт бүс хөтөлбөрийн үнэлгээ, чөлөөт бүсийн байдалтай танилсан дүн шинжилгээ” тайлангаас авав. 2004 оны 3 дугаар сар./

Дүгнэлт: Худалдааны чөлөөт бүсийн хөтөлбөрийн эрх зүй, зохицуулалтын хүрээ нь гол төлөв гурван түвшиний хууль тогтоомжоос бүрддэг. Үүнд: худалдааны чөлөөт бүсийн тухай хууль, худалдааны чөлөөт бүсийн зохицуулалтууд болон үйл ажиллагааны журам.

Эдгээр эрх зүйн механизмыг бий болгох нь худалдааны чөлөөт бүсэд хөрөнгө оруулагчдын хэрэгцээ шаардлага болон олон нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлэхэд ач холбогдолтой байдаг байна.

Ази-Номхон далайн эдийн засаг нийгмийн комиссын 2005 оны илтгэлд чөлөөт бүсийн байршилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийг гаргасан бөгөөд нийгэм, улс төр, хууль эрх зүйн орчин тогтвортой байх нь хамгийн чухал хүчин зүйл /64%-ийн нэг гэж үзсэн байна.⁸⁶

“Өрсөлдөөнт орчныг бүрдүүлэхэд шаардлагатай, олон улсын шилдэг туршлагаар нотлогдсон элементүүдтэй харьцуулахад МУ-ын худалдааны чөлөөт бүсийн хөтөлбөр нь өрсөлдөх чадварын хувьд нэлээд дутмаг байна. Уг худалдааны чөлөөт бүсийн хөтөлбөрийг олон улсын өрсөлдөх чадварын стандартад хүргэхийн тулд эдийн засгийн чөлөөт бүсийн тухай МУ-ын хуулийг өөрчлөх шаардлагатай” гэж “Эдийн засгийн бодлогын шинэтгэл, өрсөлдөх чадварын төсөл”-өөс хийсэн судалгаагаар дүгнэсэн байна.

- **Гадаадын зарим орнуудын худалдааны чөлөөт бүсийн талаар:**

Доминиканы Бүгд Найрамдах улсын Худалдааны чөлөөт бүсийн тогтолцоо:

Доминиканы Бүгд Найрамдах улс нь олон улсын шилдэг туршлагыг ашиглаж Худалдааны чөлөөт бүсийг хэрхэн амжилттай байгуулж болохыг харуулсан жишээ болсон. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийн хувьд үр ашигтай болж чадаагүй байна.

⁸⁶ Д.Ганбаатар-Чөлөөт бүсийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлийн судалгаа,

Худалдааны чөлөөт бүсийн хөтөлбөр нь 1969 онд улс оронд шинэ ажлын байр бий болгох, гадаад валют солилцоог бий болгох, экспортын бүс бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх зорилготойгоор ямар нэгэн зардал үр ашгийн тооцоогүйгээр хэрэгжиж эхэлсэн байна.

Доминиканы Бүгд Найрамдах Улс 2004 оны байдлаар 53 ХЧБ-ийн хөтөлбөрөөр 520 компанийг бий болгож, 171,000 хүнийг ажлын байраар ханган, нийт 1 тэрбум ам.долларын хөрөнгө оруулалтыг хийгээд байна. Доминиканы ХЧБ-ийн хөтөлбөр нь эрс ялгаатай 2 өөр үе шатад хуваагдах ба энэ нь хөтөлбөрийн орчныг бүрдүүлэхтэй шууд холбоотойгоор үр дүнгээ өгсөн байна.

1-р үе: 1969-1980

Энэ үеийн үр дүнд нийт 3 худалдааны чөлөөт бүсийн хөтөлбөр хэрэгжиж, 71 компани үйл ажиллагаа явуулж эхлэн нийт 16,000 ажлын байр бий болсон. Уг үеийн хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийг ихэнхийг буюу 95 гаруй хувийг АНУ эзэлж байжээ.

2-р үе шат: 1980-2002

Энэ үе шатанд тус хөтөлбөр нь эдийн засгийн шинэчлэлтийг нийт орон даяар хийхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн хамгийн чухал нь валютын ханшийг чөлөөлсөн явдал юм. Энэ үед 50 худалдааны чөлөөт бүс, 449 компани, 155,000 ажлын байруудыг шинээр бий болгож чадсан байна.

Доминиканы худалдааны чөлөөт бүс нь урт хугацаанд үргэлжлэн байсан ажилгүйдлийн асуудлыг үр дүнтэй шийдвэрлэж чадсан байна.

Орос дахь эдийн засгийн чөлөөт бүсийн тогтолцоо:

1990-ээд оны дунд үеэс Оросын дээд зөвлөл нь 13 чөлөөт эдийн засгийн бүс байгуулах шийдвэр гаргасан. Үүний дагуу чөлөөт эдийн засгийн бүс бүрийн аж ахуйн эрх мэдлийг бүс бүрээр тус бүрд нь Оросын сайд нарын зөвлөл тогтоол гаргаж баталж өгсөн байна. Татварын хөнгөлөлт нь гадаадын хөрөнгө оруулагч Оросын нутаг дэвсгэр дээр 50% хүртэл, газар ашиглалт ба бусад байгалийн баялаг ашигалахад төлбөр нь хөнгөлөлттэй.

Чөлөөт эдийн засгийн бүсэд газар ашиглах хугацаа 70 жил хүртэл харин чөлөөт эдийн засгийн бүсийн гадна гадаадын хөрөнгө оруулагчид 50 хүртлэх жилээр хөнгөлөлт үзүүлэхээс гадна бараа бүтээгдэхүүн оруулах, гаргахад гаалийн хөнгөлөлт, гадаадын хил гарах, орох журам дүрмийн хүнд суртлыг аль болох хялбар болгох, гадаадын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай үйлдвэр ба 30 хувийн гадаадын хөрөнгө оруулалттай хамтарсан компани экспорт, импортын үйл ажиллагааг лицензгүй болгохыг хуулиар зохицуулж өгсөн.

**Эдийн засгийн чөлөөт бүсийн хуулиуд, тэдгээрийн
үзэл баримтлалын түүвэр хүснэгт**

/Хуулиудын хувийн хэрэгээс авах/

	Хуулийн нэр, батлагдсан огноо	Хуулийн төслийн боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хүрээ хамрах	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт өөрчлөлт орсон байдал	Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал	Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал
	Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын н тухай хууль 2003.05.30	Улсын Их Хурал 2001 оны 57 дугаар тогтоолоор "Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал"-ыг баталж, Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэх талаар төрөөс баримтлах бодлого, чиглэлийг тодорхойлсон билээ. Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд заасан эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд юуны түрүүнд эдгээр зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээг хариуцан зохион байгуулах удирдлагын тогтолцоог бий болгох, засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж хоорондын болон салбар хоорондын шинжтэй эдийн засаг, нийгмийн иж бүрэн харилцааг зохицуулах үндсэн зарчмуудыг тогтоох, бүс нутгийн хөгжлийн асуудлаархи төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрхийг тодорхойлох шаардлага болон Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх санал боловсруулж өргөн барихыг даалгасан УИХ-ын 2001 оны 57 дугаар тогтоолыг үндэслэн энэхүү хуулийн төслийг боловсруулна.	Бүс нутгийн удирдлагын тухай хуулиар зохицуулах зүйлийн хүрээг дараахь чиглэлүүдээр тодорхойлно: 1/ бүс нутгийн зохион байгуулалт, удирдлагын тогтолцоо; 2/ Монгол Улсын хууль тогтоомжоор нарийн зохицуулагдаж ирээгүй аймаг, хот, тосгон хоорондын, салбар хоорондын шинжтэй эдийн засаг, нийгмийн харилцааг бүс нутгийн хүрээнд зохицуулах үндсэн зарчмууд; 3/ бүс нутгийн удирдлагын талаар төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагуудын хэрэгжүүлэх чиг үүрэг.	Энэ хууль батлагдсанаар Улсын Их Хурлаас баталсан "Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал"-д заасан зорилтуудыг хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчин бүрдэж, улмаар бүс нутгаар дамжуулан засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, хот хөдөөгийн хөгжлийн ялгааг арилгаж хүн амын амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, дэд бүтэц, үйлдвэрлэлийн хөгжлийг хөдөө орон нутагт чиглүүлэх таатай орчинг бүрдүүлэх суурь тавигдана.	- Бүс нутгийн удирдлагын үйл ажиллагааг эдийн засгийн бүсийн хүрээнд болон аймаг, орон нутгийн түвшинд зохион байгуулах үүрэг бүхий Засгийн газрын төлөөллийн байгууллага /Бүсийн зохицуулах зөвлөл/-ын ажиллах журмыг зохицуулах - Бүсийн зохицуулах зөвлөлүүд нь бүс нутгийн хөгжлийн бодлогыг орон нутагт хэрэгжүүлэх асуудлаар төрийн захиргааны төв болон нутгийн захиргааны байгууллагууд, түүнчлэн тухайн бүсэд багтдаг аймгуудын Засаг дарга нарын үйл ажиллагааг уялдуулах - бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалыг тодорхойлох, эдийн засгийн бүсчлэлийн ерөнхий бүдүүвч, бүсийн хөгжлийн тулгуур төвүүдийг тогтоох, бүс бүрийн хөгжлийн стратегийг батлах	- 6.1 дугаар зүйл. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага, зохицуулалтын үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, бүсчилсэн хөгжлийн асуудлаар Засгийн газрын ерөнхий стратегийг тодорхойлох чиг үүрэг бүхий орон тооны бүс Үндэсний хороо МУ-ын Ерөнхий сайдын дэргэд ажиллана. -7.1 дугаар зүйл. Бүсийн зөвлөл нь бүс нутгийн хөгжлийг дэмжих талаар төрөөс баримтлах бодлогыг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, бүсийн нийгэм, эдийн засгийн асуудлыг зохицуулах чиг үүрэг бүхий байгууллага мөн. Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулиар үндсэн зарчим, Үндэсний хороо, Бүсийн зөвлөл, төрийн байгууллагуудын бүрэн эрх, санхүүжилт болон бүсийн хэлэлцээрийн талаар зохицуулсан хууль болсон.

	Чөлөөт бүсийн тухай хууль 2002.06.28	Монгол улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах үндэслэл нь: 1/ эдийн засгаа нээлттэй аргаар хөгжүүлэх зохион байгуулалтын нэг шинэ хэлбэр болсон эдийн засгийн чөлөөт бүсийг сонгон авч хэрэгжүүлж байгаа дэлхийн олон орны нийтлэг жишиг. 2/ манай орны тодорхой бүс нутагт хөрөнгө оруулах эрмэлзэл бүхий гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхолыг өөрийн орны эрх ашигтай зөв хослон, тухайн бүс нутгийн болон улс орны эдийн засгийн хөгжилд тус дөхөм үзүүлэх	Монгол улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулж хөгжүүлэх үйл ажиллагааг энэ үзэл баримтлалд дурдсан зарчим, онцлог, бодит хүчин зүйл, угтвар нөхцөл, шалгуурыг үндэслэн сонгож авсан тодорхой бүсүүдийн статусыг тухай бүрт нь хуулиар тогтоон мөрдүүлэх замаар хэрэгжүүлнэ.	Олон улсын стандартад нийцсэн орчин үеийн холбоо, эрчим хүч, зам тээвэр зэрэг үйлдвэрлэлийн болон нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд тусална. Чөлөөт бүсийн хүрээнд гадаадын хөрөнгө оруулагчид, аж ахуй нэгж, байгууллага чөлөөтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлснээр эдийн засагт таатай нөхцөл бүрдэнэ.	-Эдийн засгийн чөлөөт бүсийг үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээ дагнасан ба хосолсон хэлбэрээр явуулах - Олон улсын стандартад нийцсэн орчин үеийн үйлдвэрлэлийн болон нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх, сайжруулах - Гадаадын хөрөнгө оруулагчид, аж ахуй нэгж, байгууллага чөлөөтэй, итгэл үнэмшилтэй ажиллах таатай орчинг бүрдүүлэх	
	Алтанбулаг худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль 2002.06.28	/Хуулийн төслийн танилцуулга/ УИХ-аас 1995 онд баталсан "Монгол улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах үзэл баримтлал"-ын дагуу бэлтгэж боловсруулав. Тус үзэл баримтлалд "Монгол улсад чөлөөт бүс байгуулах зорилтыг эхний ээлжинд хил орчмын нутагт "худалдааны чөлөөт бүс" байгуулах, тодорхой бүсүүдийн статусыг тухай бүрт нь хуулиар тогтоож мөрдүүлэх замаар хэрэгжүүлэх нь зүйтэйг тодорхойлсон юм. Монгол улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт заасны дагуу Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулагт эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах эрхзүйн орчинг бүрдүүлэх зорилгоор энэхүү хуулийн төслийг боловсрууллаа.	Сэлэнгэ аймгийн Алтанбулаг сумын нутаг дэвсгэрт тус улсын бусад нутаг дэвсгэрт байгуулах худалдааны чөлөөт бүсийг хамарч, дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагчид, худалдаа, наймаа чөлөөтэй эрхэлж харилцан үр ашигтай, хамтран ажиллах, улс хоорондын ачаа барааг баталгаатай хадгалах, шуурхай мэдээлж, тээвэрлэн дамжуулах эрхзүйн илүү таатай орчин бүрдүүлж, түүнд нийцүүлэн удирдлагын болон аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай дэглэм тогтооход	Энэ хуулийг батлан мөрдүүлснээр, Монгол улсад дэлхийн нийтлэг жишгийн дагуу олон улсын худалдаа, наймаа чөлөөтэй хөгжиж, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт, дэвшилтэт технологи, зохион байгуулалт, үйлчилгээний соёл, бизнесийн тэргүүний ололт, туршлага нэвтрэх эрхзүйн таатай орчин бүрдэх эхлэл тавигдах юм.	Дараахь зарчмын чанартай асуудлыг шийдвэрлэхэд онцлон анхаарсан болно.Үүнд: 2/ чөлөөт бүс нь оршин байгаа засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгждээ харъяалагдахгүй бөгөөд төв, орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллагаас хараат бус үйл ажиллагаа явуулах бие даасан удирдлагатай байх; 3/ чөлөөт бүс нь улсын төвлөрсөн төсөвтэй харьцах бие даасан төсөвтэй байх, төсвийн ерөнхийлөн захирагч нь Бүсийн захирагч байх; 4/ Бүсэд, Бүсийн захирагч болон дээд шатны байгууллагадаа давхар харъяалагдах цагдаа,	Алтанбулаг" худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль нь анх 23 зүйлтэй өргөн баригдсан бөгөөд батлагдахдаа 5 зүйлтэй батлагдан гарсан. - Иргэн, ААН, байгууллагыг үйл ажиллагаа явуулж эхэлснээс хойш эхний 5 жилд үл хөдлөх эд хөрөнгийн татвараас чөлөөлөх, - эрчим хүчний шугам сүлжээ, цэвэр усны хангамж, ариутгах, цэвэрлэх байгууламж, авто, төмөр зам, харилцаа холбооны салбарт...албан татвар ногдуулах орлогоос хасч тооцох - ...ачиж буулгах байгууламж, зочид буудал барьж байгуулахад хөрөнгө оруулсан хөрөнгө оруулагчийг орлогын албан татвараас 5 жилийн хугацаанд чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө - Бүсэд 10 болон түүнээс дээш

			чиглэгдэж байна. Энэ хуулиар тогтоож буй эрхзүйн таатай нөхцөлийг дагалдан Алтанбулагийн бүс нутагт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт орж, байршин, манай дотоодын аж ахуйн нэгж, байгууллагууд, гадаадын хөрөнгө оруулагчидтай харилцан ашигтай хамтран ажиллах өргөн боломж нээгдэх юм.		гааль, татвар болон мэргэжлийн хяналтын бусад албад ажиллах, тэдгээрийн урсгал зардлыг бүсийн төсвөөс санхүүжүүлэх; 5/ Дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг татах, хөрөнгө оруулалт, гааль, албан татвар, газрын төлбөрийн илүү хөнгөлөлттэй нөхцөлд ажиллах; 7/ чөлөөт бүсийн тогтвортой, үр ашигтай ажиллах баталгааг хангах,	хугацаагаар үйл ажиллагаа явуулахаар эрх бүхий байгууллагатай гэрээ байгуулсан хөрөнгө оруулагчийг орлогын албан татвараас эхний жилд чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө. - Мөн худалдаа, нийтийн үйлчилгээ эрхэлж байгаа аж ахуй нэгжийг 3 жилд газрын түрээсийн төлбөрөөс чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө. -Бүсийн дэд бүтцийг бүрдүүлэх ажил эрхэлж байгаа аж ахуй нэгжийг эхний 5 жилд газрын төлбөрөөс чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 30 хувиар хөнгөлнө.
	Цагаан нуур” худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль	1995 онд УИХ-аар баталсан "Монгол Улсад эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулах үзэл баримтлал"-д тус улсын нутаг дэвсгэрийн тодорхой хэсэгт чөлөөт бүс байгуулах эрх зүйн үндсийг тогтоож, хэрэгжүүлж эхлэх зорилтыг дэвшүүлсэн юм. Баян-Өлгий аймгийн Цагааннуур тосгоныг түшиглэн худалдааны чөлөөт бүс байгуулах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх зорилгоор Монгол Улсын хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хууль тогтоомж болон Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулийг үндэслэн энэхүү үзэл баримтлалыг боловсруулав.	Энэхүү хуулийн төслийг баталж мөрдүүлснээр Улаанбайшинтын боомтоор хийгдэж буй худалдаа, ачаа бараа, зорчигчдын урсгалыг нэмэгдүүлэх, алслагдсан бүс нутагт ажлын байр бий болгох, баруун бүс нутагт барааны хангамжийг сайжруулах, байгалийн болон мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүний нөөц бололцоог нээн ашиглах, олон улсын зах зээлд гарах шинэ гарцтай болох, улмаар Төв Азийн орнуудын худалдаа, жуулчлал,	-Цагааннуур" худалдааны чөлөөт бүсэд олон улсын стандарт шаардлагад нийцсэн авто замын зангилаа бий болгох, түүнийг дагасан үйлчилгээний иж бүрэн цогцолбор байгуулах г.м асуудлын эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх; - Баруун бүсийн аймгуудын малын гаралтай түүхий эд бэлтгэлийг төвлөрүүлж, худалдаа, үйлчилгээний чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулж буй дотоодын болон гадаадын аж ахуйн нэгж, байгууллагыг татвар, төлбөрөөс хөнгөлөх, чөлөөлөх зэрэг хуулийн механизмыг	- Төв Ази болон Зүүн Европын орнуудтай холбох авто замын хамгийн дөт гарц болох нөхцөл бүрдэнэ. - Баруун бүсэд худалдааны чөлөөт бүс байгуулснаар хөдөөнөөс төв суурин газар руу чиглэсэн их нүүдлийг багасган хүн амын нягтралыг тодорхой түвшинд барьж, хилийн бүс нутгийг эзгүйрэх аюулаас сэргийлэх бодлоготой уялдсан стратегийн ач холбогдолтой - Нутаг дэвсгэрийн байршлын хувьд Цагааннуур нь ОХУ, Казакстан болон БНХАУ-ын нутгийн хилийн	Хууль нь анх өргөн баригдсанаараа батлагдан гарсан.

			мэдээллийн сүлжээнд холбогдон орчин үеийн үйлчилгээний соёл, дэвшилтэт арга, технологи нэвтрэх бололцоо нээгдэнэ.	тогтоох;	уулзварт харьцангуй ойр байдаг онцлогийг ашиглан эдгээр улс орнуудын хооронд, цаашилбал тухайн бүс нутгийн орнуудын хооронд худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх гарц болгох хэтийн зорилго агуулж байна.	
	“Замын үүд” эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хууль 2003.06.20	Дараах үндсэн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж чөлөөт бүсийн эрх зүйн орчинг тус бүс нутагт бүрдүүлэх шаардлагатай гэж үзлээ. Үүнд: 1/ Замын-Үүд нь Монгол Улсын эдийн засгийг БНХАУ, улмаар Азийн орнуудтай холбосон тээвэр-газар зүйн тохиромжтой байрлалтай, авто ба төмөр зам, холбоо, мэдээлэл, эрчим хүчний хангамж харьцангуй сайн бүрдэж байгаа; 2/ Замын-Үүд нь одоогийн байдлаар, Монгол Улсын гадаад худалдаа, зорчигч тээврийн зонхилох хэсгийг нэвтрүүлдэг гол боомт болж байгаа бөгөөд цаашид энэ байдал улам өргөжин гүнзгийрэх хандлагатай байгаа. Улс хооронд дамжин өнгөрч буй ачаа, зорчигч тээврийн их урсгал, түүнчлэн валютын солилцоог чөлөөт бүс байгуулах замаар тус улсын эдийн засгийн чадавхи, экспорт, импортыг нэмэгдүүлэхэд улам үр өгөөжтэй ашиглах боломжтой; 3/ Монгол Улсын Замын-Үүд,	Хуулиар зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээг тогтоохдоо Чөлөөт бүсийн тухай, "Алтанбулаг" худалдааны чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиар тогтоосон нийтлэг үндэслэлийг баримталсны зэрэгцээ, Замын-Үүдийн байршлын онцлог, дэд бүтцийн багтаамж, худалдааны эргэлт, цаашдын хандлага эдийн засгийн хөгжлийн чэдавхи, хоёр орны сонирхол зэргийг харгалзан үзсэн болно. Үүнд: 1/ Замын-Үүд чөлөөт бүсэд олон улсын стандарт шаардлагад нийцсэн зочид буудал, соёл үйлчилгээний болон цэнгээнт тоглоомын газар, нисэх буудал, мэдээлэл холбоо, банк	- Дотоод болон гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг татах, хамтарсан үйлдвэрлэл байгуулах, тэдгээрийн хүч хөрөнгийг Замын-Үүд бүс нутгийн хөгжлийг түргэтгэх зорилгод чиглүүлэх эдийн засгийн таатай орчин бүрдэх юм. Замын-Үүдийн боомтоор хийгдэж буй худалдаа, ачаа бараа, зорчигчдын урсгалыг журамтай, цэгцтэй болгож, Монгол Улс, БНХАУ-ын хоорондын гадаад худалдааг цаашид нэмэгдүүлэх, улмаар Азийн орнуудын худалдаа, жуулчлал, мэдээллийн сүлжээнд холбогдон орчин үеийн үйлчилгээний соёл, дэвшилтэт арга, технологи нэвтрэх бололцоотой. - Монгол Улсын Замын-Үүд, БНХАУ-ын Эрээнд	- Монгол Улсын өмнөд хилийн гарц болох Замын-Үүд боомтын газарзүйн байрлал, сүүлийн жилүүдэд бий болсон худалдаа, эдийн засгийн онцлог байдлыг харгалзан үзэж, тэнд эдийн засгийн чөлөөт бүс байгуулахтай холбогдсон харилцааг хуулиар тусад нь зохицуулах шаардлагатай байгаа - Замын-Үүдээр хийгдэж байгаа гадаад худалдаа улам өсч байгаа, гаалийн хяналт, хамгаалалт хангалтгүй, мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийг дотооддоо боловсруулалт хийхгүйгээр их хэмжээгээр экспортод гаргаж байгаа, дотоодын болон гадаадын худалдаачид, зорчигчдыг боловсон үйлчлэх дэд бүтэц, үйлчилгээ бүрдэл болоогүй зэрэг - Замын-Үүдийг эрчимтэй хөгжүүлэхэд байгаль орчны доройтол, түүний	- Бүсэд гадаад, дотоодын бизнес эрхлэгчид, жуулчдад үйлчлэх өндөр зэрэглэлийн зочид буудал, үйлчилгээний цогцолбор байгуулах шаардлага тавигдаж байгаатай уялдуулж, хилийн хяналтын бүсэд байрлах онцлогийг харгалзан цэнгээнт тоглоомын үйлчилгээ буюу казино байгуулж, ажиллуулах боломжтой гэж үзэж хуулийн 3.3-т “Замын-Үүд” бүсэд казино байгуулж болно. - Гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчид болон боловсруулах үйлдвэр, худалдаачид болон зорчигчдыг боловсон үйлчлэх дэд бүтэц, үйлчилгээг бүрдүүлэх асуудлыг хуулийн 5 дугаар зүйл. “Замын-Үүд” бүсийн татвар, төлбөр, түүний хөнгөлөлт, чөлөөлөлт хэсэгт зохицуулж өгсөн байна. Тухайлбал: - Иргэн, ААН, байгууллагыг үйл ажиллагаагаа явуулж эхэлснээс хойш эхний 5 жилд үл хөдлөх эд хөрөнгийн татвараас чөлөөлөх, - эрчим хүчний шугам сүлжээ, цэвэр усны хангамж, ариутгах, цэвэрлэх байгвүламж, авто,

		БНХАУ-ын Эрээн хотын хооронд худалдаа, гааль, тээврийн үйлчилгээний тогтвортой хэлхээ, холбоо харилцан түншлэл нэгэнт тогтож байгаа, цаашид энэ харилцаанд түшиглэн Хятад Улсын чөлөөт бүсийн туршлагыг Монголд нэвтрүүлж, улс хоорондын худалдаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааг олон улсын нийтлэг зарчимд нийцүүлэн үр ашигтай хөтлөхийг хоёр тал адилхан сонирхож байгаа.	санхүүгийн салбараас бүрдсэн аялал жуулчлалын цогцолбор байгуулах асуудлын эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх; 2/ Замын-Үүд орчмын байгаль орчныг нөхөн сэргээх /элсний нүүлтийг зогсоох/, усны хүрэлцээ, хангамжийг сайжруулах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй дотоод болон гадаадын аж ахуйн нэгж, байгууллагыг татвар, төлбөрөөс хөнгөлөх, чөлөөлөх зэрэг хуулийн механизмыг тогтоох; 3/ Худалдаа, аялал жуулчлалын үйлчилгээ эрхэлж буй аж ахуйн нэгж, иргэн, байгууллагыг татвар, төлбөрөөс хөнгөлөх болон чөлөөлөх талаар тодорхой заалт оруулах.	чөлөөт бүс байгуулах явцыг түргэтгэх, хоёр талын харилцан итгэлцэл, түншлэлийг бэхжүүлэх эрх зүйн таатай уур амьсгал авчирна.	дотор элсний нүүлт, усны хангамж, хүрэлцээ муу зэрэг асуудлыг шийдвэрлэхэд эдийн засгийн чөлөөт бүс нээх замаар дотоод болон гадаадын хөрөнгө оруулагчид, ажил хэрэгч хүмүүсийн хүчээр шийдвэрлэх боломж нөхцөл бий болоод байна. - Энэ зорилгоор дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулагчдын сонирхлыг татах, тэдгээртэй харилцан ашигтай, хамтран ажиллах үр нөлөөтэй арга механизмыг нэн даруй бүрдүүлэх шаардлагатай байна.	төмөр зам, харилцаа холбооны салбарт...албан татвар ногдуулах орлогоос хасч тооцох - ...ачиж буулгах байгууламж, зочид буудал барьж байгуулахад хөрөнгө оруулсан хөрөнгө оруулагчийг орлогын албан татвараас 5 жилийн хугацаанд чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө - Бүсэд 10 болон түүнээс дээш хугацаагаар үйл ажиллагаа явуулахаар эрх бүхий байгууллагатай гэрээ байгуулсан хөрөнгө оруулагчийг орлогын албан татвараас эхний жилд чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө. - Мөн худалдаа, нийтийн үйлчилгээ эрхэлж байгаа аж ахуй нэгжийг 3 жилд газрын түрээсийн төлбөрөөс чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 50 хувиар хөнгөлнө. -Бүсийн дэд бүтцийг бүрдүүлэх ажил эрхэлж байгаа аж ахуй нэгжийг эхний 5 жилд газрын төлбөрөөс чөлөөлж, дараагийн 3 жилд 30 хувиар хөнгөлнө.
--	--	---	---	--	---	--

Ес. Аудит, хяналт шалгалтын холбоотой хуулиуд***Төрийн Аудитийн тухай хууль***

“Төрийн аудитын хараат бус байдал, түүний үндсэн зарчим”, “Төрийн захиргаа” сэтгүүлийн 2010/01 №11 хуудас 55-62, Б.Батбаяр, доктор, Монгол Улсын Ерөнхий аудиторын орлогч

Энэ хуулийг боловсруулахдаа 1977 онд Перугийн Лима хотноо болсон ИНТОСАИ⁸⁷-ийн IX Их хурлаас баталсан “Аудитийн үндсэн зарчмын талаархи Лимагийн тунхаглал” нь Аудитийн дээд байгууллага⁸⁸, НҮБХХ-ийн Хариуцлага, нягт тунгалаг байдлын хөтөлбөрөөс боловсруулсан Вестминстерийн тогтолцооны Аудитийн дээд байгууллагын загвар хуулийг ашигласан учраас энэ хууль олон улсын стандарт, шилдэг туршлагад бүрэн нийцсэн гэж үзэх үндэстэй. Үүний зэрэгцээ Төрийн хяналт шалгалтын тухай өмнөх хуулиас холбогдох заалтуудыг агуулгынх нь хувьд өвлөн авсан нь олон улсын загвар хуулийн агуулгыг баяжуулж, өөрийн орны онцлог нөхцөлтэй уялдуулахад тус дөхөм болжээ.

Өөрөөр хэлбэл төрийн аудитийн байгууллага чиг үүргээ хэрэгжүүлж, үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн орчин харьцангуй сайн бүрдсэн байна.

Монгол Улсын төрийн аудитийн байгууллагын хараат бус байдлын түвшинг Лимагийн болон Мексикийн тунхаглалуудын зарчмуудтай харьцуулж үзэхэд Монгол Улсын төрийн аудитийн байгууллагын хараат бус байдал харьцангуй сайн хангагдаж гэж дүгнэж болохоор байна.

Гэхдээ 1992 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хуульд төрийн аудитийн байгууллагын чиг үүрэг, бүрэн эрх, хараат бус байдлыг Үндсэн хуулиар баталгаажуулах, аудитийн зөвлөмжийн мөрөөр арга хэмжээ авах үр нөлөөтэй механизмтай болох шаардлагууд хараахан хэрэгжээгүй байна.

Иймд Монгол Улсын Үндсэн хуульд төрийн аудитийн байгууллагын талаар тусгах, аудитийн зөвлөмжийн мөрөөр арга хэмжээ авах үр нөлөөтэй механизмтай болох шаардлагатай юм. Энэ тохиолдолд Монгол Улсын төрийн аудитийн байгууллагын хараат бус байдлын түвшин олон улсын жишигт хүрч, Лимагийн болон Мексикийн тунхаглалын зарчмуудыг бүрэн хангах юм.

Аудитийн тухай Монгол улсын хууль

Энэ хуулийн төслийг боловсруулахдаа АНУ, Япон, БНСУ-ын хуулийг судалжээ. Аудитийн тухай энэхүү хууль нь аудитийн онолын хэлбэрүүдийн дотроос гадаад гэж нэрлэгддэг санхүүгийн тайлангийн аудиттай холбоотой харилцааг зохицуулах болно.

Гадаад орнуудад санхүүгийн тайлангийн аудитийг энэ хуулиар харин төрийн аудитийн асуудлыг төсвийн хяналт шалгалтын хуулиар зохицуулдаг. Харин компанийн дотоод аудитийн асуудлыг төрийн хуулиар зохицуулдаггүй байгууллага өөрөө шийддэг.

Харин арилжааны банкны аудитийн асуудлыг гадаад орнуудад янз бүрээр зохицуулсан байдаг. Зарим оронд аудитийн хуулиар зохицуулагддаг байхад, зарим оронд Төв банк тусгай эрх эдлэн зохицуулдаг. Арилжааны банкны нягтлан бодох бүртгэл бизнесийн байгууллагынхтай ижил учраас энэ хуулинд арилжааны банкны аудитын

⁸⁷ INTOSAI- International Organization of Supreme Audit Institutions

⁸⁸ Supreme Audit Institution – Аудитийн дээд байгууллага – “Аудит, баталгаажуулалт ба ёс суртхууны олон улсын тунхаглалуудын гарын авлага-2005 он, 139 дэх нүүр

асуудлыг хамруулсан болно.

Энэ хууль нь аудитор ба аудитийн байгууллагаас аж ахуйн нэгж, компанийн санхүүгийн баримтыг хэрхэн баталгаажуулах, зөвлөх тухай, мөн аудитийн үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн удирдлага, зохион байгуулалт, ёс зүйн харилцааг зохицуулдаг байхаар боловсруулагдсан байна.

Аудит, хяналт шалгалтын талаархи хуулиудын үзэл баримтлалын түүвэр хүснэгт

/Хуулиудын хувийн хэргээс авав/

Монгол Улсын Эрдэнэсийн сангийн тухай хууль

/1994.12.09/

№	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Бусад хууль тогтоомжтой холбогдох нь	Төрийн оролцоо буюу дагалдаж бий болсон бүтэц
1.	Хуулийн зохицуулалт үгүйгээс улсын нөөцөд орвол зохих үнэт зүйлсийн чөлөөтэй худалдаа явагдаж түүнийг нөөцлөх, дамлах, гоёл чимэглэлийн зүйл үйлдвэрлэхээр Засгийн газрын тогтоолын дагуу Эрдэнэсийн сангаас авсан алт, мөнгөө дамлан худалдах явдал Зоос гоёлын үйлдвэр болон зарим аж ахуйн нэгжид гарах болов. Мөн олборлосон алтаа улсад болон Монгол банкинд заавал худалдаж байх талаар нэгдсэн чиглэл байхгүй учраас алтны зарим үйлдвэрүүд бүтээгдэхүүнээ өөрсдөө мэдэж зарцуулан, гадаад, дотоодод худалдан борлуулах боллоо.	Монгол Улсын эрдэнэсийн эх нөөцийг хамгаалах, төрийн эрдэнэсийн санг бүрдүүлэх, хамгаалах, арвижуулах, уул сангаас хөрөнгө гүйлгээнд оруулах, захиран зарцуулах талаар үүссэн харилцааг зохицуулахад оршино. Эрдэнэсийн санд хуримтлуулсан эрдэнэсийг хадгалах, хадгалуулах, худалдан авах, худалдах, цэвэршүүлэх, байршуулах, үзэсгэлэн гаргах, үзмэр зохион байгуулах, эрдэнэсийн санг нэмэгдүүлэх, тэдгээрийг хамгаалах, сэлбэн тордох, сэргээн засварлах зэрэг ажил, үйл ажиллагааг хамаарна.	Улсын эрдэнэсийг сангийн нөөцийг зузаатгах зорилгоор Монгол банкинд Худалдах болон Эрдэнэсийн сангаас гадаадад гарган цэвэршүүлэх, хадгалуулах, байршуулах, худалдах үнэт металлын хэмжээг жил бүр УИХ-аас тогтоож байхаар тусгасан. Тус улсын нутаг дэвсгэрээс олдсон цул алт, дарагдмал үнэт металл, эрдэнийн чулуу, тэдгээрээр хийсэн эдлэл, түүх, соёлын дурсгалт ховор нандин зүйлсийг олсон ААН, байгууллага, иргэд олдворыг Монгол банкнаас тогтоосон урамшилтай үнээр Улсын эрдэнэсийн санд тушааж байхаар хуульд оруулав. Улсын Эрдэнэсийн сан нь нарийн бүртгэл, хяналт, найдвартай хамгаалалттай байх шаардлагын дагуу бүртгэл хяналтын ерөнхий зарчим, хариуцлага хүлээлгэх чиглэлийг зааж, цагдаагийн хамгаалалтад байна гэдгийг хуулинд тусгав. 1995 оны 4 сарын 17 14-2 заалтыг өөрчлөн найруулсан. 1997 оны 6 сарын 05 Хуулийн 15-1 заалтыг хүчингүй болгосон . 2002 оны 12 сарын 06 3-6 заалтыг нэмсэн , 2 дугаар зүйл, 3-2,5 заалт, 4-3-2, 5-4, 5 заалт, 6-1, 7-3,4 заалт, 12-1,3 заалт, 15-2,3 заалтыг өөрчлөн найруулсан . 2003 оны 1 сарын 02 9-3 заалт нэмж , 9-2 заалтыг өөрчлөн найруулсан . 2008 оны 12 сарын 19 15-1-2, 17-1, 18-3 заалтуудыг өөрчилсөн .	Үндсэн хууль, Банкны тухай хууль, Валютын зохицуулалтын болон ашигт малтмалын тухай хуулийн холбогдох заалт тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.	Эрдэнэсийн санг Монголбанк эрхэлнэ. Монголбанкны Ерөнхийлөгч нь эрдэнэсийн санг эрхлэх нэгжийн бүтцийг тогтооно.

Монгол Улсын Аудитийн тухай хууль

/ 1997. 05.22/

№	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Бусад хууль тогтоомжтой холбогдох нь	Төрийн оролцоо буюу дагалдаж бий болсон бүтэц
1.	Санхүүгийн бүртгэл, аудитийн үйл ажиллагаа дэлхий нийтээр нэг зарчимтай байх ерөнхий хандлага бий болсон учраас Монгол улсын нягтлан бодох бүртгэлийн агуулга, зохион байгуулалт олон улсын нийтлэг хэв маягт нийцүүлэх үүднээс хуулийн төслийг боловсруулав.	Энэ хууль нь аудитор ба аудитын байгууллагаас аж ахуйн нэгж, компанийн санхүүгийн баримтыг хэрхэн баталгаажуулах, зөвлөх тухай, мөн аудитын үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн удирдлага, зохион байгуулалт, ёс зүйн харилцааг зохицуулдаг байхаар боловсруулагдсан. Энэхүү хууль нь аудитын онолын хэлбэрүүдийн дотроос гадаад гэж нэрлэгддэг санхүүгийн тайлангийн аудиттай холбоотой харилцааг зохицуулах болно. Арилжааны банкны нягтлан бодох бүртгэл бизнесийн байгууллагатай ижил учраас энэ хуулинд арилжааны банкны аудитын асуудлыг хамруулж болно.	2001оны 11сарын30 Аудитийн тухай хуулийн 17 дугаар зүйлд 5,6,7,8 дахь хэсгийг, 26 дугаар зүйлд 3,4 дэх хэсгийг нэмсэн. 17 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийг өөрчлөн найруулсан, 8 дугаар зүйл, 13 дугаар зүйлийн 1,2, 14 дүгээр зүйлийн 1,2, 19 дүгээр зүйлийн 6 дахь заалт, 22-3, 26-2, 30-1, 31-1,2, 32-3,6,9,, 32-,35-3 заалтыг өөрчилсөн. 2003 оны 5 сарын 15 8 дугаар зүйлийг өөрчилсөн 2005 оны 1 сарын 28 7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт 10 дахь заалт нэмсэн 2006 оны 1 сарын 12 нд 3 зүйлд 10,11,12,13 дахь заалт , 4-2, 5-8, 7-1-11,7-3, 12-2, 14-5,6, 24-2, 25-7,6 заалтууд нэмж , 3-1,3,7, 7-1-3,4,6,9, 8 дугаар зүйл,13, 14-3, 17, 26, 29-3 заалтуудыг өөрчлөн найруулж , 3-5, 8, 4-1-1 дэх заалтуудыг өөрчилж , 14-1-4, 15-1, 14-1,2, 15-4-2 дахь заалтыг хасаж , 4-1-2, 15-2, 19-6, 22-3 дахь заалт, 4 дүгээр бүлгийг хүчингүй болгосон. 2006 оны 12 сарын 15 11 үгээр зүйлд 5 дахь заалт нэмсэн	Үндсэн хууль, Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хууль болон тэдгээртэй нийцүүлэн гаргасан хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.	Монгол Улсын хэмжээнд нягтлан бодох бүртгэл, аудитийн үйл ажиллагааг мэргэжлийн удирдлагаар хангах зорилгоор Мэргэжлийн зөвлөлийг төрийн ба төрийн бус байгууллагын төлөөлөлтэйгээр дарга, 6 гишүүний бүрэлдэхүүнтэйгээр 5 жилийн хугацаагаар Сангийн сайдын тушаалаар томилдог. Монголын мэргэшсэн нягтлан бодогчдын институт нь мэргэшсэн нягтлан бодогч, аудиторуудын мэргэжлийн ёс зүйг баталж, үндэсний хэмжээнд мөрдүүлэх эрх бүхий нийгэмд үйлчилдэг төрийн бус байгууллага байна гэж 2006 оны 1 сарын 12-ны өөрчлөлтөөр нэмсэн.

Төрийн аудитийн тухай хууль / 2003.01.03 /

№	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Бусад хууль тогтоомжтой холбогдох нь	Төрийн оролцоо буюу дагалдаж бий болсон бүтэц
1.	Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль батлагдснаар төсөв зохиох, батлах, зарцуулах, тайлагнах, төсвийн талаархи төрийн байгууллага, албан тушаалтны эрх, үүрэг, төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, үйл ажиллагааны удирдлагын зарчим, % төсвийн хяналт, хариуцлагын тогтолцоог шинэчлэн тогтоосон учраас энэ харилцааг зохицуулж байсан хуулиудыг нэр томъёоны болон агуулгын хувьд нийцүүлэх үүднээс нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.	Төрийн аудитийн тогтолцоо, төрийн аудитийг хэрэгжүүлэх байгууллагын зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, төрийн аудитийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино. Төрийн аудитын байгууллагаас улс, орон нутгийн төсвийн орлого, зарлагын гүйцэтгэл, төсвийн байгууллага, төрийн болон орон нутгийн өмчит, тэдгээрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд, төсвөөс санхүүгийн дэмжлэг авсан төсөл, хөтөлбөрийн санхүүгийн тайлан, үйл ажиллагааны гүйцэтгэлд аудит хийж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргахад дагаж мөрдөнө. /2006,12,15-ны хуулиар нэмэлт орсон/	Хавсралтад дурдсан хуулиудад оруулах нэмэлт, өөрчлөлт нь Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуульд нийцүүлэх үүднээс гол төлөв нэр томъёоны болон агуулгын бусад өөрчлөлтийг оруулж байгаа тул ямар нэгэн сөрөг үр дагавар гарахгүй. Харин эдгээр хуулиудын холбогдох зүйл, заалтуудыг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуультай нийцүүлэн нэр томъёо болоод агуулгыг нэг мөр болгох зорилготой. Төрийн Аудитийн тухай хуулийн 28 дугаар зүйлд төрийн аудитийн тухай хууль, тогтоомж зөрчсөн этгээдэд хэн ямар шийтгэл ноогдуулахыг хуульчлан тогтоох нь зүйтэй гэж Ерөнхийлөгч хориг тавьсан. 2003 оны 1 сарын 10 Энэ хуулийн 28 дугаар зүйлийг өөрчлөн найруулж хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тогтоосон. 2006 оны 12 сарын 15 Хуулийн 8-2, 10-2, 12-3, 12-5, 14-9, 15-3,4 заалтыг нэмсэн.	Үндсэн хууль, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль, тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.	Төрийн аудитийн байгууллагын тогтолцоо нь төрийн аудитийн төв /Үндэсний аудитийн газар/ болон орон нутгийн байгууллагаас /аймаг нийслэлийн аудитийн газар/ бүрдэнэ. Үндэсний аудитийн газар нь МУ-ын Ерөнхий аудитор, Ерөнхий аудиторын орлогч, бусад ажилтнаас бүрдэнэ.

Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль / 2003.01.03/

№	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Бусад хууль тогтоомжтой холбогдох нь	Төрийн оролцоо буюу дагалдаж бий болсон бүтэц
1.	Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль батлагдснаар төсөв зохиох, батлах, зарцуулах, тайлагнах, төсвийн талаархи төрийн байгууллага, албан тушаалтны эрх, үүрэг, төсвийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого, үйл ажиллагааны удирдлагын зарчим, % төсвийн хяналт, хариуцлагын тогтолцоог шинэчлэн тогтоосон учраас энэ харилцааг зохицуулж байсан хуулиудыг нэр томъёоны болон агуулгын хувьд нийцүүлэх үүднээс нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.	Энэ хуулийн зорилт нь төрийн хяналт шалгалтын тогтолцоо, төрийн захиргааны хяналт шалгалтын эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, төрийн хяналт шалгалтыг хрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулна. Засгийн газар, яам, агентлаг, аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны, Засаг даргын хяналт шалгалт, хууль тогтоомжоор тусгайлан эрх олгогдсон мэргэжлийн хяналт, түүнчлэн нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас энэ хуулийн дагуу хэрэгжүүлэх хяналт шалгалттай холбогдсон харилцааг энэ хуулиар зохицуулна.	Хавсралтад дурдсан хуулиудад оруулах нэмэлт, өөрчлөлт нь Төсвийн байгууллагын удирдлага санхүүжилтийн тухай хуульд нийцүүлэх үүднээс гол төлөв нэр томъёоны болон агуулгын бусад өөрчлөлтийг оруулж байгаа тул ямар нэгэн сөрөг үр дагавар гарахгүй. Харин эдгээр хуулиудын холбогдох зүйл, заалтуудыг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуультай нийцүүлэн нэр томъёо болоод агуулгыг нэг мөр болгох зорилготой 2006 оны 12 сарын 22 10 дугаар зүйлийн 11 дэх заалтыг нэмсэн.	Үндсэн хууль, Төрийн аудитийн тухай хууль, Аудитийн тухай хууль, Улсын Их Хурлын тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжийн бусад актаас бүрдэнэ.	Төрийн хяналт шалгалтын тогтолцоо нь УИХ, Ерөнхийлөгч, Төрийн аудитын байгууллага болон төрийн захиргааны байгууллагын хяналт шалгалт/ цаашид “мэргэжлийн хяналт” гэх/, Үндсэн хуулийн Цэц, шүүх прокурорын хяналт, нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас хийх хяналт шалгалтаас бүрдэнэ. Мэргэжлийн хяналтыг хэрэгжүүлэх байгууллага нь Мэргэжлийг хяналтын ерөнхий газар юм.

**Арав. Эдийн засгийн харилцааг зохицуулж буй
бусад хуулиуд**

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай Монгол Улсын хууль

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуулийн зохицуулалт, хуулийн төслийн үзэл баримтлалд тусгагдсан асуудлын талаар:

Монгол Улсын Их Хурал 1998 оны 1 дүгээр сарын 15-ны өдөр Казиногийн тухай хуулийг батлан гаргаж Монгол улсад казиногийн бүхий үйл ажиллагаа эрхлэхийг зөвшөөрсөн.

Гэвч Казиногийн тухай хуулийг батлан гаргахдаа тухайн үеийн нийгэм, эдийн засгийн байдал нь шилжилтийн үеийн эдийн засгийн бодлогыг хэрэгжүүлж эхлэж байсан, түүнчлэн Казиног байнга дагаж байдаг бусад гэмт хэрэг, зөрчил, мафийн сүлжээ, мөнгө угаалт, хар тамхины наймаа, рэкет /сүрдүүлэн заналхийлж мөнгө нэхэх/ зэрэг сөрөг үр дагаварыг нийгэмд үүсгэх, батлагдсан казиногийн хуульд ямар нэг хязгаарлалтыг тогтоогоогүй нь улс орны аюулгүй байдалд сөрөг нөлөөлж болзошгүй зэргийг харгалзан үзээгүй байна.

Энэ хуультай холбоотойгоор тухайн үед нийгэмд хүчтэй шүүмжлэл өрнөж байсан төдийгүй хууль батлагдсанаас хойш нэг жилийн дараа нэр бүхий 10 гаруй Монгол Улсын Их Хурлын гишүүд Казино байгуулахыг хориглох тухай болон казиногийн тухай хуулийг хүчингүй болгох тухай хуулийн төслүүдийг Улсын Их Хуралд өргөн барьж дэмжүүлсэнээр Казиногийн тухай хууль хүчингүй болж, 1999 оны 1 дүгээр сарын 22-ны өдөр Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай Монгол улсын хууль батлагдсан байна.

Энэ хууль нь нэг зүйлтэй, хууль батлагдсанаас хойш нэг удаа нэмэлт орсон байна. Хуульд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглохоор заасан болно.

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуулийн холбогдох эрх зүйн зохицуулалтын талаар:

Казино-рулет, хөзрийн тоглоомийн ширээ ба түүнчлэн тоглоомын бусад тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон мөнгө ба бусад эд хөрөнгийн хонжвор зарладаг мөрийтэй тоглоом эрхлэн явуулдаг тоглоомын газар.

Үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй эрсдэл бүхий тоглоом тоглуулдаг зориулалтын өрөө, танхим бүхий газар хэлнэ.⁸⁹

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуультай шууд холбогдох хуулийн холбогдох заалтуудыг гаргавал:

№	Хуулийн нэр	Холбогдох хуулийн заалт
1	Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хууль /2001.02.01/	8 дугаар зүйл. Хориглох аж ахуйн үйл ажиллагаа 8.1. Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт дараахь төрлийн аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглоно: 8.1.3. казиногийн үйл ажиллагаа эрхлэх; 8.2. Энэ хуулийн 8.1.3 дахь заалт нь чөлөөт бүсийн тухай хууль тогтоомжид хамаарахгүй

⁸⁹ Эрх зүйн эх толь бичиг С.Нарангэрэл хуудас 246

		<i>/Энэ хэсгийг 2002 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдрийн хуулиар нэмсэн/</i>
3	“Замын-Үүд” эдийн засгийн чөлөөт бүсийн эрх зүйн байдлын тухай <i>/2003.06.20/</i>	3.3. “Замын-Үүд” бүсэд казино байгуулж болно.
2	Эрүүгийн хууль <i>/2002.01.03/</i>	243 дугаар зүйл. Мөрийтэй тоглох 243.1. Хуулиар хориглосон мөрийтэй тоглоом /казино/ тоглосон, түүнийг зохион байгуулсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ. <i>/Энэ хэсэгт 2008 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрийн хуулиар нэмэлт, өөрчлөлт орсон/</i> 243.2. Энэ хэргийг давтан үйлдсэн бол эд хөрөнгийг хурааж хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. <i>/Энэ хэсэгт 2008 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрийн хуулиар нэмэлт, өөрчлөлт орсон/</i>

Улсын Дээд Шүүхийн 2003.06.20-ны өдрийн 36 тоот тогтоолоор Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.3 дахь хэсгийн **"Казиногийн үйл ажиллагаа эрхлэх"**-ийг хориглох гэдэгт мөнгө буюу түүнийг орлогч металл /токенс/ хэрэглэн тоглодог электрон хэрэгсэл, слот машин, мөн тоглоомын үйл ажиллагаанд мөнгийг орлуулан хэрэглэх зориулалтын тусгай хуванцар зоос /чип/ буюу шоо, хөзөр, тэдгээрт зориулсан тоглоомын тусгай ширээ зэрэг **казиногийн** зориулалтаар өрөө, тасалгаа, тоног, төхөөрөмжийг ашиглан үр дүнг нь урьдчилан төсөөлөх боломжгүй аз туршсан тоглоом тоглуулах зэрэг үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно гэж ойлгоно гэж тайлбарласан байдаг.

Дүгнэлт: Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуулийн 8.1.3 дахь хэсэгт казиногийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглосон, бөгөөд энэ нь Монгол улсад чөлөөт бүсээс бусад газарт казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглосон заалтууд юм.

Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуулийн заалт нь Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуулиуд нь хоорондоо агуулгын хувьд давхардаж байна. Цаашид казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хууль байх шаардлагагүй юм. Учир нь аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд тодорхой заасан байна.

Мөн Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд казиногийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглосон байх бөгөөд хэрэв зөвшөөрөлгүйгээр үйл ажиллагаа явуулсан тохиолдолд Эрүүгийн хуульд хариуцлага хүлээлгэхээр заасан болно.

Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай

Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийн эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, хуулийн үзэл баримтлалд тусгасан асуудлын талаар:

Манай улсын аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд өрсөлдөөний талаархи ойлголт, эрх зүйн орчин 1993 онд “Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай” хууль батлагдсанаар бүрэлдэн тогтсон гэж болно.

Гэвч энэ хуулийн хэрэгжилт нь хангалтгүй байсан, хуулийг хэрэгжүүлэх тогтолцоог хэт задлаж, эрх, үүргийг олон байгууллагуудын дунд бүрхэгдүүлсэнээс гадна аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтын талаархи заалтууд нь практикт хэрэгжүүлэхэд төдийлөн ойлгомж муутай байснаас өрсөлдөөнт зах зээлийн нийгмийн эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгон 2000 оны 5 дугаар сарын 12-нд хуулийг шинэчлэн найруулсан.

Шинэчлэн найруулсан “Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай” хууль нь 6 бүлэг 18 зүйлтэй бөгөөд энэхүү хуулиар аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа этгээд зах зээлд шударгаар өрсөлдөх нөхцөлийг бүрдүүлэх, өрсөлдөөнд харш аливаа үйл ажиллагааг хориглон хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх эрх зүйн болон зохион байгуулалтын үндсийг тодорхойлж хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулсан байна.

Энэхүү хуулиар зах зээлийн эдийн засгийн нийгэм дэх аж ахуйн нэгж байгууллагын өрсөлдөөнийг хязгаарлах, өрсөлдөөнд харш үйл ажиллагаанд хяналт тавих, таслан зогсоох, монополь байдалтай этгээдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих тогтолцоог улам боловсронгуй болгосон.

Нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал:

Д/д	Нэмэлт өөрчлөлт орсон зүйл заалт	Нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал
1.	1 дүгээр зүйл. 7.1.4	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийн 7.1.4-ийн заалтанд 2002 оны 7дугаар сарын 4-ний өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон.
2.	2 дугаар зүйл. 12.1	12.1-ийн заалтанд 2008 оны 12 дүгээр сарын 19-ны өдрийн хуулиар өөрчлөн найруулсан.
3.	3 дугаар зүйл. 12.5	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль 12.5-ийн заалтанд 2005 оны 1 дүгээр сарын 27-ний өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон.
4.	4 дугаар зүйл. 14.1	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль 14.1-ийн заалтанд 2008 оны 12 дугаар сарын 19-ний өдрийн хуулиар хассан.
Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийн 7.1.4-ийн заалтанд 2002 онд өөрчлөлт орсон, 12.1-ийн заалтыг 2008 онд өөрчлөн найруулсан. 12.5 дахь хэсэгт 2005 онд өөрчлөлт орсон, хууль 14.1 дэх хэсэгт 2008 онд өөрчлөн хассан.		

2000 онд батлагдсан хууль нь олон улсын практикт ийм төрлийн хуулиар зохицуулдаг ерөнхий жишиг асуудлуудыг өөрийн орны онцлогт нийцүүлэн дараахь байдлаар системчлэн, хуулийн төслийн үзэл баримтлалдаа авч үзсэн.

Нэг. Зах зээлийг шударга байлгах талаар:

Зах зээлд оролцогч этгээдүүдээс энэхүү хуулийн хүрээний зохицуулалтад хамаарагдах гол этгээдээр тухайн бараа, үйлчилгээний зах зээлд нөлөө үзүүлж чадах, тухайн зах зээлд давамгай байдал эзлэгч аж ахуйн нэгжийг, гадна талаас нь нөлөө үзүүлэгч төрийн болон орон нутгийн захиргааны байгууллагуудыг авч тэдгээрээс зах зээлийн өрсөлдөөнд саад болох доорхи ажиллагааг явуулахыг хориглох байдлаар төсөлд тусгасан. Үүнд:

а/ Давамгай байдалтай аж ахуйн нэгж дангаараа:

- хомсдол үүсгэх зорилгоор нийлүүлэлтээ багасгах, зогсоох.
- өөрийн бүтээгдэхүүнийг аж ахуйн нэгжүүдэд ялгавартай үнээр борлуулалт хийх.
- зардлаасаа доогуур үнээр борлуулалт хийх.
- зарим аж ахуйн нэгжтэй үндэслэлгүйгээр гэрээ байгуулахаас татгалзах нөхцөл тавих.
- өрсөлдөгчийнхөө барааг авахгүй байх, элдэв бараа дагалдуулах, хамтарч ажиллахаас татгалзах.
- өрсөлдөгчийнхөө хувьцаа хөрөнгийг худалдан авах замаар эрхшээлдээ оруулах гэх мэт.

б/ Давамгай байдалтай аж ахуйн нэгж бусад аж ахуйн нэгжтэй хамтран:

- үнээ тохиролцох, ялангуяа үнээ бууруулах.
- үйлдвэрлэлийн хэмжээг барих, бууруулах.
- зах зээлээ янз бүрээр хуваах.
- худалдаа, дуудлаганд тохиролцон орох.
- бусад этгээдэд барааг худалдах, худалдан авах замаар эрхшээлдээ оруулах гэх мэт.

в/ Төрийн захиргааны багууллага дангаараа:

- аж ахуйн нэгжийг хуульд зааснаас бусад тохиолдолд нэг зах зээлээс нөгөөд бараагаа борлуулах.
- аль нэг аж ахуйн нэгжид илүү нөхцөл бүрдүүлэх эсвэл ялгаварлан гадуурхах.
- аливаа зах зээлд өрсөлдөгч гарч ирэхийг хориглох гэх мэт.

г/ Төрийн захиргааны байгууллага бусадтай хамтран:

- үнийг бууруулсан буюу нэг хэмжээнд барих.
- зах зээлийг хуваах.
- зах зээлд орох, гарах саад болсон.

Давамгай байдалтай аж ахуйн нэгж дангаараа болон бусад аж ахуйн нэгжтэй хамтран өрсөлдөөнт зах зээлд хориглох үйл ажиллагааг хуулийн 6-р зүйлд “Давамгай байдлаа шударга өрсөлдөөнд харшаар ашиглан, дангаараа үйл ажиллагаа явуулах” талаар 11 зүйлийг хориглосон байна.

Хоёр: Аж ахуйн нэгжүүд нэгдэх, нийлэх, өөрчлөн байгуулах талаар:

Аж ахуйн нэгжүүдийн нэгдэх, нийлэх нь зах зээлд давамгай байдалтай аж ахуйн нэгж үүсэн улмаар тухайн барааны зах зээлд өрсөлдөөнд харш үзэгдэл үүсэх нөхцөл үүсч болдог.

Практикт аж ахуйн нэгжүүдийн нийлэх 3 үндсэн хэлбэр байдаг бөгөөд эдгээрт улс орнууд өөрийн онцлог байдалтай уялдуулан янз бүрээр ханддаг.

Эдгээрээс өрсөлдөөнд хамгийн их саад болж болзошгүй хэлбэр нь хэвтээ буюу нэг төрлийн бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэлт явуулдаг өрсөлдөгч аж ахуйн нэгжүүдийн нийлж, нэгдэх явдал юм.

Манай орны хувьд аж ахуйн нэгжүүд нь бусад орнуудынхтай харьцуулахад төдий л том биш жижиг, дунд үйлдвэр ихтэй учраас тэдгээрээс олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх үүднээс аж ахуйн нэгжүүдийн нэгдэж нийлэхэд төрийн бодлогын хувьд аль болох дэмжих нь зүйтэй юм.

Ингэхдээ өрсөлдөөнийг аль болох ихэсгэх үүднээс өрсөлдөөнд хамгийн их сөрөг нөлөө үзүүлдэг хэвтээ хэлбэрийн нэгдэл ихэссэн учраас давамгайл байдалтай этгээд өрсөлдөгч аж ахуйн нэгжтэйгээ нэгдэх, нийлэх шууд хориглоод бусад хэлбэрийг нь хянан зохицуулж болно гэж үзэж хуулийн 15 дугаар зүйлд тусгасан байна.

Гурав. Зүй ёсны монополийн үйл ажиллагааг зохицуулах талаар:

Зүй ёсны монополь аж ахуйн нэгж нь одоогоор тухайн бүтээгдэхүүний зах зээлд дангаараа үйл ажиллагаа явуулж буй этгээд бөгөөд ийм зах зээл нь өрсөлдөөнтэй болох буюу өөр аж ахуйн нэгж уг зах зээлд орох нь эдийн засгийн хувьд ямар ч ашиггүй байдаг.

Иймд ганцаараа тухайн зах зээлийг бүрэн эзэмшихээс өөр боломжгүй. Ийм зах зээлийг өрсөлдөөнд орох бололцоо бүрэлдэх хүртэл нь төрөөс үйл ажиллагааг нь шууд хянан зохицуулдаг практик дэлхийн бүх улс оронд байна.

Зохицуулалт хийдэг гол чиглэл нь уг ноёрхогчийн бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийн хэмжээ, борлуулалтын үнийн өөрчлөлт, нөхцөл нь бүрэлдсэн тохиолдолд өрсөлдөөнд оруулах зэрэг билээ. Энэ талаар өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах албанаас зохицуулалт хийх эрхийг хуулийн төслийн 16 дугаар зүйлд зааж өгсөн байна.

Дөрөв. Өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах алба:

Энэхүү хуулийн заалтыг амьдралд хэрэгжүүлэх байгууллагыг Улсын Их Хурлын 1996 оны 40 дүгээр тогтоолын дагуу бие даасан байдалтай үйл ажиллагаа явуулах эрх бүхий хянан зохицуулах албыг Засгийн газрын тохируулагч агентлагийн статустай байхаар хуулийн төсөлд тусгаж түүнтэйгээ уялдуулан уг байгууллагыг эрх үүрэг, гүйцэтгэх ажлын чиглэл, удирдлагыг томилох, ажлаа тайлагнах хэлбэрүүдийг хуулийн холбогдох заалтуудад оруулсан байна.

Бусад орнуудын туршлагаас үзэхэд зах зээлийн системийн орнууд ийм төрлийн байгууллагыг Засгийн газраас аль болох хамааралгүй бие даасан шинжтэй байгуулан ажиллуулж байхад харин хуучин социалист системд байсан орнуудын хувьд эдийн засгийн чиглэл хариуцсан яамны дэргэд Ерөнхийлөгчийн шийдвэрээр байгуулсан практик байсан.

Хуулийн холбогдох заалтуудыг зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлага, хуулийн хэрэгжилтийн талаар гомдол, саналыг хэрхэн шийдвэрлэх талаар Монгол Улсад мөрдөгдөж байгаа энэ чиглэлийн журмыг үндэслэн шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллагуудын эрх хэмжээг зааж өгсөн байна.

Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох талаархи гадаад орны туршлагын талаар:

- Оросын Холбооны Улсын туршлага: ОХУ-ын “Өрсөлдөөнийг Хамгаалах тухай Холбооны хууль” нь 2006 оны 7 дугаар сарын 8-ны өдөр 9 бүлэг 52 зүйлтэйгээр батлагдсан болно.

Өрсөлдөөнийг Хамгаалах тухай Холбооны хуулийн хувьд дараахь хэд хэдэн онцлогтой болно.

1/ ОХУ-ын энэхүү хууль нь нэр томъёоны хувьд нэлээд задлан тодорхойлж өгсөн. Жишээ нь: Хуулийн 4 дүгээр зүйлд “харилцан орлох бүтээгдэхүүн”, “ялгаварлан үзэх нөхцөл”, “санхүүгийн үйлчилгээний үндэслэлгүй хэт өндөр болон бага үнэ”, “өрсөлдөөнийг хязгаарлах шинж тэмдэг”, “босоо тохиролцоо”, “эдийн засгийн үйл ажиллагааны зохицуулалт”, “төрийн болон нутгийн захиргааны тусламж” зэрэг нэр томъёог нарийвчлан тодорхойлж өгсөн.

2/ Энэхүү хуулиар ОХУ-ын төрийн байгууллага болон орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага нь өөрийн бүрэн эрхийн хүрээнд 19-р зүйлд заасан зорилгоор тусламж үзүүлэхдээ Монополийн эсрэг байгууллагаас заавал зөвшөөрөл авах талаар заасан байдаг. Харин хуулийн 20-р зүйлд ОХУ-ын Монополийн эсрэг байгууллагаас урьдчилан зөвшөөрөл заавал авахгүйгээр улсын болон нутгийн захиргааны байгууллагаас тусламж үзүүлэх тохиолдлуудыг заасан байдаг.

3/ ОХУ-ын Монополийн эсрэг байгууллагын үүрэг, бүрэн эрхийн талаар нарийвчлан зааснаас гадна иргэдээс Монополийн эсрэг байгууллагад мэдээлэл өгөх, монополийн эсрэг байгууллага хууль тогтоомж зөрчсөн эсэх талаар хэрэг үүсгэх процессыг нарийвчлан заасан байдаг.

4/ Арилжааны байгууллагууд дараахь тохиолдолд үүсгэн байгуулагдах, нэгдэх, нийлэх тохиолдолд заавал Монополийн эсрэг байгууллагаас зөвшөөрөл авах талаар хуульчилсан байдаг.

5/ Давамгай байдалтай аж ахуйн нэгжийн талаархи ойлголтыг маш нарийвчлан зохицуулсан байдаг. Жишээлбэл: Дараахь нөхцөлд аж ахуй эрхлэгч (санхүүгийн байгууллагаас бусад)-ийг давамгай байдалтай гэж үзнэ.

- хэрэв гурван аж ахуй эрхлэгч (тус бүрийнх нь эзлэх хувь тухайн зах зээл дэх бусад аж ахуй эрхлэгчээс илүү)-ийн нийт хувь зах зээлийн тавин хувиас дээш, эсвэл таван аж ахуй эрхлэгч (тус бүрийнх нь эзлэх хувь тухайн зах зээл дэх бусад аж ахуй эрхлэгчээс илүү)-ийн нийт хувь зах зээлийн далан хувиас дээш байвал (хэрэв эдгээр субъектүүдийн аль нэгнийх нь эзлэх хувь найман хувиас бага байвал энэхүү зүйл үйлчлэхгүй);
- урт хугацааны туршид (нэг жилээс багагүй хугацаанд эсвэл тухайн барааны зах зээл үргэлжилсэн хугацаанаас жил орчим хугацаанд) аж ахуй эрхлэгчийн зах зээлд эзлэх хувь өөрчлөгдөөгүй, эсвэл өөрчлөлтөнд бага өртсөн, мөн тухайн зах зээлд шинэ өрсөлдөгч ороход бэрхшээлтэй бол;
- аж ахуй эрхлэгчийн борлуулж эсвэл худалдан авч буй барааг өөр бараагаар орлуулах боломжгүй, (ялангуяа: үйлдвэрлэлийн зорилгоор хэрэглэж байгаа үед), үнийн өсөлт, эрэлт буурахаас үл хамаарах, тухайн зах зээл дээрхи барааны үнэ, худалдах, худалдан авах нөхцлийн талаархи мэдээллийг тодорхой бүлэг этгээд л мэдэж болох нөхцөл байдалтай бол.
- Аж ахуй эрхлэгч өөрийг нь барааны зах зээлд давамгай байдалгүй болохыг батлах нотолгоог монополийн эсрэг байгууллага болон шүүхэд гаргах эрхтэй.
- Аж ахуй эрхлэгч барааны зах зээлд ердийн монополийн байр суурь эзэлж байгаа бол түүнийг давамгай байдалтай гэж үзнэ.
- Хэрэв аж ахуй эрхлэгч тодорхой барааны зах зээлд гучин таваас багагүй хувь эзэлдэг бол түүнийг Холбооны хуулиар давамгай байдалтай гэж тогтоож болно.

- Энэхүү хуульд заасан хязгаарлалтыг тооцсоны үндсэн дээр Засгийн газар санхүүгийн байгууллага (зээлийн байгууллагаас бусад)-ыг давамгай суурьтай гэж үзнэ. Засгийн газар энэхүү хуульд заасан хязгаарлалтыг тооцсоны дараа Төв банктай зөвшилцсөний үндсэн дээр зээлийн байгууллагыг давамгай байр суурьтай гэж үзнэ. Санхүүгийн байгууллага (зээлийн байгууллагаас бусад)-ын давамгай байдлыг Засгийн газрын баталсан журмын дагуу Монополийн эсрэг байгууллага тогтооно.

Зээлийн байгууллагын давамгай байдлыг тогтоох журмыг Засгийн газар Төв банктай зөвшилцсөний үндсэн дээр батална. Хэрэв зах зээлд эзлэх хувь нь арван хувиас дээшгүй, хэд хэдэн зах зээлд эзлэх хувь нь хорин хувиас дээшгүй бол тухайн санхүүгийн байгууллагыг давамгай байдалтай гэж үзэхгүй.

• **Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын туршлага:** 1980-аад онд Солонгосын Засгийн газар төрийн зохицуулалт, дэмжлэг, хамгаалалт бүхий эдийн засгийн удирдлагын тогтолцооноос өөрийгөө зохицуулах, нээлттэй өрсөлдөөний зарчимд тулгуурласан зах зээлийн эдийн засаг уруу шилжих эхлэлийг тавьсан юм.

БНСУ 1980 онд Үндсэн хуулийнхаа 8 дугаар нэмэлтээр төр нь зах зээлд давамгай байдал бий болгох, түүнийгээ буруугаар ашиглах явдлаас сэргийлж эдийн засгийг зохицуулж, удирдаж болно” гэж заасан. Түүнээс гадна 1980 оны эцсээр “Монополийг зохицуулах ба шударга худалдааны хууль” /Monopoly Regulation and Fair Trade Act/ -ийг баталж, 1981 оноос эхлэн хэрэгжүүлсэн байна.

Монополийг зохицуулах ба шударга худалдааны хууль нь Солонгосын эдийн засгийг төрийн зохицуулалттай системээс зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжүүлэх зорилготой боловсруулагджээ.

1980-аад оны дунд хүртэл хуулийг боловсруулж хэрэгжүүлсний үр дүнд юуны өмнө, зах зээл дээр шударга бус худалдааны үйлдлүүд болох шударга бус туслан гүйцэтгэх гэрээ байгуулах, шударга бус шошго хэрэглэх, сурталчилах, хэрэглэгчдийг хууран мэхлэх зэрэг явдлуудтай эн тэргүүнд тэмцэж эхэлсэн байна. Жижиг дунд үйлдвэрүүдийг дэмжихийн тулд туслан гүйцэтгэгчийн тухай гэрээг хуулийн заалтаас салгаж тусад нь “Туслан гүйцэтгэх шударга үйл ажиллагааны хууль”-ийг 1984 онд баталсан байна.

• **Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын туршлага:** БНХАУ-ын “Шударга бус өрсөлдөөний эсрэг” хууль нь 1993 оны 9 сарын 2-ны өдөр Үндэсний бүх нийтийн 8-р хурлын Байнгын хорооны 3-р чуулганаар хэлэлцэж, БНХАУ-ын Ерөнхийлөгчийн №10 зарлигаар тунхаглагдан, 1993 оны 12 сарын 01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон байна.

Энэ хууль нь зах зээлийн эдийн засгийн эрүүл хөгжих таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх, шударга өрсөлдөөнийг хамгаалах, идэвхижүүлэх, шударга бус өрсөлдөөнөөс сэргийлэх, зах зээлд оролцогч болон хэрэглэгчдийн хууль ёсны эрх ашиг сонирхлыг хамгаалах зэрэгт үйлчилнэ. Энэ хуулиар “Шударга бус өрсөлдөөн” гэж тус хуулийн заалт зөрчсөн өрсөлдөгчийн үйл ажиллагаа, өрсөлдөгчийн ашиг сонирхол болон хууль ёсны эрхийг зөрчсөн зөрчил, нийгэм эдийн засгийн эрх ашгийг алдагдуулах үйл ажиллагааг хэлнэ гэж тодорхойлсон байдаг.

БНХАУ-ын Шударга бус өрсөлдөөний эсрэг хуулиар зах зээлд оролцогчийн бизнесын нууц, нэр хүндийг хамгаалах талаар болон хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах талаар нарийвчлан зохицуулсан байхаас гадна хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг нарийвчлан заасан байна. Тухайлбал хуулийн 20 дугаар зүйлд “Энэ хуулиар зохицуулсан заалтыг зөрчин, бусдад хохирол учруулсан зах зээлд оролцогч нь хохиролыг

барагдуулан нөхөн төлбөр өгөх хариуцлага хүлээнэ. Хохирсон этгээдийн хохирлыг тооцоолоход хэцүү үед хохирлын нийт хэмжээ нь тухайн зөрчилтэй үйл ажиллагааны үед зөрчлийн хугацааны туршид олсон ашиг орлого байх болно.

Хууль ёсны эрх ашиг сонирхолыг нь зөрчсөн шударга бус өрсөлдөөний үйл ажиллагаанд тооцогдох зөрчил гаргасан этгээд нь хохирсон этгээдийн улирлын бүх зардлыг төлнө” гэж заасан байдаг. Мөн энэхүү хуулиар Зах зээлд оролцогч этгээд бусдийн бүртгэлтэй барааны тэмдгийг хуурамчаар хийх, зөвшөөрөлгүйгээр хэн нэгний бизнесийн нэр болон хувийн нэрийг хэрэглэх, алдартай болон сайн чанарын бараа бүтээгдэхүүний эмблем, гэрчилгээ зэрэг чанарын тэмдгийг буруугаар ашиглах, дууриалган хийх, бараа бүтээгдэхүүний үүсэл гарлыг гуйвуулах, бичиг баримтыг хуурамчаар хийх, бараа бүтээгдэхүүний чанарыг төөрөгдүүлэн буруу мэдээлэл хийх зэрэг хууль бус үйлдэл үйлдсэн тохиолдолд БНХАУ-ын Бүтээгдэхүүний чанарын тухай хууль болон Барааны тэмдэгтийн тухай хуулийн заалтын дагуу шийтгэл хүлээлгээр заасан байна.

Дүгнэлт: Нийгэм, эдийн засагт Өрсөлдөөний бодлого гурван үндсэн үүрэг гүйцэтгэдэг.

1. Компаниудын өрсөлдөх чадвар сайжирдаг.
2. Өрсөлдөөнөөр дамжин барааны үнэ буурч, чанар сайжирдаг учраас хэрэглэгчдэд таатай нөлөө үзүүлдэг.
3. Эдийн засгийн тогтвортой өсөлтөд сайн нөлөө үзүүлдэг.

2000 онд батлагдсан Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийг амьдралд хэрэгжүүлэх явцад дараахь үндэслэлээр хуульд зайлшгүй өөрчлөлт оруулах шаардлагатай байгаа болно.

1/ Хуулийн үйлчлэх хүрээ зөвхөн ашгийн төлөөх хуулийн этгээдэд болон төрийн захиргааны байгууллагад үйлчлэхээр заасан байдаг. Гэвч амьдрал дээр улсын бүртгэлд хуулийн этгээдээр бүртгэгдээгүй боловч бизнесийн тодорхой ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж байгаа хувь хүн, ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд нь зах зээлд нөлөөлөх, бизнесийн харилцааг хязгаарласан, өрсөлдөөнд харшилсан үйл ажиллагаа явуулах боломжтой байгаа тул хуулийн үйлчлэх хүрээг өргөтгөх шаардлагатай байгаа болно.

2/ Хуулийн 5.1-д “Зах зээлд тодорхой төрлийн бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтын гуравны нэгээс дээш хувийг дагнан буюу бусад этгээдтэй хамтран хийж байвал давамгайлах байдалтай гэж үзнэ” гэж заасан байдаг.

Гэвч зах зээлийн өрсөлдөөнт өнөөгийн нийгэмд зөвхөн зах зээлд борлуулалтын хэмжээний эзлэх хувиар давамгай байдлыг тогтоох нь ихээхэн учир дутагдалтай гэж үзэж болох юм. Гадаад улсуудын хувьд давамгай байдлаар тухайн зах зээлд бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтын хэмжээнээс хамаарах, ямар тохиолдолд давамгай байдалтай гэж үзэхгүй болох талаар нарийвчлан заасан байдаг.

Хэдийгээр зах зээлийн 1/3-д хүрээгүй ч зах зээлд давамгайлах байр суурьтай эсвэл зах зээлийн 1/3-аас их хэмжээг эзэлж байсан ч зах зээлд нөлөө үзүүлэх чадваргүй байх тохиолдол байдаг ч одоо мөрдөж байгаа хуулиар энэ асуудал зохицуулагдахгүй байна.

3/ Хуулийн 15.1-т давамгай байдалтай аж ахуй нэгж өрсөлдөгч аж ахуйн нэгжтэй нэгдэх, нийлэх замаар өөрчлөн байгуулагдахыг шууд хориглосон байдаг.

Өөрөөр хэлбэл шударга бус өрсөлдөөний эсрэг аж ахуйн нэгж, байгууллага

нэгдэн нийлэх үйл ажиллагаанд хяналт тавина гэсэн боловч яг ямар үйл ажиллагааг нэгдэн нийлэх гэх, яг ямар нөхцөлд энэхүү нэгдэн нийлэх нь шударга өрсөлдөөнд сөргөөр нөлөөлөх вэ гэдгийг тодорхой зааж өгөөгүй болно.

4/ Одоо мөрдөж байгаа хуульд өрсөлдөөнд харш гэрээ, хэлцэл, картелийн талаархи ойлголт, өрсөлдөөнд харш хэлцэл, гэрээ байгуулах талаархи эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байна. Өөрөөр хэлбэл энэхүү хууль нь давамгайл байдалтай аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг зохицуулаад бусад аж ахуйн нэгж картелийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглох талаар зохицуулаагүй болно.

5/ Зүй ёсны монополийн үйл ажиллагаанд хяналт тавихдаа зөвхөн үнэ болон нийлүүлэлтийн өөрчлөлтөд анхаарсанаас бус, хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалахад анхаараагүй байна.

Монополь байдалтай аж ахуйн нэгж, компаниуд тэр байдлаа ашиглан зохиомлоор хэт өндөр үнэ тогтоох, бууруулах боломж их байдаг учир монополь аж ахуйн нэгж бараа бүтээгдэхүүний үнийг хэт өсгөх явдалд төрийн хяналтыг хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай юм.

6/ Өрсөлдөөний асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын эрх, хэмжээ, бүтэц, зохион байгуулалт, Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуулийг хэрэгжүүлэх, олон нийтэд хуулийг сурталчилах ажлыг хангалтгүй хийдэг.

7/ Хууль зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын хэмжээ нь тухайн хууль зөрчсөн этгээдэд шийтгэл болж өгдөггүй. Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх захиргааны хариуцлага нь аж ахуйн нэгжийг 100000-250000 төгрөгөөр торгох, хууль бусаар олсон орлого, эд зүйлийг хураах, үйл ажиллагааг нь түр хугацаагаар зогсоох, тусгай зөвшөөрлийн эрхийг хүчингүй болгуулах саналыг эрх бүхий байгууллагад тавьж шийдвэрлүүлэх, албан тушаалтанг 30000-60000 төгрөгөөр торгох, зөрчил гаргахаас өмнөх байдлыг сэргээн тогтоох шийтгэлийг ногдуулдаг.

Хэдийгээр хууль бусаар олсон орлого, эд зүйлийг хураах, үйл ажиллагааг нь түр хугацаагаар зогсоох, тусгай зөвшөөрлийн эрхийг хүчингүй болгуулах саналыг эрх бүхий байгууллагад тавьж шийдвэрлүүлэх зэрэг захиргааны шийтгэлийг нэмэгдэл шийтгэлийн хэлбэрээр хэрэглэхээр хуульчилсан байдаг ч энэхүү хуулийн заалт нь огт хэрэгждэггүй гэж хэлж болох юм.

8/ Шударга өрсөлдөөн хэрэглэгчийн төлөө газар нь зөвхөн баримт бичгийн шалгалтаас гадна аж ахуйн нэгжийг бие даасан санхүүгийн хараат бус үйл ажиллагаатай хуулийн этгээд гэдэг талаас нь шалгадаггүй. Үүнээс гадна хариуцлага хүлээлгэхдээ зөвхөн захиргааны хариуцлага хүлээлгэхээс эрүүгийн хариуцлага буюу Эрүүгийн хуулийн 168, 169 дугаар зүйлүүдийг⁹⁰ баримтлах нь бага байдаг.

⁹⁰ - Эрүүгийн хуулийн 168 дугаар зүйл, Барааны тэмдэг, аж ахуйн нэгжийн нэрийг хууль бусаар ашиглах

168.1.Өөрийн болон гадаад улсын ижил нэр төрлийн бүтээгдэхүүний барааны тэмдгийг хуурамчаар үйлдсэн, барааны тэмдэг, аж ахуйн нэгжийн нэрийг хууль бусаар ашигласны улмаас бусдад их хэмжээний хохирол учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг нэг зуугаас хоёр зуун тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ./

169 дүгээр зүйл. Хэрэглэгчийг хуурч мэхлэх, төөрөгдүүлэх

/169.1.Үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдааны байгууллагын ажилтан буруу жинлэх буюу хэмжих, үнэ, тарифыг өсгөх, баталгаагүй буюу баталгааны хугацаа дууссан жин, хэмжүүр

Иймд 2000 онд батлагдсан “Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай” хуулийн эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох, энэхүү бие даасан хуулийг шинэчлэх бус түүнтэй нийцүүлэн гарах хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох, бусад хууль тогтоомжтой сайтар уялдуулан боловсруулах шаардлагатай юм.

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай хуулийн танилцуулга болон хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан асуудлын талаар:

Монгол Улс 2001.11.12-нд “Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай” ОУ-ын Конвенцид гарын үсэг зурсан бөгөөд улмаар 2004.12.18-ны өдөр Улсын Их Хурлаас уг Конвенцийг соёрхон баталсан. Энэхүү Конвенцид оролцогч гишүүн улс бүр терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх талаар холбогдох арга хэмжээ авах чиглэлээр үүрэг хүлээхээр заасан байна.

Мөн МУ-ын Ерөнхийлөгч “Терроризмын эсрэг олон улсын эвсэл байгуулахыг дэмжих тухай” 2001 оны 60 дугаар зарлиг гаргасан бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газраас 2001 онд “Терроризмын эсрэг олон улсын эвслийн үйл ажиллагааг дэмжих тухай” 226 дугаар тогтоолыг баталсан болно.

Эдгээр эрх зүйн шаардлага, үндэслэлийн дагуу Монгол Улс 2006 оны 7-р сарын 8-ны өдөр мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулах зорилт бүхий **“Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай”** хуулийг 4 бүлэг 21 зүйлтэйгээр баталсан болно.

“Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай” хуулийн үзэл баримтлалд дараахь хэд хэдэн чиглэлээр тусгасан байна.

1. *Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор сэжигтэй гүйлгээ болон харилцагчийн талаархи мэдээллийг шалган тогтоох, холбогдох арга хэмжээний талаар хэрэгжүүлэх байгууллагын эрх үүргийн талаар хуульчлах;*

Хуулийн 4-р зүйлд дурьдсан санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий 8 байгууллага нь сэжигтэй гүйлгээний талаар Санхүүгийн мэдээллийн албанд заавал мэдээлэх үүргийг хуульчлан өгсөн.

Мөн дээр нэр бүхий 8-аас гадна хуулийн этгээд, иргэн тодорхой гүйлгээг мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой гэж үзсэн, эсхүл 20 сая төгрөг /түүнтэй тэнцэх хэмжээний гадаад валют/ буюу түүнээс дээш үнийн дүнтэй бэлэн мөнгөний гүйлгээний талаар Санхүүгийн мэдээллийн албанд мэдээлж болно.

2. *Мэдээлэх үүрэгтэй байгууллага, түүний ажилтнууд сэжигтэй гүйлгээний талаар холбогдох байгууллагуудад мэдээлсэнийхээ төлөө ямар нэг хариуцлага хүлээхгүй байхаар хуульчилна.*

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор хуульд тусгайлан хянах гүйлгээ болон сэжигтэй гүйлгээний тухай мэдээлэх журам,

ашиглах, хэмжих хэрэгслийн заалтыг санаатай өөрчлөх, **бараа бүтээгдэхүүний чанар, нэр төрөл, хэмжээ, хэрэглээний шинж байдлын талаар зориуд худал мэдээлэл өгөх, хуурамч зар сурталчилгаа явуулах** зэргээр хэрэглэгчдийг хуурч мэхэлсэн, төөрөгдүүлсний улмаас бусдад их хэмжээний хохирол учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тавин нэгээс нэг зуу дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл гурваас дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ./

харилцагчийн талаархи бичиг баримт, материалыг хадгалах, дансанд хяналт тавих журам, мэдээллийн нууцлалыг хадгалах зэргийн талаар хуульчилсан.

Заавал мэдээлэл өгөх этгээдийн өгсөн мэдээлэл мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх зорилгогүй байсан нь тогтоогдсон ч тухайн мэдээлэл өгсөн этгээдийг захиргааны болон эрүүгийн хариуцлагад татахыг хориглохоор хуульд заасан байна.

Санхүүгийн мэдээллийн алба, Мэдээлэл үүрэгтэй этгээд, тэдгээрийн ажилтны хууль зөрчсөн үйл ажиллагааны улмаас иргэн, хуулийн этгээдэд учирсан хохирол, эдийн бус гэм хорыг арилгах асуудлыг Иргэний хуульд заасан журмын дагуу шийдвэрлэхээр хуулийн 12.4-т хуульчилсан байна.

3. *Бэлэн мөнгөний гүйлгээний үнийн дүнгээс хамаарч гүйлгээг хянах, холбогдох байгууллагад мэдээлэхтэй холбогдуулан босго үнийг тогтоох;*

Хуулиар 20 сая төгрөг /түүнтэй тэнцэх хэмжээний гадаад валют/ буюу түүнээс дээш үнийн дүнтэй бэлэн мөнгөний гүйлгээ хийсэн тохиолдолд Санхүү мэдээллийн албанд мэдээлэхээр тусгасан байна.

4. *Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаатай тэмцэх тухай хууль тогтоомжийг биелүүлэх, хяналт тавих чиглэлээр Монгол банкны бүтцэд Санхүүгийн мэдээллийн албыг байгуулан ажиллуулах;*

Хуулийн Гуравдугаар бүлэгт Санхүү мэдээллийн албаны бүтэц, чиг үүрэг, мэдээллийн сан болон гадаад улсын ижил төстэй байгууллагатай хамтран ажиллах талаар хуульчилсан байна.

Хууль батлагдсанаас хойш нэмэлт, өөрчлөлт оруулаагүй байна.

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх талаархи ерөнхий ойлголт, зарим улсын туршлага:

“Мөнгө угаах” гэдэг нь хууль бусаар олсон эд хөрөнгө гэдгийг мэдсээр байж, түүний гарал үүслийг нуун далдалж уг эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхээ хууль ёсны болгох зорилгоор гүйлгээнд оруулахыг хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл банк санхүүгийн байгууллага, банк бус санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан хууль бусаар олсон бохир мөнгийг цэвэршүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Хууль бус ажиллагаанаас олсон орлогыг тээвэрлэх, шилжүүлэх, хөрвүүлэх, хувиргах ба хууль ёсны дагуу олж авсан бусад мөнгө, хөрөнгөтэй нийлүүлэх замаар эдгээр орлогын мөн чанар, эх үүсвэр, зарцуулалт, шилжилт хөдөлгөөн, өмчлөлийн талаархи мэдээллийг нуун далдлах, төөрөгдүүлэх үйл ажиллагаа юм.

Мөнгө угаах нь дараахь үе шаттай: байршуулах /хууль бус ажиллагаанаас олсон мөнгийг тээвэрлэх, шилжүүлэхэд хялбар бөгөөд хүний анхаарал хамгийн бага татах актив хөрөнгөд хөврүүлэн санхүүгийн системд шилжүүлэх/; давхардуулах /олон тооны санхүүгийн гүйлгээний тусламжтайгаар хөрөнгө, мөнгөний гарал үүслийг нуун ддадлах/; интеграц /гарал үүслийг нь хангалттай дадлаж нуусан хөрөнгө мөнгийг хууль ёсны үйл ажиллагаанд оруулах, санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулах/.⁹¹

“Терроризмыг санхүүжүүлэх”-гэдэг нь террорист байгууллага болон террорист үйл ажиллагаанд зарцуулагдахыг урьдчилан мэдсээр байж аливаа хэлбэрээр эд хөрөнгө хуримтлуулах, шилжүүлэх, зарцуулахыг хэлнэ.

Мөнгө угаах гэмт хэргийг сүүдрийн эдийн засгийн орчинд, татвараас зугтаалгасан

⁹¹ Эрх зүйн эх толь бичиг С.Нарангэрэл 2007 он

мөнгөө хуурамч дансанд шилжүүлэн үржүүлэх замаар үйлдэх нь их бөгөөд өмнө нь мөнгө угаах гэдгийг гол төлөв зохион байгуулалттай гэмт хэргийн төрөл гэж үздэг байна.

Мөнгө угаахтай тэмцэх комисс буюу The Financial Action Task Force /FATF/ байгууллагыг байгуулж энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон улсын асуудлыг зохицуулах үүргийг хүлээжээ.

• **Оросын Холбооны Улсын туршлага:**

ОХУ нь 1999 онд “Гэмт хэрэг үйлдэн олсон орлогыг хураах, мөрдөн шалгах, түүнийг угаахтай тэмцэх” Европын Зөвлөлийн конвенцид нэгдэж, Мөнгө угаахтай тэмцэх үндэсний хууль тогтоомжийг баталсан. 2001 онд ОХУ нь “Хууль бус орлогыг угаахтай тэмцэх” хуулийг баталсан. ОХУ-ын хувьд мөнгийг гол төлөв санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан угааж байсан тул энэ хууль тэдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааны талаар мэдээлэл цуглуулах, дүн шинжилгээ хийхэд чиглэж байсан. Их хэмжээний мөнгөөр гүйлгээ хийвэл хянах, энэ талаар мэдэгдэх үүргийг санхүүгийн байгууллагууд хүлээж байсан.

Хуулийн дагуу 600 000 рубль /\$21413 буюу 17549 евро/-ээс дээш хэмжээний гүйлгээ хийсэн тохиолдолд хяналтанд орох ёстой байдаг. Холбооны санхүүгийн хяналтын алба мөнгө угаахтай тэмцэх асуудлыг хариуцаж, их хэмжээний мөнгөөр гүйлгээ хийсэн худалдаа арилжааг хянаж дүн шинжилгээ хийдэг байна.

Мөн ОХУ нь 2002 онд Засгийн газрын харьяа Санхүүгийн мониторингийн хороог байгуулсан бөгөөд энэ хороо нь санхүүгийн ямар ч үйл ажиллагааг улс орон даяар хянах онцгой үүрэгтэй бөгөөд ОХУ-ын мөнгө угаахын эсрэг хуулийн дагуу 600 000 рублиас дээш хэмжээний гүйлгээ хийсэн тохиолдолд энэ байгууллагад мэдэгдэх үүрэгтэй байдаг байна.

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын туршлага:

2006 онд Мөнгө угаахын эсрэг хуулийг баталж, мөнгө угаах гэмт хэрэгт авилга, хээл хахуулийг мөн оруулан тооцох болсноос гадна ийм төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, мөнгө угаахтай тэмцэх ажлыг удирдан чиглүүлэх үүргийг Хятадын Төв банк хүлээн хэрэгжүүлдэг байна.

Мөнгө угаахтай тэмцэх хууль нь 2007 оноос хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд энэхүү хуулиар санхүүгийн болон санхүүгийн бус байгууллагуудыг харилцагчийнхаа мэдээлэл цуглуулж, их хэмжээний мөнгөөр хийгдсэн буюу сэжигтэй арилжааны талаар мэдээлэхийг үүрэг болгожээ.

Энэ хуулиар санхүүгийн байгууллагууд хувь хүн бэлнээр 10.000 ам доллараас дээш, бэлэн болон бэлэн бус тооцоогоор 100 000 ам доллараас дээш, компани 500.000 ам доллараас хэмжээний гүйлгээ хийсэн бол төв банкинд мэдэгдэх ёстой байдаг байна.

Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх талаархи Олон Улсын гэрээ, конвенци болон зөвлөмжийн талаар:

Терроризмыг санхүүжүүлэх нь террорист чиглэлтэй олон улсын шинжтэй гэмт хэргийн нэг. Олон Улсын түвшинд терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх шаардлагыг терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай Олон Улсын конвенцид заажээ. /НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн 1999 оны 12 сарын 54/109 дүгээр тогтоолоор баталж, 2002 оны 04 сарын 10-нд хүчин төгөлдөр болсон./⁹²

Сүүдрийн эдийн засагтай тэмцэх ажлыг Олон улсын хэмжээнд мөнгө угаахтай тэмцэх санхүүгийн хяналтын комисс буюу FATF хэрэгжүүлдэг бөгөөд мөнгө угаахын эсрэг

⁹² Мөн тэнд

40+9 зарчмыг баталсан байна.

Олон Улсын хамтын нийгэмлэгээс дэлхийн улс түмэнд нэгдэхийг уриалсан терроризмын холбогдолтой дараахь гэрээ, конвенцид манай улс нэгдэн орсон. Тухайлбал,⁹³

1/ Агаарын хөлгийн бүхээгт үйлдсэн хууль зүйн зөрчил болон тодорхой бусад үйлдлийн тухай Токиогийн 1963 оны конвенцид 1990 онд,

2/ Алан хядах зорилгоор бөмбөг хэрэглэхтэй тэмцэх тухай НҮБ-ын 1999 оны конвенцид 2000 онд,

3/ Барьцаанд хүмүүсийг авахтай тэмцэх тухай Нью-Йоркийн 1979 оны конвенцид 1992 онд,

4/ Далайн навигацын аюулгүй байдлын эсрэг хууль бус үйлдлийг хориглох тухай Ром хотноо 1988 онд баталсан конвенци, түүний нэмэлт Эх газрын хормойд байрлуулсан суурилуулах төхөөрөмжийн аюулгүй байдлын эсрэг хууль бус үйлдлийг хориглох тухай протоколд 2005 онд,

5/ Иргэний агаарын тээврийн аюулгүй байдлын эсрэг чиглэсэн хууль бус явдалтай тэмцэх тухай Монреалын 1971 оны конвенцид 1972 онд,

6/ Иргэний нисэхийн аюулгүй байдлын эсрэг чиглэсэн хууль бус үйлдэлтэй тэмцэх тухай конвенцийн нэмэлт болох Олон Улсын иргэний нисэхэд үйлчилж буй нисэх буудалд хүчирхийллийн хууль бус үйлдэлтэй тэмцэх тухай Монреалийн 1988 оны протоколд 1999 онд,

7/ Нисэх онгоцыг хууль бусаар булаан аваачих явдалтай тэмцэх тухай Гаагийн 1970 оны конвенцид 1971 онд,

8/ Олон Улсын хамгаалалтын хүлээх хүмүүсийн эсрэг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх болон шүүн цээрлүүлэх тухай НҮБ-ын 1973 оны конвенцид 1975 онд,

9/ Хуванцар тэсрэх бодис илрүүлэх зорилгоор тэмдэглэл хийх тухай Монреалийн 1991 оны конвенцид 1999 онд,

10/ Цөмийн материалыг биечлэн хамгаалах тухай Венийн 1980 оны конвенцид 1986 онд,

11/ Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай НҮБ-ын 1999 оны конвенцид 2004 онд

12/ Терроризмын зорилгоор бөмбөг хэрэглэхийг хориглох тухай НҮБ-ын 2001 оны конвенцид тус тус Монгол Улс нэгдэн орсон байна.

Олон Улсын санхүүгийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх байгууллага болон Базелын хорооноос гаргасан зөвлөмжийн дагуу банкинд мөнгө угааж байгааг харуулах гол үзүүлэлтүүдийн тоонд дараахь зүйлс ордог байна.

- Харилцагч данс нээхгүйгээр бага хэмжээний төлбөрийн баримтыг их хэмжээний төлбөрийн баримтаар солих хүсэлт гаргах,
- Харилцагчийн зүгээс данс нээлгүйгээр их хэмжээний валют бэлнээр солиулах хүсэлт гаргах,
- Харилцагчийн зүгээс данс нээлгүйгээр мөнгөний чек гэх мэт баримтуудыг хадгалан авах хүсэлт гаргах,

⁹³ www.legalinfo.mn

- Харилцагчийн зүгээс данс нээлгүйгээр өөр улс руу сүлжээгээр шилжүүлэг хийх хүсэлт гаргах,
- Харилцагчийн зүгээс тодорхой шалтгаангүйгээр хэд хэдэн банкинд данс нээлгэх,
- Үнэт цаас, банкны баримтууд, чек, аялалын чек ашиглан банкинд данс эсхүл хадгаламж нээх ба данс эзэмшигч нь төлбөр хийх эрхгүй байх,
- Банкны зарим нөхцөлүүдийн талаар өөртөө хэрэгцээгүй мэдээллийг хүсэх,
- Харилцагчийн хадгаламж болон төлбөрийн баримт нь түүний эрхэлж байгаа ажил, үйлчилгээтэй харьцуулахад харьцангуй их байх,
- Мансууруулах бодис худалдагч, гэмт хэргийн бүлэгтэй холбоотой болох нь илэрхий харилцагч банкинд хадгаламж нээлгэх,
- Гадаадын харилцагч данс нээлгэн мөнгөө хадгаламжийн хугацаа дуусахаар гадаад улс руу илгээх хүсэлт тавих,
- Харилцагч үнийн дүн бага хэмжээний олон данс нээлгэх,
- Харилцагч их хэмжээний бэлэн мөнгийг валют бусад төлбөрийн хэрэгсэлээр солиулах хүсэлт гаргах зэрэг байдаг байна.

Дүгнэлт: Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхийн эсрэг тэмцэх асуудлаар эрх зүйн орчин бүрдээгүй, манай улсын эдийн засгийн чадавхиас шалтгаалан гарсан хууль, эрхийн актууд өнөөгийн нөхцөлд шаардлага хангахгүй байгаагийн улмаас дээрхи гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэрэгсэл болж чадахгүй байгааг анхаарч, үйлчилж буй хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, шаардлагатай хууль тогтоомжийг шинээр батлан гаргах.

Сэжигтэй эх үүсвэр бүхий мөнгөний ялгарах онцлог, тэдгээрийн үйлдлийн хэлбэр, илрэх тохиолдолд авах арга хэмжээний цогц бүтэц, тогтолцоог буй болгоход энэхүү хууль гол анхааралаа хандуулсан байна.

• Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай

Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуулийн үзэл баримтлалд тусгасан асуудлын талаар:

Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хууль нь анх 1993 онд батлагдан гарсан бөгөөд үүнээс өмнө улсын бүртгэл тооцооны ажил нь “Тайлан балансын дүрэм”, “Ерөнхий /ахлах/ нягтлан бодогчийн эрх, үүргийн дүрэм” зэрэг дүрмүүдээр зохицуулагдаж байсан байна.

Энэхүү дүрмүүд нь төрийн өмчид тулгуурласан байгууллагын бүртгэл, тооцооны ажлыг улсын хэмжээнд зохицуулах зориулалттай байсан учраас дагаж мөрдөх боломжгүй болсон зэргийг үндэслэн бүртгэлийн шинэ тогтолцоог тусгасан нягтлан бодох бүртгэлийн ажиллагааг зохицуулсан хууль батлан гаргах шаардлага зүй ёсоор гарсан байна.

1993 онд батлагдан мөрдөгдөж байсан Нягтлан бодох бүртгэлийн хууль нь Олон улсын стандарт жишигт нийцээгүй, нягтлан бодох бүртгэлийн ихэнхи харилцааг Засгийн газрын тогтоол, Сангийн яамнаас гаргасан эрх зүйн акт, заавар, журмаар зохицуулж ирсэн нь энэхүү хууль ерөнхий шинжтэй байсантай холбоотойгоор хуулийг шинэчлэн найруулах шаардлага гарсанаар 2001 оны 12 дугаар сарын 13-ны өдөр УИХ-аас шинэчлэн найруулсан “Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай” хуулийг 5 бүлэг 24 зүйлтэйгээр баталсан.

Энэхүү хуулиар нягтлан бодох бүртгэлийн үйл ажиллагааны зарчим, удирдлага, зохион байгуулалтын эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, аж ахуйн нэгж, байгууллага нягтлан бодох бүртгэл хөтлөх, санхүүгийн тайлан гаргахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахаар хуульчилсан. Бизнес эрхлэгчдэд Нягтлан бодох бүртгэлийн хуулийн ижил орчин бүрдүүлснээр аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын санхүүгийн тайлан нь нягтлан бодох бүртгэлийн хувьд нэг ижил зарчмаар, зэрэгцүүлэх боломжтойгоор бэлтгэгдэх, мэдээлэл

хэрэглэгчдийн эрэлтийг хангах, олон улсын жишигт нийцэх зэрэг боломжийг бий болгосон юм.

Төсвийн сахилга бат зөрчигдөн, өр авлагын сүлжээ багасгах, улсын хэмжээнд нягтлан бодох бүртгэл хөтлөлт жигд тууштай болох, аж ахуйн нэгж байгууллагад Нягтлан Бодох Бүртгэлийн Олон Улсын Стандартыг нэвтрүүлэх зэрэг үр дагавар гардаг байна.

Энэхүү хууль нь 2001 онд батлагдсанаас хойш 2002.07.10, 2003.05.15, 2006.12.15 тус тус нэмэлт, өөрчлөлт орсон болно.

Өргөн баригдсан хуулийн төслийн танилцуулгад дараахь зүйлийг хуульд тусгахаар заасан.

- нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандарт, бүртгэлийн нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчмууд;
- бүртгэл хөтлөх аккрузл суурь;
- дотоод хяналт /аж ахуйн нэгж, байгууллагын дотоод хяналт, дотоод хянан шалгагчийн эрх, үүрэг/;
- аж ахуйн нэгж байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн бодлого, нягтлан бодогчийн үйл ажиллагаанд хориглох зүйл;
- аудитын үйл ажиллагааг олон улсын стандартад нийцүүлэн боловсруулсан

3.1.1.-т “нягтлан бодох бүртгэлийн аккрузл суурь” гэж мөнгө хүлээн авсан эсвэл төлсөн эсэхээс хамаарахгүйгээр орлогыг олсон үед, зардлыг гарсан үед нь хүлээн зөвшөөрч бүртгэх аргыг хэлнэ. Мөн хуулийн 4.1-т Аж ахуйн нэгж, байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлд баримтлах 6 зарчмыг зааж өгсөн.

Энэхүү хуулиар анхан шатны баримт бичиг, нягтлан бодох бүртгэл хөтлөх болон хөрөнгө өр төлбөрийг үнэлэх, бүртгэх үйл ажиллагааг зохицуулсанаас гадна аж ахуйн нэгж байгууллагын санхүүгийн тайлан гаргах ажлын зохион байгуулалтыг нарийвчлан хуульчилан өгсөн.

Нягтлан бодогчийн үйл ажиллагаанд хориглох зүйлийг хуульчилсанаас гадна нягтлан бодох бүртгэлийн ажилтнуудын нэмэгдэл, урамшуулалыг тусгасан.

Энэхүү хуулийн хүрээнд:

- санхүүгийн тайлан гаргах хугацаа, хариуцлага
- улсын хэмжээгээр аж ахуйн нэгж, байгууллагад нийтлэг мөрдөх нягтлан бодох бүртгэл, тайлан тэнцлийн стандартыг тусгах
- бүх төрлийн компани, улсын үйлдвэрийн газарт заавал мэргэшсэн нягтлан бодогч байх
- бүртгэл хяналтын хөндлөнгийн байгууллага
- нягтлан бодогчийн эрх, үүрэг, эрх олгох зэрэг асуудлуудыг тусгаж өгчээ.

Дүгнэлт: Нягтлан бодох бүртгэлийн нийгмийн өмнө хүлээсэн нэг гол үүрэг нь санхүүгийн үнэн зөв мэдээллийг цаг хугацаанд нь гаргаж байх явдал юм. Нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандартыг өөрийн оны бүртгэлийн тогтолцоонд нэвтрүүлж, ингэснээр Олон Улсын байгууллага, гадаад улс орны эдийн засгийн нээлттэй байдлыг тухай мэдээллийн орчинг бүрдүүлэх боломж олгох юм.

Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуульд дараахь дүгнэлтийг гаргаж байна.

1/ Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуульд заасан нэр томъёо болон хуулийн үйлчлэх хүрээг тодорхой зааж өгөөгүй учраас гадаадын аж ахуйн нэгж, байгууллагууд нэгэн адил мөрдөх эсэх, төсвийн байгууллага, санхүүгийн бусад байгууллагууд энэхүү хуулийг

хэрхэн мөрдөх зэрэг асуудлыг бүрхэг тусгасан.

2/ Манайд болон бусад олон орнуудад санхүүгийн тайлан нь юуны өмнө олон улсын стандартад нийцсэн байх ёстой. Тиймээс IFRS/IAS нэвтрүүлэхийг хүсэж буй байгууллага нь 2 бүртгэл хийх шаардлагатай болж байна. Үүнд: Татварт зориулж өөрийн улсын хууль тогтоомжоор, хөрөнгө оруулалт татах болон дотооддоо ашиглах зорилгоор олон улсын стандартаар.

3/ Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хууль нь 2001 онд батлагдан гарснаас хойш Улсын дээд шүүхээс ямар нэгэн тайлбар гаргаж байгаагүй хууль юм.

4/ Хэдийгээр Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлд аж ахуйн нэгж, байгууллага санхүүгийн тайлангаа холбогдох байгууллагад өгч харин холбогдох байгууллага нь татвар, шимтгэл, хураамжийн тооцоо хийдэг хуулийн зохицуулалттай. Гэвч өнөөдрийн амьдрал дээр аж ахуйн нэгж, байгууллагууд татварын албанд болон харилцах санхүүгийн байгууллагад өөр өөр тайлан тушаадаг практик тогтоод байна.

Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуулинд үүнийг тодорхой зааж өгсөн боловч энэ заалт нь хэрэгжихгүй байна. Энэ нь тэдгээр татварын байгууллага болон санхүүгийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны хоорондын уялдаа холбоо байхгүй, санхүүгийн тайлангийн нэгдсэн систем байхгүй байгаатай холбоотой юм.

**Эдийн засгийн харилцааг зохицуулж буй бусад хуулиуд
тэдгээрийн үзэл баримтлалын түүвэр**

*/Хуулиудын хувийн хэргээс
аваа/*

№	Хуулийн нэр батлагдсан огноо	Хуулийн төсөл боловсруулах шаардлага	Зохицуулах харилцаа, хамрах хүрээ	Эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн үр дагавар болон хуульд нэмэлт, өөрчлөлт орсон байдал	Өргөн барьсан хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зарим асуудал	Батлагдсан хуульд тусгагдсан байдал
1.	Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэ й тэмцэх тухай хууль /2006.07.08/	МУ 2001.11.12-нд "Терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх тухай" ОУ-ын Конвенцид гарын үсэг зурсан бөгөөд улмаар 2004.12.18-ны өдөр УИХ-аас уг Конвенцийг соёрхон баталсан. Энэхүү Конвенцид оролцогч гишүүн улс бүр терроризмыг санхүүжүүлэхтэй тэмцэх талаар холбогдох арга хэмжээ авах чиглэлээр үүрэг хүлээхээр заасан байна. Мөн МУ-ын Ерөнхийлөгч "Терроризмын эсрэг олон улсын эвсэл байгуулахыг дэмжих тухай" 2001 оны 60 дугаар зарлиг гаргасан бөгөөд түүнийг хэрэгжүүлэх зорилгоор МУ-ын Засгийн газраас 2001 онд "Терроризмын эсрэг олон улсын эвслийн үйл ажиллагааг дэмжих тухай" 226 дугаар тогтоолыг баталсан болно.	Хуулийн төслөөр мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаатай тэмцэх, түүнээс урьдчилан сэргийлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахаар тусгасан байна. Хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц нь 4 бүлэг, ойролцоогоор 25 зүйлтэйгээр өргөн баригдсан байна.	Хуулийн төслийн үзэл баримтлалд хуулийг батлан гаргаснаар гэмт хэргийн замаар олсон эд хөрөнгийг гүйлгээнд оруулан угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагааг урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх боломжтой болохоос гадна банк, санхүүгийн систем эрүүлжих нөхцөл бүрдэнэ гэж заасан байна. Хууль батлагдсанаас хойш нэмэлт, өөрчлөлт оруулаагүй байна.	Энэхүү хуулийн төсөлд дараахь хэд хэдэн асуудлыг тусгасан байна. 1/ Мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор сэжигтэй гүйлгээ болон харилцагчийн талаархи мэдээллийг шалган тогтоох, холбогдох арга хэмжээний талаар хэрэгжүүлэх байгууллагын эрх үүргийн талаар хуульчлах 2/ Бэлэн мөнгөний гүйлгээний үнийн дүнгээс хамаарч гүйлгээг хянах, холбогдох байгууллагад мэдээлэхтэй холбогдуулан босго үнийг тогтоох 3/ Мөнгө угаах, терроризмыг санхүүжүүлэх үйл ажиллагаатай тэмцэх	Хууль нь 4 бүлэг 21 зүйлтэйгээр батлагдсан болно. 1/ Хуулийн 4-р зүйлд дурьдсан санхүүгийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх бүхий 8 байгууллага нь сэжигтэй гүйлгээний талаар Санхүүгийн мэдээллийн албанд заавал мэдээлэх үүргийг хуульчлан өгсөн. Мөн дээр нэр бүхий 8-аас гадна хуулийн этгээд, иргэн тодорхой гүйлгээг мөнгө угаах болон терроризмыг санхүүжүүлэхтэй холбоотой гэж үзсэн, эсхүл 20 сая төгрөг /түүнтэй тэнцэх хэмжээний гадаад валют/ буюу түүнээс дээш үнийн дүнтэй бэлэн мөнгөний гүйлгээний талаар Санхүүгийн мэдээллийн албанд мэдээлж болно. 2/ Тусгайлан хянах гүйлгээг хуулийн 6.1-т нэг бүрчлэн заасан бөгөөд сэжигтэй гүйлгээний талаар Санхүүгийн мэдээллийн албанд мэдээлэх журам, дансанд хяналт тавих, гүйлгээг түдгэлзүүлэх, мэдээллийн нууцлалыг хадгалах, мэдээлэх үүрэгтэй этгээдийн дотоод хяналт зэргийг хуульчлан өгсөн. 3/ Монголбанкны бүтцэд

					тухай хууль тогтоомжийг биелүүлэх, хяналт тавих чиглэлээр Монгол банкны бүтцэд Санхүүгийн мэдээллийн албыг байгуулан ажиллуулах	Санхүүгийн мэдээллийн албыг байгуулах бөгөөд энэхүү албаны бүтэц, чиг үүргийг хуульчлан өгсөн. Мөн хуулийн төслийн үзэл баримтлалд тусгагдаагүй зүйл нь Санхүүгийн мэдээллийн алба нь энэ хуульд заасан журмын дагуу цуглуулсан мэдээллийг нэгтгэсэн мэдээллийн сантай байх, мэдээллийн санд мэдээлэл хадгалах, түүнийг ашиглах журмыг Монголбанкны Ерөнхийлөгч батална талаар хуулийн 18 дугаар зүйлд тусгасан байна.
2.	Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хууль /2000.05.12/	1993 онд батлагдсан “Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай” хууль нь манай улсын хувьд монопольт зах зээлээс өрсөлдөөнт зах зээлийн харилцаанд шилжсэнийг хуульчилсан юм. Гэвч энэхүү хуулийг хэрэгжүүлэх тогтолцоог хэт задлаж, эрх, үүргийг олон байгууллагуудын дунд бүрхэгдүүлсэнээс хуулийн хэрэгжилт туйлын хангалтгүй байсан болно. Үүнээс гадна аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтын талаархи заалтууд нь практикт хэрэгжүүлэхэд төдий л ойлгомж муутай байснаас гадна өрсөлдөөнт зах зээлийн нийгмийн эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох үүднээс уг хуулийг шинэчлэн найруулах шаардлага гарсан.	Хуулийн төсөл нь 6 бүлэг 19 зүйлтэй бөгөөд энэхүү хуулийн төслөөр аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж буй этгээд зах зээлд шударгаар өрсөлдөх нөхцөлийг бүрдүүлэх талаар эрх зүйн болон зохион байгуулалтын үндсийг тодорхойлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулна.	Зах зээлийн эдийн засгийн нийгэмд дэх аж ахуйн нэгж байгууллагын өрсөлдөөнийг хяргаарлах, өрсөлдөөнд харш үйл ажиллагаанд хяналт тавих, таслан зогсоох, монополь байдалтай этгээдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих тогтолцоо боловсронгуй болно. Өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах албыг Засгийн газрын тохируулагч агентлагийн статустай байхаар хуулийн төсөлд тусгасанаар байгууллагын эрх, үүрэг болон гүйцэтгэх ажлын чиглэл, удирдлагыг томилох, ажлаа тайлагнах хэлбэрүүд зэрэг хуульчилсан.	Энэ хуулийн төслөөр: 1/ Давамгай байдалтай аж ахуйн нэгж дангаараа болон бусад аж ахуйн нэгжтэй хамтран өрсөлдөөнт зах зээлд хориглох зүйлүүд 2/ Төрийн захиргааны байгууллага дангаараа болон бусад байгууллагатай хамтран хэрэгжүүлэхийг хориглох үйл ажиллагаануудыг тусгасан 3/ ААН-үүдийн өрсөлдөөнийг аль болох ихэсгэх үүнээс өрсөлдөөнд хамгийн их нөлөө үзүүлдэг хэвтээ буюу давамгай байдалтай өрсөлдөгч ААН-үүдийн нэгдэж, нийлэхийг шууд хориглоод бусад хэлбэрийг нь хянан	Хуулийн 6-р зүйлд Давамгай байдлаа шударга өрсөлдөөнд харшаар ашиглан, дангаараа үйл ажиллагаа явуулах 11 зүйлийг хориглосон байна. Мөн хамтдаа давамгай байдалтай өрсөлдөгч аж ахуйн нэгжүүд өрсөлдөөнийг хяргаарлах зорилгоор шийдвэр, хэлцэл, тохиролцоо байгуулахыг хориглосон зургаан тохиолдлыг хуулийн 7-р зүйлд тусгасан байна. Хуулийн үзэл баримтлалд тусгагдсан зүйлийг хуульд бүрэн тусгасанаас гадна энэхүү батлагдсан хуульд - Аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа этгээдийн өрсөлдөөнд харш хориглох үйл ажиллагааг хуульд нэг бүрчлэн зааж өгсөн. - Зохиогч, патент эзэмшигч, шинжлэх ухаан, оюуны өмчийн талаархи

				Ингэсээнээр аж ахуй эрхлэгчид зах зээлд шударгаар өрсөлдөх нөхцөл бүрдэх, тэдний өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх, улмаар дэлхийн зах зээлд Монгол Улсын өрсөлдөх чадвар нэмэгдэх зэрэг үр дагавартай юм. 2002.7.4 2005.1.27 2008.12.19 –нд тус тус нэмэлт, өөрчлөлт орсон болно.	зохицуулах боломжтой байх. 4/ Зүй ёсны монополь, ноёрхогч ААН-ийн бүтээгдэхүүний нийлүүлэлтийн хэмжээ, борлуулалтын үнийн өөрчлөлт, нөхцөл нь бүрэлдсэн тохиолдолд өрсөлдөөнд оруулах зэргийг хуулийн төсөлд тусгасан.	өрсөлдөөний эрх зүйн зохицуулалтыг хуулийн 10.1.7-т зааж өгсөн
3.	Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай /2001.12.13/	1993 онд батлагдан мөрдөгдөж байсан Нягтлан бодох бүртгэлийн хууль нь Олон улсын стандарт жишигт нийцээгүй, нягтлан бодох бүртгэлийн ихэнхи харилцааг Засгийн газрын тогтоол, Сангийн яамнаас гаргасан эрх зүйн акт, заавар, журмаар зохицуулж ирсэн нь энэхүү хууль ерөнхий шинжтэй байсантай холбоотойгоор хуулийг шинэчлэн найруулах шаардлага гарсан.	Энэхүү хуулиар нягтлан бодох бүртгэлийн үйл ажиллагааны зарчим, удирдлага, зохион байгуулалтын эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, аж ахуйн нэгж, байгууллага нягтлан бодох бүртгэл хөтлөх, санхүүгийн тайлан гаргахтай холбогдсон харилцааг зохицуулна. Хуулийн төслийн ерөнхий бүтэц нь 5 бүлэг, ойролцоогоор 24 зүйлтэйгээр өргөн баригдсан байна.	Бизнес эрхлэгчдэд Нягтлан бодох бүртгэлийн хуулийн ижил орчин бүрдүүлснээр аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын санхүүгийн тайлан нь нягтлан бодох бүртгэлийн хувьд нэг ижил зарчмаар, зэрэгцүүлэх боломжтойгоор бэлтгэгдэх, мэдээлэл хэрэглэгчдийн эрэлтийг хангах, олон улсын жишигт нийцэх зэрэг боломжийг бий болгоно. Төсвийн сахилга бат зөрчигдөн, өр авлагын сүлжээг багасгах, улсын хэмжээнд нягтлан бодох бүртгэл хөтлөлт жигд тууштай болох, аж ахуйн нэгж байгууллагад Нягтлан Бодох Бүртгэлийн Олон Улсын	Өргөн баригдсан хуулийн төслийн танилцуулгад дараахь зүйлийг хуульд тусгахаар заасан. - нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандарт, бүртгэлийн нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчмууд - бүртгэл хөтлөх аккрузал суурь - дотоод хяналт /аж ахуйн нэгж, байгууллагын дотоод хяналт, дотоод хянан шалгагчийн эрх, үүрэг/ - аж ахуйн нэгж байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлийн бодлого, нягтлан бодогчийн үйл ажиллагаанд хориглох зүйл	3.1.1.-т “нягтлан бодох бүртгэлийн аккрузал суурь” гэж мөнгө хүлээн авсан эсвэл төлсөн эсэхээс хамаарахгүйгээр орлогыг олсон үед, зардлыг гарсан үед нь хүлээн зөвшөөрч бүртгэх аргыг хэлнэ. Мөн хуулийн 4.1-т Аж ахуйн нэгж, байгууллагын нягтлан бодох бүртгэлд баримтлах 6 зарчмыг зааж өгсөн. Энэхүү хуулиар анхан шатны баримт бичиг, нягтлан бодох бүртгэл хөтлөх болон хөрөнгө өр төлбөрийг үнэлэх, бүртгэх үйл ажиллагааг зохицуулсанаас гадна аж ахуйн нэгж байгууллагын санхүүгийн тайлан гаргах ажлын зохион байгуулалтыг хуульчлан өгсөн. Нягтлан бодогчийн үйл ажиллагаанд хориглох зүйлийг хуульчилсанаас гадна нягтлан бодох бүртгэлийн ажилтнуудын нэмэгдэл, урамшуулалыг тусгасан.

				Стандартыг нэвтрүүлэх зэрэг үр дагавар гарна. Энэхүү хууль нь 2001 онд батлагдсанаас хойш 2002.07.10, 2003.05.15, 2006.12.15 тус тус нэмэлт, өөрчлөлт орсон болно.	- аудитын үйл ажиллагааг олон улсын стандартад нийцүүлэн боловсруулсан	
4.	Ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулах журмын тухай хууль /2005.07.07/	УИХ-ын 2004 оны 24 дүгээр тогтоолоор батлагдсан “засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 2.1.6-д “Гэр бүлд зориулсан үл хөдлөх хөрөнгө, ялангуяа орон сууцны зээлийн тогтолцоог бүрдүүлнэ” гэж, мөн хөтөлбөрийн 3.2.6-д “Урт хугацааны зээл, ипотекийн аргыг нэвтрүүлэх замаар иргэдийг орон сууцаар хангах ажлыг эрчимжүүлнэ” гэж заасан байдаг. Эдгээр эрх зүйн актуудад тусгагдсан зорилтуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд ипотекийн анхдагч зах зээлийн тогтолцоог боловсронгуй болгох, ипотекийн хоёрдогч зах зээлийн тогтолцоог бий болгох, эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлага бий болсон.	Энэхүү хуулийн төслөөр банк, банк бус санхүүгийн байгууллагатай зээл болон барьцааны гэрээ байгуулсан зээлдэгч гэрээний үүргээ гүйцэтгээгүй тохиолдолд ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулахтай холбогдсон харилцааг зохицуулна. Харин банк, банк бус санхүүгийн байгууллагаас бусад этгээдтэй зээлийн барьцааны гэрээ байгуулсан иргэн, хуулийн этгээдийн гэрээний үүргээ гүйцэтгээгүй тохиолдолд ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулсантай холбогдсон харилцааг зохицуулахгүй юм. <u>Энэхүү хуулийг 2009.07.09-ний өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон.</u>	- Ипотекийн зүйл болох үл хөдлөх хөрөнгийг зардал багатайгаар, хямд өртгөөр худалдан борлуулах зохицуулалт бий болно. - Банк, банк бус санхүүгийн байгууллагаас олгох зээлийн хэмжээ нэмэгдэнэ. - Зээлийн зардал болон эрсдэл багасах тул үүнийг дагаад зээлийн хүү буурч, хугацаа уртасна. - Иргэдийн орон сууцны санхүүжилтийг орон сууцны урт хугацаат зээлээр шийдсэнээр орон сууцны эрэлт нэмэгдэхийн зэрэгцээ орон сууцнаас шууд хамааралтай бусад дэд бүтэц хөгжинө. - Иргэд их хэмжээний мөнгө хөрөнгө хуримтлуулалгүйгээр орон сууц худалдан	Ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулах ажиллагаа нь зээлдэгчид зээл болон барьцааны гэрээгээр хүлээсэн үүргээ гүйцэтгэх шаардлага гардуулах, ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулах тухай хүсэлт гаргах, уг хүсэлтийг шийдвэрлэж шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулах зөвшөөрөл олгох, ипотекийн зүйлийг шүүхийн бус журмаар худалдан борлуулахдаа дуудлага худалдааны журмаар явуулах, дуудлага худалдааны онцлог, ипотекийн зүйлийг худалдан авагчийн өмчлөлд шилжүүлэх зэрэг хэд хэдэн үе шаттай байхаар хуулийн төсөлд тусгасан. Мөн хуулийн төслийн нэг онцлог нь тодорхой үндэслэлээр өөрийн хууль ёсны эрх ашгийг	2009.07.09-ний өдрийн Үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцааны тухай хууль батлагдсанаар хүчингүй болсон.

				авах боломж нээгдэнэ. - Ипотекийн анхдагч зах зээлийн эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгосноор үл хөдлөх хөрөнгө барьцаалсан зээлээр баталгаажсан үнэт цаасны зах зээл буюу ипотекийн хоёрдогч зах зээлийг хөгжүүлэх нөхцөл бүрдэнэ.	хамгаалахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах зээлдэгчийн эрхийг нээлттэй байлгах явдал юм.	
5.	Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хууль /1999.01.22/	УИХ-аас 1998.01.15-ны өдөр Казиногийн тухай хуулийг батлан гаргаж, МУ-ын нутаг дэвсгэр дээр казиногийн үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрсөн болно. Гэвч энэхүү хуулийг батлан гаргахдаа асуудалд нухацтай хандаагүй, МУ-ын нутаг дэвсгэрт казиногийн үйл ажиллагаа явуулсанаас нийгэмд үүсэх сөрөг нөлөөлөлийг тооцоогүй, казиногийн үйл ажиллагаа явуулахад тодорхой хязгаарлалтуудыг тогтоогоогүй, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг үр дагаварыг тооцоогүй зэргийг харгалзан хуулийн төслийг боловсруулан гаргасан.	МУ-ын нутаг дэвсгэр дээр казино байгуулах, казиногийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглохоор зохицуулсан.	МУ-д казиногийн үйл ажиллагаа явуулсанаар хар тамхины наймаа, рэкёт /сүрдүүлэн заналхийлж мөнгө нэхэх/, порно бизнес, зэвсгийн наймаа, бохир мөнгө угаах зэрэг нийгмийн сөрөг байдаг үүсэх нөхцлийг бүрдүүлэх боломжтой юм. Энэ нь эдийн засгийн эрүүл бус тогтолцоог бий болгож, гадаадын хөрөнгө оруулагчдыг холтгох болзошгүйгээс гадна улс орны аюулгүй байдалд сөрөг нөлөөлж болзошгүй юм. Хууль батлагдсан өдрөөсөө хойш нэмэлт, өөрчлөлт ороогүй болно.	1998 онд Казиногийн тухай хууль батлагдаж, МУ-д казиногийн үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрсөн болно. Энэхүү хуулийг УИХ-аас батлан гаргахдаа нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл, үр дагаврыг тооцоогүйгээс улс орны аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм. Иймд энэхүү хуулийн төслөөр МУ-ын нутаг дэвсгэр дээр Казиногийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглохоор тусгагдсан болно.	Казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглох тухай хуулийн төсөл нь 1 зүйлтэй бөгөөд Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт казино байгуулах, ажиллуулахыг хориглохоор заасан болно.
6.	Улсын нөөцийн тухай /2007.07.05/	Хуулийн төсөл боловсруулах дараахь шаардлага байсан болно. 1/ МУ-ын хууль тогтомжийг	Энэ хуулийн төслөөр улсын нөөцийн бараа, материалыг бүрдүүлэх, хадгалах, шинэчлэх,	Энэхүү хуулийн төсөл батлагдсанаар улсын нөөц бүрдүүлэх, хадгалах, шинэчлэх,	Азийн хөгжлийн банкнаас санал болгосон Монгол Улсад зайлшгүй гаргах хуулийн	3.1.1.“улсын нөөц” гэж нийгэм, эдийн засгийг тогтвортой байлгах, үндэсний аюулгүй байдал, хүн амыг хангахад зориулагдах болон

	2008 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэл"-д Улсын нөөцийн тухай хуулийн төсөл боловсруулахыг Онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн ЗГ-ын гишүүний хүрээнд зохион байгуулахыг даалгасан. 2/ Монгол Улсын ҮАБЗ-ийн 1999 оны №9 зөвлөмжөөр хуулийн төсөл боловсруулахыг тухайн үедээ ХААҮ-ийн сайдад даалгасан. 3/ УИХ-ын Байгаль орчин, хөдөөгийн хөгжлийн Байнгын Хорооны 1999 оны 01 тоот тогтоолоор Улсын нөөцийн тухай хуулийн төслийг боловсруулахыг тухайн үедээ Хөдөө аж ахуй, үйлдвэрийн яаманд даалгасан. 4/ Гамшгаас хамгаалах тухай" хуульд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгахад зориулагдсан улс, аймаг, нийслэл болон бүх шатны гамшгаас хамгаалах алба, аврах анги, отряд, салбар, нэгж, мэргэжлийн ангид нөөц байхаар тусгагдсан.	захиран зарцуулах, санхүүжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулна. Хуулийн төсөл нь 4 бүлэг, 19 зүйл бүхий бүтэцтэй байх бөгөөд хуулийн төслийн хүрээнд Улсын нөөц, түүний бүтэц, нөөцийн бараа материалыг бүрдүүлэх, хадгалах, шинэчлэх зэрэг зохицуулалт болон улсын нөөцийн санхүүжилтийг тусгасан болно. Мөн улсын нөөцийн талаархи УИХ, Засгийн газрын гишүүн, Онцгой байдлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, албан тушаалтны улсын нөөцийн салбарт хэрэгжүүлэх бүрэн эрх болон улсын нөөцийн салбарын хүлээх үүргийг тусгасан болно.	захиран зарцуулахтай холбогдсон харилцаа бүрэн зохицуулагдаж, улсын нөөцийн бэлэн байдлыг дээшлүүлэх, гамшгийн хор уршгийг шуурхай арилгах, эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах, үндэсний аюулгүй байдалд дэмжлэг үзүүлэхэд чухал ач холбогдолтой болно. Мөн орон нутгийн нөөцийг бүрдүүлэх, хадгалах, захиран зарцуулахтай холбогдсон харилцаа хуулийн зохицуулалттай болно. Уг хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдож хөрөнгө санхүүгийн хувьд нэмэгдэл зардал гарахгүй. Энэхүү хуулийн төсөл нь батлагдсанаас хойш нэмэлт, өөрчлөлт ороогүй болно.	жагсаалтанд Улсын нөөцийн тухай хуулийг тусгасан, хуулийн төсөл боловсруулах хууль зүйн шаардлага зэргийг харгалзан хуулийн төслийг гаргасан. <u>Улсын нөөц нь</u> - стратегийн, - гамшгийн - орон нутгийн нөөцөөс бүрдэхээр тусгасан. Тэрчлэн нөөцийн бараа, материалыг хадгалах, шинэчлэх, сэлгэх гэдгийг тодорхойлж, нөөцийн бараа, материалыг бүрдүүлэх, хадгалах, шинэчлэх, нөөцийн бараа, материалын зориулалт, зарцуулах нөхцөл, санхүүжилттэй холбоотой асуудлыг тусган байна.	гамшиг, эдийн засгийн хүндрэл бэрхшээл, дайны байдал зэрэг онцгой байдлын үед энэ хуульд заасан зориулалт, нөхцөлийн дагуу ашиглахаар нөөцлөн хадгалж буй бараа, материалыг хэлнэ гэж хуульчилсан байна. <u>Улсын нөөцийг энэхүү хуульд</u> - стратегийн нөөц - цэргийн дайчилгааны нөөц - гамшгийн нөөц -орон нутгийн гэж ангилан тодорхойлсон бөгөөд энэхүү хуулиар нөөцийн бараа, материалын зориулалт, нөөцийн бараа, материалыг бүрдүүлэх, хадгалах, шинэчлэх, зарцуулах нөхцөл, нөөцийн бараа, материалын чанар, аюулгүй байдалд тавих хяналт зэргийг хуульчилсанаас гадна нөөцийн бараа, материалын талаар авах төрийн захиргааны байгууллагын эрх, хүлээх үүрэг болон нөөцийн бараа, материалын гэрээт хадгалагчийн хүлээх эд хөрөнгийн хариуцлагийн талаар тодорхойлсон байна.
--	--	---	--	---	--